

РОЗДІЛ

1

УКРАЇНА —
НОВИЙ БЕРЕГ
ЖИТТЯ.
МІГРАЦІЇ В ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ

Впродовж історії певні політичні чи економічні причини, стихійні лиха, військові дії та інші фактори змушували людей залишати рідні домівки й нажити добро та розпочинати життя на новому місці. Українська земля була перехрестям багатьох масових переселень, ставши другою домівкою для чималої кількості різного люду, які приносили сюди свої звичаї, мову, культуру.

Нерідко новоприбулі сприймалися корінними жителями як чужі, які своєю мовою, культурою чи виглядом уособлювали «інших». Водночас переселенці привозили з собою на нову батьківщину корисні ремісничі вміння, цікаві культурні надбання, були причетні до позитивних змін у характері місцевого суспільного життя. Завдяки своїм знанням, досвіду, працелюбності мігранти завойовували авторитет та довіру серед місцевого населення.

Коли і чому на українських теренах оселилися різні етноси? Що нового принесли зі собою ці люди і як вплинули на культуру, господарську діяльність і духовне життя місцевого населення? Як переселенці вирішували проблему збереження власної самобутності та інтеграції в інше суспільство? Чим відрізняється добровільна міграція від примусової депортації населення? Як позначилися такі переселення на долях окремих людей та цілих спільнот? Як втрата історичної батьківщини пов'язана із збереженням етнокультурної ідентичності?

Пропонуємо разом замислитися над цими та іншими питаннями. Матеріали цього розділу допоможуть вам зрозуміти, як формувалася сучасна поліетнічна Україна, через які випробування пройшли люди, які обрали для себе рідним домом українську землю.

§ 1.1. На перехресті шляхів

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Які народи і з яких причин у давнину обрали територію України для проживання?

Основні поняття, ідеї: міграція, міграційні потоки, цивілізація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–8

- ★ Опрацюйте Джерела 1–8 та з'ясуйте, які народи в минулому обрали для проживання українські землі.
- ★ З яких територій здійснювалося заселення давніх українських земель?
- ★ За Джерелами 1–8 укладіть хронологічну таблицю «Заселення українських земель у I тис. до н. е. — першій половині I тис. н. е.».

Народи	Час заселення (перебування)	Місце перебування

1. Карта
«Велика
Скіфія»

Історія України.
Всесвітня історія /
Атлас для 6-го
класу. — К.:
Інститут передових
технологій,
2011. — 20 с.

► 2. Із «Історії» Геродота

12. Ще й тепер у Скіфії існують кіммерійські фортеці, кіммерійські переправи, є також і країна, що називається Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор <...>.

18. Якщо перейти Борисфен, ідучи від моря, то спершу буде Гілея, а якщо йти ще вище, там живуть скіфи-землероби, яких елліни, що живуть уздовж ріки Гіпанія, називають борисфенітами, а самі себе ті елліни називають ольвіополітами <...>.

19. На схід від цих скіфів-землеробів, якщо перейти ріку Пантікап, у тій країні мешкають кочовики також скіфи, які нічого не сіють і не обробляють землі.

Геродот. Історія в дев'яти книгах / Геродот. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 183–185.

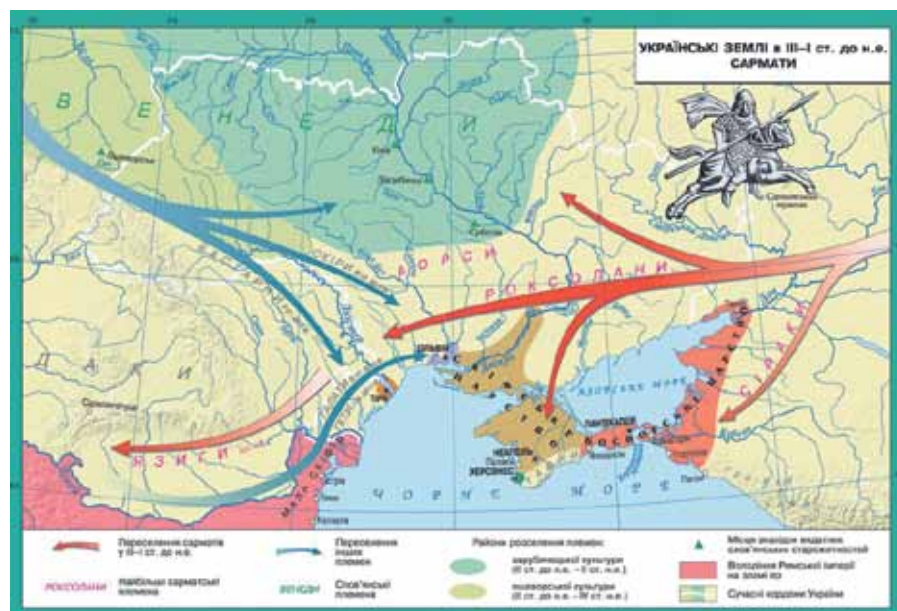
► 3. Із «Літопису Малоросії, або Історії козаків-запорозців...»

Дві причини змушують нас думати, що Україна була відома римлянам. Це безліч срібних римських монет, які постійно викопують із ту-тешньої землі, і надгробок Овідія за шість днів подорожі від Бористена по пустельних рівнинах, що були, проте, колись заселені людьми. Цю думку певне підтверджують давні руїни, купи каміння й чимало гарних криниць. На могилі Овідія знаходимо таку епітафію:

*Тут є могила співця, що божественний Август
Гнівню йому наказав з Риму назавше піти.
Марно нещасний бажав батьківську землю узріти;
Доля йому прирекла мати спочинок тут.*

Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозців та козаків України, або Малоросії / Жан-Бенуа Шерер. — К.: Укр. письменник, 1994. — С. 20.

► 4. Карта «Українські землі в III–I ст. до н. е. Сармати»

Історія України.
Всесвітня історія /
Атлас для 6-го
класу. — К.:
Інститут передових
технологій,
2011. — 20 с.

► 5. Із «Географії» Птолемея

111.5. 1–5. Європейська Сарматія оточена з півночі Сарматським океаном вздовж Венедської гори <...>. Іншими горами оточена Сарматія, з яких називають і Венедські гори.

111.5. 7–9. А займають Сарматію дуже великі народи — венеди вздовж всієї Венедської затоки <...> і менші народи населяють Сарматію: по річці Вістулі нижче венедів гітони, потім фіни, потім сулони...

Давня історія України: у 2 кн. / П. П. Толочко, Д. Н. Козак, С. Д. Крижицький та ін. — Кн. 2. — К.: Либідь, 1995 — С. 198.

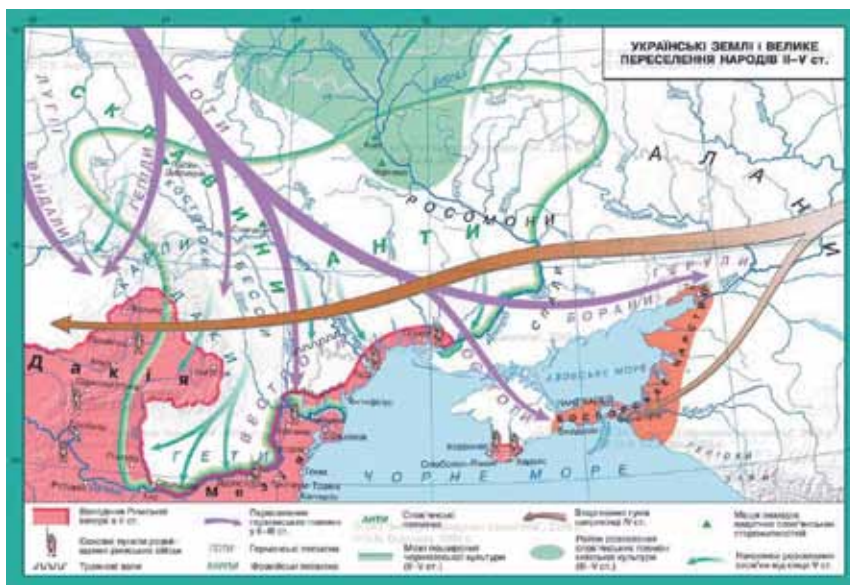
► 6. Погляд історика

Давньогрецькі міста і неукріплені поселення на північних берегах Понта Евксінського та Меотиди (Чорного й Азовського морів) виникли на завершальному етапі «великої грецької колонізації». Освоєння цього регіону розпочалося в середині VII ст. до н. е., коли були засновані Істрія в Подунав'ї та Борисфен на сучасному острові Березань, поблизу Очакова. Пізніше тут формуються три основних центри: Ольвія на Дніпровсько-Бузькому лимані, місто Боспор Кімерійський з головним осередком у Пантікапеї (сучасна Керч) та Херсонес (околиці сучасного Севастополя). Розселення вихідців з різних місць, передовсім з Мілета, який, за висловом Плінія Старшого, був «родоначальником більш як дев'яноста міст», зумовлювалося розвитком торгівлі, пошуками нових джерел сировини (зокрема металу), воєнно-політичними конфліктами. Сам процес заселення нових територій відбувався як шляхом цілеспрямованої колонізації, так і стихійно.

Античні рабовласницькі держави на території Північного Причорномор'я існували протягом майже тисячі років.

Історія України / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін. — К.: Альтернативи, 1997. — С. 15.

► 7. Карта «Велике переселення народів II–IV ст.»

Історія України.
Всесвітня історія /
Атлас для 6-го
класу. — К.:
Інститут передових
технологій,
2011. — 20 с.

► 8. Із «Повісті минулих літ»

Так само й ті ж слов'яни, прийшовши, сіли по Дніпру і називалися полянами, а інші — древлянами, бо сіли в лісах; а другі сіли межі Прип'яттю і Двіною і називалися дреговичами; а інші сіли на Двіні і називалися полочанами — од річки, яка впадає в Двіну і має назву Полота; од сеї річки вони прозвалися полочанами. Слов'яни ж, що сіли довкола озера Ільменя, прозвалися своїм іменем — словенами; і зробили вони город і назвали його Новгородом. А другі ж сіли на Десні, і по Сейму, і по Сулі і називалися сіверянами.

І так розійшовся слов'янський народ...

Літопис Руський. — К.: Дніпро, 1989. — С. 3.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–12

★ Які причини заселення українських земель виокремлюють історики минулого і сучасності (Джерела 9–12)?

★ Які ще причини переселення чужоземців на українські терени відомі вам?

★ Як дослідники характеризують українські землі (Джерела 9–12)?

★ Що в цих характеристиках спільне і чим вони відрізняються?

► 9. Із «Історії Геродота» (V ст. до н. е.)

Отже, серед інших рік Борисфен найбільш корисний людям, бо навколо нього найкращі і найбільш поживні пасовища для худоби і дуже багато в ньому риби, приємної на смак, і вода в ньому дуже чиста, порівняно до інших із каламутною водою, і ниви навколо нього чудові, а там, де не засіяно, виростає висока трава. А в його гирлі відкладається багато солі. І великі риби в ньому без колючих кісток, що їх називають антакаями. Для харчування ця ріка дає ще і багато чого іншого, гідного всякої уваги.

Геродот. Історія в дев'яти книгах / Геродот. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 192.

► 10. Погляд дослідника (XVIII ст.)

Україна має дуже родючі ґрунти... Землю обробляти тут не важко, а дає вона такий урожай усякого збіжжя, що люди не знають здебільшого, що з ним робити. Оскільки ж їхні річки зовсім не судноплавні, то вони не мають ніякої можливості вивозити його до інших країв.

У цій країні повно худоби, дичини, риби, меду, воску, а також дерева, яке вони пускають головно на побудову своїх осель...

Усю рівнину вкрито найрізноманітнішими травами. Тут ростуть на волі найбільш запашні квіти, що їх європейці вирощують у своїх садах, докладаючи великої праці. А трави тут такі високі, що в них легко може сховатися вершник зі своїм конем.

Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозжів... / Жан-Бенуа Шерер. — К.: Укр. письменник, 1994. — С. 19–20.

► 11. «Історія русів» (кінець XVIII — початок XIX ст.)

А зауважені деякими письменниками в тих межах чужеплемінні Слов'янам народи, а саме: Кімеріани, або Готи, Маїоти, Гунни та інші, — нарівні з ордами Понтійського Царя Мітрідата були перехожими

через Слов'янську землю та іноземні колонії, які найшли сюди зі Сходу та Півночі і по короткому тут перебуванню в країні південні і західні відійшли. Та і самі Греки і Генуезці, які вважалися мешканцями на Чорному і Азовському морях, були не чимось іншим, як купцями, які оселилися за згодою Слов'ян на їхніх приморських землях заради обопільної торговельної вигоди; а війни слов'ян з містами їхніми Херсонесом, Феодосією та Босфором означають хіба короточасні сусідські чвари, що закінчувалися згодою.

Історія Русів. — К. : Рад. письменник, 1991. — С. 37.

► 12. Погляд дослідника (кінець XX ст.). Дейвіс Норман

Україна — земля, по якій найбільше європейських народів прийшли на свою кінцеву батьківщину <...>. Україна займає найбільшу частину південної зони Європейської рівнини — від волзької переправи до карпатських ущелин; по ній проходить головний суходільний шлях із Азії до Європи. Її сучасна слов'янська назва означає «на краю», що є близьким до американського терміна «прикордоння». За фокусну точку України на дніпровських порогах, де степовий шлях перетинався з річковою торговельною магістраллю, люто билися всі новоприбульці, адже це була точка переходу між заселеними землями на Заході й відкритим степом на Сході. Україна має багаті мінеральні ресурси, скажімо донецьке вугілля та криворізьке залізо. Її уславлені чорноземи — найбільші сільськогосподарські ґрунти Європи <...>.

У перші кілька сторіч першого тисячоліття дуже мало регіонів Європейського півострова населяли народи, які згодом оселилися там назавжди в межах добре визначених національних «батьківщин». Більшість населення за межами римського кордону перебувала в русі. Племена й федерації племен, великі й малі, невпинно шукали собі кращої землі. Від часу до часу темп їхніх мандрівок пришвидшував голод або раптові наїзди кочових вершників; у такому разі, на десятки, а то й сотні років затримавшись у якійсь місцевості, вони зненацька зривались і рухались далі.

Нерегулярні ритми міграцій залежали від складного комплексу обставин: кліматичних змін, забезпеченості харчем, демографічного зростання, місцевої конкуренції, далеких криз.

Дейвіс, Норман. Європа: Історія / Норман Дейвіс. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2008. — С. 232.

► 13. Із книги Маврикія «Стратегікон» (VI–VII ст.)

ДОВІДКА.
Флафій Маврикій
Тиберій (бл. 539 —
кінець листопада
602) — імператор
Візантії (582–602).

До прибуваючих до них іноземців вони ставляться ласкаво й, виявляючи їм знаки своєї поваги, — [при переході їх] з одного місця в інше охороняють їх при необхідності, так що якщо б виявилось, що через недбалість того, хто приймає в себе іноземця, останній зазнав [якоїсь] шкоди, приймаючий його раніше починає війну [проти винного], вважаючи справою честі помститися за чужоземця.

Давня історія України : У 2 кн. — Кн. 2. — К. : Либідь, 1995. — С. 202.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13–15

- ★ За текстами Джерел 13–15 розкрийте особливості ставлення корінного населення українських земель до чужинців.
- ★ Як ви вважаєте, чим обумовлені такі різні оцінки?
- ★ Що впливає на взаємовідносини між представниками різних народів?

► 14. Із спогадів Аль Джайгані (кін. IX — поч. X ст.)

Але ніхто досі не сказав, щоб який чужинець поїхав туди, щоб пробути там, бо кожного чужинця, який туди поїде, зараз вбивають. Вони торгують також, (їдучи) водою; нікому про свій побут нічого не оповідають і не мають зв'язку з чужинцями. Вони не дозволяють, щоб якийсь чужинець поїхав до їх країни.

Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. — К.: Фірма «Довіра», 1992. — С. 14.

ДОВІДКА

Аль Джайгані — візир Саманидів, володарів Хорасана (південно-східний район Каспійського моря).

► 15. Із книги Ібн Руста «Книга дорогоцінних скарбів» (перша пол. X ст.)

ДОВІДКА
Ібн Русте, Абу Алі Ахмед
ібн Омар ібн Руста
(кін. IX — поч. X ст.) —
арабський
середньовічний географ
і енциклопедист.

Гостей шанують і добре поведуться з чужинцями, що шукають у них оборони; і з усіма, хто в них часто буває, не дозволяють нікому зі своїх кривдити і утискати таких людей. У випадку, як хто скривдить, або притисне чужинця, допомагають їй боронять (скривдженого).

Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. — К.: Фірма «Довіра», 1992. — С. 20.

ЗАВДАННЯ

На початку XX ст. відомий український громадський діяч, педагог Н. Григор'єв у книзі «Історія українського народу» так пояснював причини заселення українських земель іншими народами:

«Наша земля багата на пашу. Тим то сюди здавна сунулась сила всякого люду. Хто був дужчий, той вигонив слабшого й осідав на його місце. Отак і перебували тут всякі мандрівники кільканадцять сот літ. По стародавніх книгах записано, що літ за сімсот до Різдва Христового на вкраїнських землях пасли свої череди скіфи. Скіфів вигнали сармати, а сарматів гунни. Аж за гуннами прийшли на наші землі предки наші слов'яни».

- ★ Як ви вважаєте, наскільки таке пояснення є правдивим?
- ★ На які причини заселення українських земель Н. Григор'єв не вказав? Які помилки, неточності він допустив?

§ 1.2.

«Ті, що прийшли із-за моря»: греки в Україні

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

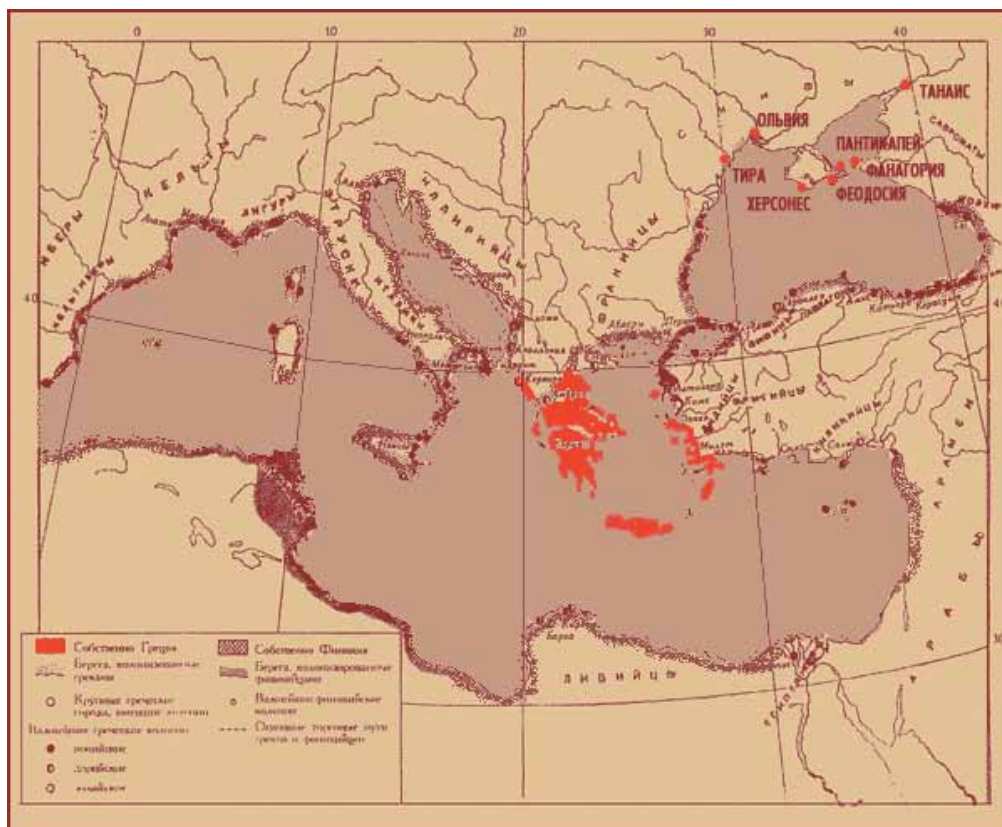
Який внесок зробили греки в українську культуру?
Що допомагало грекам України упродовж
XIX–XX століть зберігати свою етнічну особливість?

Основні поняття, ідеї: грецька колонізація, християнізація Русі,
національна освіта, депортація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

- ★ Розгляньте Джерело 1. Як ви вважаєте, чому на українських землях для проживання греки обрали Північне Причорномор'я.
- ★ Чим зумовлена «географічна експансія грецького світу» на думку автора Джерела 2?

► 1. Карта «Грецька колонізація»

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.museum.com.ua/ukr/istor/kartu/map.htm>

► 2. Погляд дослідника. Дейвіс Норман

Географічна експансія грецького світу просто приголомшує. Крихітні міста-держави і острови-держави, обліпивши скелясті береги Егейського моря, часто не мали ресурсів для підтримки приросту населення. Орієнтована земля була винагородою. Комерція розширювалася, дарма що підприємництва в його сучасному розумінні не було. Для ефективних контактів із внутрішніми регіонами континенту потрібні були дружні торговельні факторії. З усіх цих причин заснування колоній-двійників пропонувало багато переваг. Отож з VIII ст. до н.е. кілька найдавніших міст материкової Греції і Малої Азії <...> здійснювали активну колонізацію. Найбільше колоній виявлено в Сицилії і в Південній Італії, у Фракії і на берегах Евксинського («Гостинного») моря.

Дейвіс Норман.. Європа : Історія / Норман Дейвіс. — К. : «Основи», 2008. — С. 120.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–5

★ На основі Джерел 3, 4, 5 встановіть, як розбудова на Таврійському півострові м. Херсонеса змінила господарське життя краю.

★ Що нового, не характерного для слов'янського світу та степових народів, принесли греки на півострів?

► 3. Погляд дослідника. Дейвіс Норман

Херсонес, або «Півострівне місто», заснували в 422–421 рр. до н. е. дорійські колоністи з Гераклеї Понтіської. Місто лежало на виступі західного берега Таврійського півострова, на три кілометри далі, ніж сьогоденний Севастополь. Херсонес був одним із багатьох грецьких міст на північному березі Евксинського моря, здебільшого колоній Мілету. До них належала Ольвія («Прорізнання»), Пантикапея на Кімерійському Босфорі (Керченській протоці), Танаїс на Дону, Фанагорія тощо. Заснування міста майже збіглося в часі з приїздом до сусідньої Ольвії

історика Геродота, який зробив перший опис народів, що населяли причорноморські степи Скіфії і Тавриди. Як і сусідні міста, Херсонес жив із торгівлі з племенами, що мешкали далеко від моря, та з морської торгівлі пшеницею, вином, шкірами й солоною рибою. Майже 20 000 жителів Херсонеса мешкали в типових прямокутних кварталах; крім осель, були ще, як завжди, агора, акрополь, театр і порт.

<...> Херсонеські ювеліри, виконуючи замовлення скіфських вождів, виготовляли одні з найкращих прикрас в античному світі.

Дейвіс Норман.. Європа : Історія / Норман Дейвіс. — К. : «Основи», 2008. — С. 123.

► 4. Реконструкція житлових будинків м. Херсонеса

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrmap.kiev.ua/index.php?id=277&lang=uk>

► 5. Сучасний стан розкопаного Херсонеса

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Herones_Crimea_Sevastopol.jpg

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–7

- ★ Відшукайте в тексті Присяги (Джерело 6) фрагменти, що свідчать про:
 - а) демократичний устрій Херсонесу;
 - б) відданість громадян місту та його законам;
 - в) готовність херсонеситів виступити на захист рідного міста.
- ★ Як ви вважаєте, чи сприяв текст присяги налагодженню дружніх стосунків із місцевим населенням? Відповідь аргументуйте.
- ★ Розгляньте Джерело 7. Порівняйте його з Джерелами 5 та 6. Наскільки достовірно художник В. Воскресенський зміг відтворити зовнішній вигляд Херсонеса та особливості його життя? Відповідь обґрунтуйте.

► 6. Присяга громадян Херсонеса

Клянусь Зевсом, Геєю, Геліосом, Дівою, богами і богинями олімпійськими, героями, що володіють містом, територією та укріпленнями херсонеситів. Я буду однодумним стосовно порятунку і свободи держави і громадян і не зраджу Херсонеса, Керкінітіди, Прекрасної гавані, ні інших укріплень, і решти території, якою херсонесити керують чи керували, не видам нічого й нікого, ні елліну, ні варвару, а оберігатиму все це для херсонеського народу. Я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому, хто зраджує чи порушує, і не приховую цього, але доведу до відома міських деміургів. Я служитиму народові і

радитиму йому все найкраще і найсправедливіше для держави і громадян. Я оберігатиму для народу «састер» і не розголошуватиму нічого з потаємного ні елліну, ні варвару, що може завдати шкоди державі. Я не даватиму і не братиму дарів на шкоду державі і громадянам. Я не замишлятиму ніякої несправедливої справи проти будь-кого з громадян-невідступників, і не дозволю цього нікому, і не приховаю, а доведу до відома і на суді подам голос згідно із законами. Я не чинитиму змови ні проти херсонеської громади, ані проти будь-кого з громадян, хто не оголошений ворогом народу; коли я ввійшов з кимось у змову чи пов'язаний якоюсь клятвою чи обітницею, то не мені, що це порушив, нехай буде краще, а навпаки тому, хто дотримався клятви.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=printable&artID=4004>

ДОВІДКА: «Громадянська присяга херсонесців» — текст на мармуровій плиті, який зберігся практично повністю (за винятком частини прикінцевої фрази). До наукового обігу пам'ятку ввів В. В. Латишев, який датував її кінцем IV — початком III ст. до н. е.

► 7. Репродукція

*Художник В. Воскресенський.
Прийняття присяги
в древньому Херсонесі.*

Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.chersonesos.org/?p=museum_coll_ep3&l=rus

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–10

- ★ Як поява греків у Північному Причорномор'ї вплинула на українську історію?
- ★ На які позитивні сторони грецької колонізації звертають увагу дослідники (Джерела 8–10)?
- ★ Що є спільним у цих оцінках і чим вони відрізняються?

► 8. Погляд дослідника. І. Лисяк-Рудницький

Завдяки заснуванню у північному Причорномор'ї низки грецьких поселень та їхньому впливу на віддалену від берега частину країн, а також завдяки пізнішому поширенню протекторату Риму над Боспорським царством Україна стала, принаймні маргінально, частиною стародавньої грецької та еліністично-романської цивілізації.

Лисяк-Рудницький І. Проблема термінології та періодизації // Історичне есе: У 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. — К.: «Основи», 1994, Т. 1. — С. 42.

► 9. З навчального посібника

Взаємовпливи античних північнопричорноморських міст-держав зумовлювали прискорення розпаду родоплемінних відносин у скіфів, сарматів, інших груп населення цього регіону сучасної України. Завдяки давньогрецьким переселенцям місцеві жителі знайомилися з передовими для тих часів грецьким та римським культурним надбанням, що в свою чергу привело не тільки до виникнення тут своєрідного варіанта культури, а й сприяло подальшому розквіту власних стародавніх народів Північного Причорномор'я. Греки і римляни принесли сюди свої технічні досягнення, високу майстерність, особливо в галузях архітектури, ремесел, мистецтв тощо.

Історія України : навч. посіб. — К. : Альтернативи, 1997. — С. 16.

► 10. Погляд дослідника. Орест Субтельний

...На півдні, на вузькій смузі Чорноморського узбережжя розвинули міську цивілізацію греки. І хоч торгівлею, ремеслами, школами, широкими контактами ці міста прискорювали культурний розвиток неосяжної української периферії, вони були тільки ще однією гілкою Стародавньої Греції і аж ніяк не органічною частиною українського суспільства.

Субтельний О. Україна : історія / Орест Субтельний. — К. : Либідь, 1991. — С. 26.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–13

★ Які духовні і культурні надбання перейняли слов'яни у греків Візантії (Джерела 11–13)?

★ Яким критеріям при виборі віри надавали перевагу посланці Володимира (Джерело 12)?

► 11. Із «Повісті минулих літ»

...Бо коли слов'яни вже жили охрещеними, то князі їхні — Ростислав, і Святополк, і Коцел — [послали] послів до цесаря Михайла, кажучи: «Земля наша охрещена, а нема в нас учителя, який би нас учив, і повчав, і витолковував святії книги. Не розумієм бо ми ні грецької мови, ні латинської. Ті ж нас учать так, а

інші — інак, тому-то не розуміємо ми написання букв, ані значення їх. Пришліть-но нам учителів, які можуть нам розказати [про] книжні слова і їх суть».

Літопис Руський. — К. : Дніпро, 1989. — С. 15.

► 12. Із «Повісті минулих літ»

<...> І прийшли ми тоді в Греки. І повели нас туди, де ото вони служать богів своєму, і не знали ми, чи ми на небі були, чи на землі. Бо нема на землі такого видовища або краси такої, — не вміємо ми й сказати [про се]. Тільки те ми відаємо, що напевно бог [їхній] перебуває з людьми і служба їх єсть краща, ніж в усіх землях. Ми навіть не можемо забути краси тієї, бо всяк чоловік, якщо спершу спробує солодкого, потім же не може гіркоти взяти <...>.

Бояри ж, відповідавши, сказали: «Якби лихий був закон грецький, то не прийняла б хрещення баба твоя Ольга, що була мудрішою за всіх

людей». А Володимир, відповівши, мовив: «То де ми хрещення приймемо?». І вони сказали: «Де тобі вгодно».

Літопис Руський. — К. : Дніпро, 1989. — С. 61.

► 13. Із «Повісті минулих літ»

У рік 6499 [991]. Потім же, коли Володимир жив у законі християнському, надумав він спорудити камінну церкву святої Богородиці, і, пославши [послів], привів майстрів із Греків, [і] почав зводити. А коли скінчив споруджувати, прикрасив він її іконами, і поручив її Анастасів-корсунянину, і попів корсунських приставив служити в ній. Він дав сюди все, що взяв був у Корсуні, — ікони, і начиння церковне, і хрести.

Літопис Руський. — К. : Дніпро, 1989. — С. 67.

► 14. Мовою цифр

Порівняльна таблиця складу грецького населення в УРСР
(за матеріалами Всесоюзних переписів)

Греки	1926*	1959	1970	1979	1989
	104666	104359	106909	104091	98594

* Без Криму, Закарпаття, Західної України, Північної Буковини та Бессарабії

Греки на українських теренах : Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлев, О. Ясь. — К. : Либідь, 2000. — С. 313.

► 15. Офіційний документ

Із Додатку до листа Кримського обкому партії про заборону депортованим у 1944 р. громадянам повертатися до Криму

Секретарю ЦК КПРС тов. Хрущову М. С.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–17

★ Яку тенденцію можна відстежити щодо кількісного складу греків України упродовж ХХ ст. (Джерела 14–17)?

★ Чим ви поясните подібне явище?

★ Як ви вважаєте, чому упродовж 1926–1959 рр., згідно даних Джерела 14, в Україні не відбулося позитивних демографічних змін щодо грецького населення? Яке з джерел дозволяє розкрити причини такого стану?

Одночасно з виселенням із Криму німців і татар у 1944 р., згідно постанови Державного Комітету Оборони Союзу РСР за № 5984 від 2 червня 1944 р., підлягають виселенню німецькі пособники з числа греків, вірмен та болгар.

У зв'язку з військовими обставинами та неможливістю в стислі терміни перевірити їх діяльність на окупованій території, в 1944 р. були вислані на спецпоселення в Гуревську, Молотовську, Свердловську та Кемеровську області і в Башкирську АСРР повністю сім'ями всі, що проживали в Криму греки, вірмени, болгар в кількості 37 455 чоловік, з них: греків — 16 006, вірмен — 9 821, болгар — 12 628.

Греки на українських теренах : Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлев, О. Ясь. — К. : Либідь, 2000. — С. 298.

► 16. Інформаційна довідка

Стан грецького населення у містах і селах України. 1995 р.

В Україні живе 98,6 тис. греків. У містах — 68,4 тис., або 0,2 % усього міського населення країни, в селах 30,2 тис., або 0,2 % усього сільського населення. Найбільше їх в Донецькій області — 88,7 тис. чоловік (84,9 % загальної кількості греків, які живуть в Україні), в Автономній Республіці Крим — 2,7 тис. (2,7 %), в Запорізькій області — 2,1 тис. (2,2 %).

У червні 1944 р. з Криму разом із представниками інших національностей було депортовано понад 15 тис. греків. Станом на 1 липня 1995 р. в Україну повернулося 3437 греків.

Національні меншини України : Інформаційний довідник. — К., 1995. — С. 37–38.

► 17. Мовою цифр

Кількісний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року

	Кількість (тис. осіб)	У % до підсумку		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
українці	37541,7	77,8	72,7	100,3
росіяни	8334,1	17,3	22,1	73,4
білоруси	275,8	0,6	0,9	62,7
молдавани	258,6	0,5	0,6	79,7
кримські татари	248,2	0,5	0,0	у 5,3 р.б
болгари	204,6	0,4	0,5	87,5
угорці	156,6	0,3	0,4	96,0
румун	151,0	0,3	0,3	112,0
поляки	144,1	0,3	0,4	65,8
євреї	103,6	0,2	0,9	21,3
вірмени	99,9	0,2	0,1	у 1,8 р.б
греки	91,5	0,2	0,2	92,9
татари	73,3	0,2	0,2	84,4
цигани	47,6	0,1	0,1	99,3
азербайджанці	45,2	0,1	0,0	122,2
грузини	34,2	0,1	0,0	145,3
німці	33,3	0,1	0,1	88,0
гагаузи	31,9	0,1	0,1	99,9
інші національності	177,1	0,4	0,4	83,9

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 18–23

★ Проаналізуйте інформацію, подану в Джерелах 18–23 та з'ясуйте:

а) як ставилися в Російській імперії та Радянській Україні до відкриття і функціонування грецьких освітніх закладів (Джерела 18–21);

б) чим обумовлено закриття національних шкіл в УРСР (Джерело 22);

в) з якими життєвими труднощами зіткнувся письменник Л. Кір'яков, чи міг він їх уникнути (Джерело 23)?

★ Як ви вважаєте, чому стало можливим закриття національних шкіл в 30-і роки ХХ століття в УРСР? Які суспільно-політичні причини подібного явища?

► 18. Із інформаційного порталу

В серпні 1817 р. відкрили Грецьке комерційне училище в Одесі. Комерційне училище як складова національного освітнього руху завоювало великий авторитет в грецькому світі. Воно стало гордістю Одеси. Сюди на навчання приїжджала молодь з Греції та інших країн. Упродовж 1833–1867 рр. училище закінчило 2 140 учнів, серед яких було 1 200 греків.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.greecestory.ru/>

► 19. Погляд дослідника. Н. Терентьєва

Наприкінці ХІХ ст., за даними грецького історика К. Цалахурі, у Києві проживало 450 греків, які фінансували будівництво церкви С. Пантелеймона і зібрали на її утримання 4 тис. карбованців. При церкві відкрили школу, в якій навчалося 140 учнів. У штаті школи було вісім учителів.

Терентьєва Н. О. Греки в Україні: історія та сучасність : навч. посіб. / Н. О. Терентьєва, К. В. Балабанов. — К.: Аквілон-Пресс, 2008. — С. 257.

► 20. Із інформаційного порталу

Грецькі училища стали одними із перших земських навчальних закладів в Приазов'ї. В 1867 р. відкрито 6 училищ, наступного року — 14. Через три роки вже функціонувало 21 початкове училище в 25 грецьких селах. В 1875 р. в 22 земських сільських та міських народних училищах Приазов'я навчалося 1 592 учні грецької національності, в 1885 р. — 3 519 учнів в 29 училищах, 1895 р. — 4 039 учнів в 30 училищах, в 1905 р. — 7 283 учні в 48 училищах.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.greecestory.ru/>

► 21. Офіційний документ

Із довідки Наркомату освіти України про національні школи в Україні. Березень 1938 р.

1. На Україні функціонує 21 656 шкіл, в яких навчається 5 143 783 учні. Навчання в школах здійснюється 21 мовою. Так, наприклад, українською

мовою навчаються в 18 101 школах, російською — 1550, єврейською — 321, молдавською — 163, узбецькою — 19, білоруською — 9, болгарською — 54, польською — 50, німецькою — 512, чеською — 14, греко-еллінською — 12, греко-татарською — 8, татарською — 5, вірменською — 4, туркменською — 2, киргизькою — 1, шведською — 1, казахською — 1.

Греки на українських теренах : Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлев, О. Ясь. — К. : Либідь, 2000. — С. 290.

► 22. Офіційний документ

Із протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У про реорганізацію національних шкіл в Україні

10 квітня 1938 р.

<...>Перевіркою встановлено, що вороги народу — троцькісти, бухаринці й буржуазні націоналісти, які орудували в НКО УРСР, насаджували особові національні німецькі, польські, чеські, шведські, грецькі й інші школи, перетворюючи їх в осередки буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей.

Практика насадження національних шкіл завдала величезну шкоду справі правильного навчання і виховання, відгороджувала дітей від радянського життя, позбавляла їх можливості до радянської культури і науки, не давала можливості надалі набувати освіти у технікумах, вищих учбових закладах.

Виходячи з рішення ЦК ВКП(б), політбюро ЦК КП(б)У визнає недоцільним і шкідливим далі існування особих національних шкіл, особих національних відділів та класів при звичайних радянських школах і постановляє:

1. Реорганізувати особі національні німецькі, польські, чеські, шведські й інші школи і технікуми в радянські школи звичайного типу, а також ліквідувати особі національні відділи, відділення і класи при звичайних школах, технікумах і вищих <...>.

ЦДАГО України. — Ф.1. — Оп. 6. — Спр. 463. — Арк. 2-4.

► 23. Із спогадів письменника Л. Кір'якова

Це був цікавий період. Молодь <...> прагнула знань. Національне питання ще не стало проблемою. Так, в нашому Маріупольському інституті більшість студентів були греками. Нам викладали російську, українську, німецьку мови. Ми організовували вистави цими мовами, ходили з викладачами у два міські театри. Однак до закінчення 1937 року наше життя зазнало змін. Грецьке відділення в інституті ліквідували. Я до цього часу закінчив це відділення і отримав диплом викладача грецької мови. Враховуючи те, що всі грецькі школи припинили своє існування і навчання здійснювалося російською мовою, мені довелося змінити професію. Я пішов на завод <...>. Розпочалося нове життя.

Кауринкоски К. Греки Приазовья: особенности этнокультурной идентичности // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.azovgreeks.org/gendb/rus/kaurinkoski.htm>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24–29

- ★ Які зміни відбулися в освіті українських греків з середини 90-х років ХХ ст. (Джерела 24, 25)?
- ★ Чому, отримавши можливість виїхати на прабатьківщину, українські греки залишаються в Україні (Джерела 26–28)?
- ★ Що дозволяє українським грекам одночасно відчувати себе окремим етносом і громадянами України (Джерела 24, 25, 27, 28)?
- ★ Які враження у вас викликав текст гімну греків України (Джерело 29)? Яка основна ідея гімну?

► 24. Інформаційна довідка про стан грецького населення у містах і селесх України. 1995 р.

У 1994–1995 навчальному році в навчальних закладах новогрецьку мову як предмет вивчало 582 учні, факультативно — 226. Діти опанували рідну мову в 5 недільних школах. У київській середній школі № 94 відкрито клас по вивченню грецької мови.

Фахівців з новогрецької мови та літератури готує Маріупольський гуманітарний інститут Донецького університету.

Національні меншини України : інформаційний довідник. — К., 1995. — С. 37–38.

► 25. Із повідомлення Федерації грецьких товариств України

Федерація розробила чергову комплексну програму з розвитку грецької національної освіти, завдяки якій сьогодні новогрецьку мову в Україні вивчають біля 6 000 учнів у 100 навчальних закладах. Мову, історію Греції та греків України викладають 120 учителів.

Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.greeks.ua/content/fgou-v-obrazovatelmbnoy-sisteme_ru/ru

► 26. Із спогадів мешканки м. Маріуполя

Наші предки виїхали, в якомусь сенсі, емігрували з Греції, потім їх виселили з Криму — шлях був тривалим і важким. Тепер знову емігрувати? Ні, дякую! Мій дім тут. Виїхати до Греції та стати громадянином другого сорту — мені це не потрібно. Тут я грекиня, а там нас сприймають як росіян. Тут я грекиня, але своя і завжди вважалася, що я родом звідси.

Кауринкоски К. Греки Приазовья : особенности энокультурной идентичности // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.azovgreeks.org/gendb/rus/kaurinkoski.htm>

► 27. Із спогадів письменника Л. Кір'якова

Наша батьківщина — Донбас, Україна... Інша батьківщина — Греція. Ми не знаємо її, вона нам чужа. Україна дорога нам <...> ми завжди проживали в Приазов'ї. Повертатися в Грецію або навіть в Крим — цього ніхто не хоче.

Кауринкоски К. Греки Приазовья : особенности энокультурной идентичности // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.azovgreeks.org/gendb/rus/kaurinkoski.htm>

► 28. Із газетної публікації «Ми, греки, в Україні жили завжди!»

Для будь-якої людини дитинство — особлива країна, з якої виносиш самі яскраві картини буття. Мое дитинство промайнуло в селі Богатир Донецької області, серед грецького населення. Я — грекиня. Це я розуміла з дитинства. Мова, якою розмовляли рідні та сусіди, — урумська, тобто суміш грецької і татарської.

Бабуся, Олімпіада Василівна, готувала ар'ян, кобете, сюрпу, хаурму (смажені ковбаски), хахач (в'ялена баранина), плов, чебуреки (чір-чір), хатлама (пиш-пиш), шмуш, турта. До будь-яких урочистостей (панаір) подавали на трапез (стіл) пиріг без начинки — флуто. Панчохи називалися халціз, сережки — кріндія, обручки — дахлі, пантофлі — папуча. Односельці — греки-християни — дотримувались посту, під час якого готували пісні страви і проводили обряд «арту» (збільшення). Вважалося, щоб не робила людина в цей день — добре або погане, все це збільшувалося, тому варто було робити добрі справи.

На запитання: «Звідки греки в Україні?», бабуся відповідала: «ми, греки, в Україні жили завжди!».

Я горда з того, що долучаюся до збереження на українській землі грецьких традицій, культури і мови, передаючи молодому поколінню знання про те, звідки греки в Україні.

Коваленко С. «Ми, греки, в Україні жили завжди!» // Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://iz.com.ua/2010/03/23/my-greki-v-ukraine-zhili-vsegda/>

► 29. Гімн греків України

Греки, зберіться разом!
Безстрашні наші серця,
Ми можемо здійснити тисячу справ,
Якщо будемо, греки, разом.

Рефрен:

Нас виростила єдина Батьківщина,
Я — грек, ти — грекиня,
Греція — наш світ,
Вперед, патріоти, вперед!

Рефрен.

Душа наша най буде чистою,
Наш прапор — свобода,
У Греції чи то в Україні,
Наша радість най буде чистою!

Рефрен.

Нам треба жити дружно,
Це для нас — спасіння.
Господь нас веде, Богородиця —
Навчать нас жити дружно!

Рефрен.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

§ 1.3. Заселення необжитих теренів: німецьке освоєння України

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Яким був внесок німецьких переселенців в економічне і культурно-освітнє життя України?

Основні поняття, ідеї: колонізація, заселення

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–4

- ★ За Джерелами 1–4 визначте причини німецької колонізації.
- ★ Які положення у Джерелах 1–4 переконують нас у тому, що поява німців на українських землях — не випадкове явище, а складова державної політики?
- ★ Якою за характером була ця політика: а) господарською; чи військово-оборонною; б) спланованою чи стихійною?
- ★ З'ясуйте, хто ініціював заселення німцями українських теренів (Джерела 1–4)? Чи могли виступити ініціаторами в цій справі інші категорії населення?

► 1. Із Галицько-Волинського літопису

У рік 1259...

І поставив він невеликий городок, та, побачивши, що Бог помічником йому, а Іоанн підпомагачем йому є, спорудив він інший городок, що його татари не змогли взяти, коли Батий всю землю Руську захопив. Тоді й церква святої Трійці запалена була і знов була споруджена.

Коли ж побачив се князь Данило, що Бог сприяє місцю тому, став він прикликати приходнів — німців і русів, іноплемянників і ляхів. Ішли вони день у день. І юнаки, і майстри всякі утікали сюди од татар — сидельники, і лучники, і сагайдачники, і ковалі заліза, і міді і срібла. І настало пожвавлення, і наповнили вони дворами навколо города поле і села.

Літопис руський. — К. : Дніпро, 1989. — С. 418.

► 2. Погляд дослідника. Микола Бормак

В другій половині XVIII ст. розпочався новий етап в історії німців на Україні. Він був тісно пов'язаний із колонізацією Королівства Польського та Російської імперії. 2 травня 1759 р. російська імператриця Єлизавета Петрівна на подання обер-берейтора де Лірів'єра про «возможные и полезные следствия, могущие произойти от немецкой колонизации России» наклала резолюцію, згідно з якою «со всякою благосклонностью все те приняты будут, кои усердие возымеют сюда приехать, поселиться и жить, причем ремесленники тотчас в цеха примутся, а землепашцы обильные и довольные земли получают с увольнением на несколько лет от всех податей и налогов» <...>.

Наприкінці XVIII ст. князь Чарторийський одним із перших на Волині запросив німецьких колоністів до свого маєтку в м. Корець. В 1783 р. тут для них була побудована кірха. Невелика німецька колонія існувала в цей час також і в Житомирі. В 1801 р. власник Острозького

маєтку князь Карл Яблоновський заключив з 16 сім'ями прусських менонітів контракт, за яким передавав їм у безстрокове користування с. Слободки, розташованого поблизу м. Острога, 34 уволки сінокосів і не розроблених земель.

Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914 рр.): Монографія / Микола Бармак. — Тернопіль, 1999. — С. 21–22.

► 3. Із маніфесту Катерини II про запрошення іноземних колоністів на поселення до Росії (1763 р.)

1. Всем иностранным дозволяем в Империю Нашу въезжать и селиться, где кто пожелает, во всех Наших Губерниях <...>.

2. Не должны таковые прибывшие из иностранных на поселение в Россию никаких в казну Нашу податей платить, и никаких обыкновенных, ниже чрезвычайных служб служить, равно постоев содержать, и словом заключить, от всяких налогов и тягостей свободны <...>.

3. Всем иностранным, прибывшим на поселение в Россию, учинено будет всякое вспоможение и удовольствие, склонным к хлебопашеству или другому какому рукоделию, и к заведению мануфактур, фабрик, заводов <...>.

4. На построения домов, на заведение к домостроительству разного скота, на потребные к хлебопашеству и к рукоделию всякие инструменты, припасы и материалы выдавано будет из казны Нашей потребное число денег без всяких процентов, но с единою заплаатою, и то по прошествии десяти лет в три года по равным частям...

6. Вся желающему иностранному в Россию на поселение, позволяем имение свое ввозить, в чем бы оное ни состояло, без всякого платежа пошлин, с тем однако ж, что оное для его собственного употребления и надобности, а не на продажу.

История российских немцев в документах (1763–1992 гг.) / Сост. В. А. Ауман, В. Т. Чеботарева. — М., 1993. — С. 18–22.

► 4. Із спогадів Юрія Старосольського

Отож в тому році (1834 — *прим. ред.*), згідно з пляном австрійського цісаря Франца I, виїхала на поселення в Галичині валка молодих австрійських родин з різними потрібними професіями. Кожна з цих родин дістала від уряду тисячу австрійських фльоренів (гульденів) і по два криті вози.

Після двотижневої мандрівки, вісім таких родин заїхало на ринок Сяноці в Галичині. Там прийняла їх управа міста вітаючи хлібом і сіллю (дослівно) та польською промовою (якої вони не розуміли), та, що важливіше, приготованими для них домами з устаткуванням.

Між новоприбулими був доктор Георг Рапф з дружиною Йосифовою та її двома сестрами, Ганною і Міці (Леглер). Призначено їм добрий дім в ринку, тобто в центрі міста, бо доктора іменували відразу міським лікарем. <...> Ганна господарювала в хаті, варила, пекла, робила овочеві консерви і т. д., а Міці розклала швацьку машинку та інше знаряддя

ЗАВДАННЯ ► Джерело 4

★ За змістом Джерела 4 з'ясуйте наступне:

- чим обумовлений такий приязний прийом австрійським родинам;
- чому сім'ї лікаря Георга Рапфа місцева влада надала будинок в центрі міста;
- якими були стосунки родини Рапфів з мешканцями містечка і що на них впливало;
- чи допускаєте ви, що місцеві мешканці могли вимагати від влади повернення родини Рапфів до місця їх попереднього місця проживання (стверджувальну або заперечну відповідь аргументуйте)?

і шила, що треба. Сама ж дружина доктора, як професійна вчителька, стала директоркою трикласової дівочої школи, де вчила німецької мови та ручних робіт.

А Георг Рапф почав свою лікарську практику. Вона була відразу успішною, головним чином завдяки його товариській вдачі, доброті та приязному відношенню до хворих.

Старосольський Ю. Шляхами предків // Володимир Старосольський: 1878–1942 / Ред. У. Старосольська. — Нью Йорк–Париж–Сідней–Торonto, 1991. — С. 13.

ДОВІДКА. Старосольський Юрій — правник, громадський і пластовий діяч, член УВО, професор права Українського Вільного університету й Українського католицького університету в Римі, дійсний член НТШ.

► 5. Мовою цифр

Етнічний склад населення Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній, 1897 р.

Катеринославська губернія		Херсонська губернія		Таврійська губернія	
Етноси	Всього	Етноси	Всього	Етноси	Всього
Українці	1456369	Українці	1462039	Українці	611121
Росіяни	364974	Росіяни	575375	Росіян	404463
Євреї	99152	Євреї	322537	Татари	196854
Німці	81039	Молдовани	147218	Німці	78305
Греки	48740	Німці	123453	Євреї	55418
Татари	17253	Поляки	30894	Болгари	41260
Білоруси	14052	Болгари	25685	Греки	18048
Поляки	12365	Білоруси	22958	Поляки	10112
Молдавани	9175	Греки	8297	Білоруси	9726
Турки	5555	Татари	3152	Вірмени	8938
Інші	5060	Вірмени	2070	Молдавани	2259
		Інші	9934	Естонці	2210
				Турки	2197
				Інші	6879

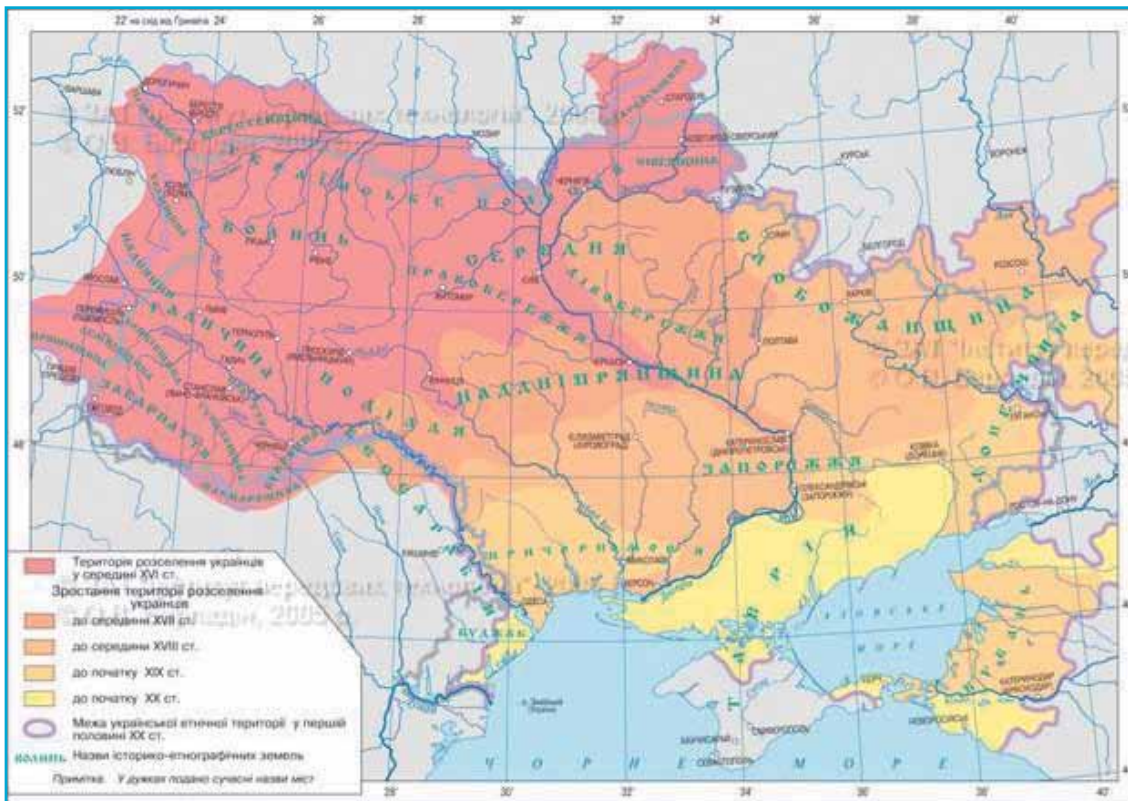
Таблиця укладена на основі публікації: Бойко Я. В. Заселення південної України (60–90-ті роки XIX ст.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// web.znu.edu.ua/pu/articles/41.pdf](http://web.znu.edu.ua/pu/articles/41.pdf)

ЗАВДАННЯ ► Джерело 5

★ Які особливості етнічного складу населення південних губерній Російської імперії (Джерело 5)

★ Англійський історик Норман Дейвіс стверджує: «Щедра українська земля стала об'єктом інтенсивної русифікації та колонізації. Південні «дикі степи», останнє у Європі прикордоння, були обсажені селянами-іммігрантами, переважно з Росії та Німеччини». Якими вищенаведеними Джерелами ви могли б проілюструвати цю думку?

► 6. Карта «Історико-географічні регіони України»**ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–6**

★ За Джерелами 1, 2, 4, 5 визначте на карті (Джерело 6) місця розселення німецьких колоністів упродовж XVIII — першої половини XIX ст.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 7–11

★ За змістом Джерел 7–11 укладіть таблицю «Німецькі переселенці на українських теренах», в якій зафіксуйте нове, що принесли німці в економічне, культурно-освітнє та релігійне життя, а також те, що було характерним (звичним) для життя народів, поруч яких вони селилися.

НІМЕЦЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Сфери дослідження	Нове	Традиційне, звичне
Облаштування місць проживання (забудова поселення, планування вулиць, будівництво житла, будівельні матеріали)		
Сільське господарство (види діяльності, переробка та зберігання с/г продукції, використання агротехнологій, техніки)		
Ремесла, торгівля		
Облаштування житла, інтер'єр житлових приміщень, одяг		
Освіта, школа		
Релігійне життя		
Інше		

► 7. Із спогадів офіцера генерального штабу в Херсонській губернії підполковника А. Шмідта

Усі німецькі колонії в окрузі відзначалися чітким плануванням дворів. Вулиці в населених пунктах були прямими і широкими, щоб не дуже забруднювалися у бездоріжжя. Будинки, здебільшого споруджені з фронтонами, перпендикулярно впиралися у вулиці, дахи були з соломи чи очерету. Сусідні будинки з'єднувалися між собою високими огорожами. На вулиці біля кожного двору влаштовувалися обгороджені квітники.

За дворами розміщувалися склади хліба у скиртах, обгороджені, а іноді відокремлені від сусідніх токів лише дорогами. За токами росли сади, розділені між господарями поздовжніми алеями, що впиралися у самісінький кінець загального саду чи парку. Житлові будівлі споруджувалися майже завжди на високому фундаменті. Під будинком споруджувалися погребі, а горища використовувалися для зберігання зерна. Сараї будувалися майже однакових розмірів з будинком. В них визначалося місце для коней, корів, телят і лошат. Окрема прибудівля споруджувалася для овець. Поруч робили навіс для зберігання землеробських знарядь та візків.

Багмет М. Німецькі поселення — «біла пляма» в історії України / М. Багмет, В. Погорелов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/monograf/17/4.pdf>

► 8. Погляд історика

Колонії жили за принципом самоврядування, яке функціонувало на високому рівні: загальні збори, що мали риси законодавчого органу, оскільки жоден наказ російського державного органу не мав легітимності, якщо загальні збори не приймали відповідного рішення, обирали

сільський приказ у складі старшини, голови й писаря. Приказ стежив за порядком у колонії і своєчасною сплатою податків. Сільський схід (збори) мав право виключати з колонії, призначати збори тощо. <...>

Переселенці відрізнялися усамітненим та суворим способом життя (за матеріалами ревізійних обліків населення кінця XVIII — початку XIX ст. у населених пунктах менонітського округу відсутні відомості про інші етноси, що мешкали б поряд з німцями) і великим працелюбством. Від членів общини вимагалось дотримання дисципліни і згуртованості, шлюби дозволялися лише всередині конфесійної спільноти.

Незважаючи на малосімейність, рівень організації господарств колоністів був значно вищим порівняно з тутешнім. Німецькі переселенці у Північному Приазов'ї були особливою категорією населення, найкращим чином забезпеченою земельними ресурсами. Отримуючи високі врожаї, вони мали можливість формувати запаси зерна на випадок стихійного лиха. Ось чому посухи не дуже впливали на менонітські господарства. Володіючи 65 десятинами землі на сім'ю, колоністи постачали на міські ринки усіляку городину, а в неврожайні роки німці навіть допомагали місцевим селянам. Під час голоду й розгулу епідемії худоби у 1848 р. переселенці обробили поля місцевих селян безкоштовно.

Донеччина. Перехрестя цивілізацій. Книга перша. / За заг. ред. В.І. Мозгового. — Кн. 1. — Донецьк: ТОВ «Діапринт», 2007. — С. 106–107.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 9

★ Розгляньте Джерело 9. Відшукайте на зображенні ті ознаки життя німецьких переселенців, про які йдеться в Джерелах 7, 8, 10, 11.

Поселення Остгайм

Фото з навчальних матеріалів вчителя історії Оксани Кожемяки, м. Донецьк

► 9. Репродукція

► 10. Погляд дослідника. Микола Шишкін

Майже в кожному населеному пункті існували пивоварні й цегляні заводи. Будівельники-колоністи запропонували особливий тип домобудування, використовуючи для зведення хат та інших будівель місцеву сировину. Будинки німецьких переселенців, на відміну від будівель представників інших етносів, зводилися із застосуванням черепиці (її існувало кілька видів, але переважним попитом користувалася червона), цегли (різних розмірів і кольорів), що вироблялися в самих колоніях, всередині і знадвору оздоблювалися кахлями...

Відмінною особливістю інтер'єру німецького будинку були дерев'яні меблі, які у кожному селі робили свої майстри: крім названих ліжок

і комоду — розсувні столи, столики, стільці. З предметів домашнього користування майже у кожній німецькій родині була підставка для випікання хліба, пристрій для прополювання газонів — «швабер» або «струга», яких інші етноси краю не знали.

Одяг переселенців був досить різноманітним. Чоловіча половина менонітів носила картуз, білу сорочку, панталони, чорний або кольоровий жилет на гудзиках, зверху сюртук або куртку, на ногах чоботи. Жінки одягалися у короткі темно-сині спідниці, білі, сині або кольорові панчохи. Характерною рисою кожної німкені-переселенки було володіння різними видами рукоділля, головним серед яких було плетіння і вишивання, яким часто прикрашали білизну, постіль, рушники, одяг. Стосовно взуття: поширеними були дерев'яні туфлі — шльори. Взимку носили закриті шльори, у які одягали товсті плетені панчохи, а для решти періодів року вони виглядали як сучасні «шльопанці».

Шишкин Н. Историко-этнографическая выставка в краеведческом музее Донецка / Н. Шишкин // Научно-информационный бюллетень Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев. — 1998. — № 4(16) — С.18–19.

► 11. Погляд дослідника. В. Душка

У колоніях була розвинена доброчинність, високо цінувалися грамотність і порядність. Серед менонітів не було неписьменних. Усі діти відвідували школи, правда, здебільшого, початкові — однокласні. <...>

Оскільки на початковому етапі переселення колоністи відчували мовний бар'єр, у німецьких та менонітських школах почали вивчати російську мову, як мову міжнаціонального спілкування, і на кінець ХІХ ст. німці володіли нею краще, ніж місцеве населення. Варто зазначити, що на відміну від інших регіонів України, впровадження русифікації не викликало в колоніях негативної реакції.

У менонітів також існували школи для дітей з обмеженими можливостями, а пізніше і приватні школи.

<...> Перед кожним будинком був сад. З подвір'я двері вели в холодний коридор, звідки хід вів на кухню. Зліва розташовувалися дві кімнати: вітальня та спальня. У вітальні на стінах висіли ікони, портрети царя та цариці, відомих німецьких діячів і обов'язково — дзеркало. У спальні знаходилося високе двоспальне ліжко з великою кількістю подушок і пологом. На ньому спали голова родини із дружиною. У цій же кімнаті стояли диван, гардероб і комод, на комоді-декілька книг, частіш усього релігійного змісту. Також у кожному домі можна було натрапити на якусь недорогу німецьку газету.

Душка В. От старины глубокой до наших дней. — Донецк, 1992. — С. 46–48.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–16

★ З'ясуйте, які дії німецьких колоністів викликали невдоволення у російських чиновників? Що їх турбувало найбільше (Джерела 12–16)?

★ Наскільки побоювання представників влади були обґрунтованими щодо порушення громадського порядку і загострення міжнаціональних конфліктів?

► 12. Із повідомлення російського чиновника І. Рудченка (1882 р.)

Не можна не лякатися, що шляхом колонізації нашої західної окраїни Німеччина та Австрія отримують завжди готове вірно служити їм населення. Сама ціль русифікації краю через посилення

землевласницького елементу з росіян не тільки віддаляється, але й взагалі втрачається з поля зору: завжди і скрізь вірний землі і своїй національності німецький фермер крок за кроком, цілком мирним шляхом відвойовує російську землю.

Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини XIX — початку XX ст. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1611/57>

► 13. Із розпорядження № 2277 Губернського правління Волинської губернії (серпень, 1886 р.)

<...> По доставленнымъ Уездными Исправниками сведениямъ оказалось, что поселенія, носящія чисто иностранныя названія, существуютъ въ Житомирскомъ, Новоградволинскомъ, Овручскомъ, Ровенскомъ, Дубенскомъ, Луцкомъ и Владимірволинскомъ уездахъ, причемъ некоторыя изъ нихъ имеютъ названія, употребляемыя въ среде местного кореннаго населенія; поселенія же, носящія не иностранныя, но усвоенныя безъ надлежащаго разрешенія, названія, оказались въ уездахъ: Житомирскомъ, Новоградволинскомъ и Заславскомъ. <...>

2) чтобы устроенныя уже поселенія съ иностранными названіями были ныне же переименованы, причемъ те изъ нихъ, которыя имеютъ старыя русскія названія должны именоваться прежними названіями ...

4) чтобы во всехъ иностранныхъ поселеніяхъ вывески на школахъ, лавочкахъ, питейныхъ домахъ и т. п., буде таковыя существуютъ, обязательно были написаны на русскомъ языке, отнюдь не допуская вывесокъ на какомъ бы то ни было иностранномъ языке. <...>

Губернское Правленіе определяетъ: 1) Поселеніямъ, имеющимъ, кроме иностранныхъ, другія изванія, употребляемыя въ среде кореннаго населенія, оставить сіи послѣднія, почему подходящія подъ эту категорію впредь должны именоваться:

По Житомирскому уезду:

Гринतालъ — Язвинка.

Нейдорфъ — Брачки.

Геймतालъ — Старая Буда.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–17

★ Порівняйте Джерела 14 і 15. Як ви вважаєте, чим зумовлене різне ставлення чиновників до німецьких колоністів?

★ Про які взаємовпливи йдеться в Джерелі 17?

★ Чим можна пояснити той факт, що спогади сучасників відрізняються один від одного (Джерела 14, 17)?

Інформації з якого джерела ви довіряєте більше? Свій вибір обґрунтуйте.

Сборникъ циркуляровъ Волинскихъ Губернскихъ Учрежденій по разнымъ частямъ административнаго управленія с 1880 по 1897 годъ. — Житомиръ : Губернская типографія, 1898. — С. 882–883.

► 14. Із звіту Волинського губернатора (1889 р.)

<...> Німецькі колоністи не відчують ніякої прив'язаності до землі, лише прагнуть якнайшвидше нажитися з неї. Вони також зовсім не передають місцевим селянам своєї передової агрокультури, оскільки ведуть замкнений спосіб життя та не бажають спілкуватися з ними, а нерідко й ворогують.

Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини XIX — початку XX ст. / О. Шмид. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1611/57>

► 15. Із рапорту російського чиновника (14 березня 1894 р.)

Зі зрубів, завалених пеньками, з дрібних чагарників <...> вони робили чудові поля, зводили на ділянках свої ошатні будівлі і вкладали багато праці з наміром надовго оселитися в новій батьківщині ...Дійсно, вони не змінювали віри, не полишали мови, навіть більше, залишались в душі істинними німцями, почитаючи Вільгельма і Бісмарка. <...> Та в той же час, як чехи займали найкращі землі, німецькі колоністи брали те, що ніхто не хотів брати і нікому не ставали поперек дороги.

Шмид О. Німці на Волині у світлі аграрної колонізації губернії другої половини XIX — початку XX ст. / Шмид О. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/1611/57>

► 16. Із розпорядження № 180 від 24 січня 1890 р. Губернського правління Волинської губернії

Циркулярнымъ распоряженіемъ Министерства, отъ 10 іюня 1889 года за № 2772, были воспрещены въ лютеранскихъ приходахъ такъ называемые миссіонерскіе праздники, сборы на потребности миссії, а равно отсылка за границу собранныхъ на этотъ предметъ денегъ.

Ныне, вследствие ходотайства Евангелическо-Лютеранской Генеральной Консисторіи, Г. Министръ Внутреннихъ Делъ призналъ необходимымъ предложить оной къ руководству нижеследующія правила, въ разясненіе означеннаго циркуляра...

2) Существовавшіе въ лютеранскихъ приходахъ денежные сборы на распространеніе протестантской веры внутри Имперіи, за воспрещеніемъ такой пропаганды ст. 4. Св. Зак. Т. XI ч. 1, само собою разумеется, не могутъ быть дозволены.

3) Что касается сборовъ на потребности миссії заграничной, то таковыя могутъ быть допущены въ каждомъ приходе лишъ съ разрешенія подлежащихъ Губернаторовъ, по ходотайствамъ местныхъ Консисторій, на основаніяхъ, предположенныхъ Генеральною Конссторією, т. е. въ виде церковныхъ кружечныхъ сборовъ, состоящихъ подъ контролемъ местныхъ консисторій и подлежащихъ отсылке въ Лейпцигское и Датское миссіонерскія общества, съ темъ, чтобы каждый разъ было доводимо до сведенія Губернатора о количестве собранныхъ и отправленныхъ денегъ по каждому приходу.

Сборникъ циркуляровъ Волинскихъ Губернскихъ Учрежденій по разнымъ частямъ административнаго управленія с 1880 по 1897 годъ. — Житомиръ : Губернская типографія, 1898. — С. 920–921.

► 17. Із спогадів учасників Бекерсдорфської колонії на Галичині

...Колонія мала великий вплив на довколишнє населення. Від них (колоністів — *прим. ред.*) українські селяни запозичили використання залізного плуга, кованого воза, колеса до прядення, виплітання з соломи кошиків для хліба і вживання добрив на полі. Від українців бекерсдорфці перейняли різдвяні і великодні звичаї, обряди на ніч Івана Купала, весільні святкування, <...> природне лікування людей і худоби, різні забобони, гречані страви (невідомі німцям до переселення), голубці, картопляники, кутю, борщ і вареники. Німці навчилися

будувати загати навколо хат, вживати коромисла, а багато українських слів увійшло до їхньої розговорної мови.

Монолатій І. Українсько-німецькі етнокультурні процеси у Галичині / Іван Монолатій [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kolomyia.org/histpub/historypub12.htm>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 18–19

★ Як ви вважаєте, наскільки реально оцінював Отто фон Бісмарк наслідки переселення німців на терени Російської імперії? (Джерело 18)

★ Які джерела параграфа можуть підтвердити думку німецького політика, а які спростувати?

★ Якими обставинами викликане ставлення представників російської влади до німецького населення (Джерело 19)?

► 18. Рейхсканцлер Німеччини Отто фон Бісмарк (1815–1898) про німців-колоністів

<...> Невдовзі вони стануть російськими підданими і своєю старанністю та благоустроєм будуть примножувати, без сумніву, економічну могутність Росії. Для Німеччини вони як повноправні громадяни і платники податків назавжди втрачені.

Праксенталер В. Немцы на Волыни / В. Праксенталер // Житомир в історії Волині і України : Тези Всеукр. наук. краєзн. конф. — Житомир, 1994. — С. 104–105.

► 19. Повідомлення інформаційного порталу Gazeta.lv

Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту генерал артилерії М. Іванов наказав головному начальнику Київського військового округу вибрати серед німецького населення в колоніях заручників, головним чином з учителів та священників, посадити їх до завершення війни в тюрми (пропорція заручників: 1 на 1000 осіб німецького населення). Провести реквізицію в колоністів всіх продуктів за винятком харчів до нового врожаю. А в німецькі колонії переселити біженців. За відмову здавати хліб, фураж або приймати біженців, заручники підлягають смертній карі.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gazeta.lv/story/11348.html>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 19–21

★ Пригадайте, які події відбувалися в Україні в 1932–1933 роках. Чому німецьке населення півдня України зневірилося в політиці радянської влади (Джерело 20)?

★ Встановіть основну причину появи постанови ДКО СРСР від 22 вересня 1941 р. (Джерело 21).

★ Як ви вважаєте, наскільки реальними щодо виконання були задекларовані положення в постанові. Що об'єднує Джерела 19 та 21?

► 20. Із доповіді німецького консульства в Одесі щодо господарського стану німецьких колоній Одеської області. 1933 р.

Господарське становище німецьких колоній навколо міст Одеси та Миколаєва, порівняно з минулим роком знову помітно погіршало. <...>

Наші колоністи кажуть: «Колективізуємося, зміцнюємося...». І з якою інтонацією це промовляється, яка лють з'являється в їх словах і якою ненавистю до колективізації загоряються їх очі — проти ідеї колективізації та її апостолів! Це може зрозуміти лише той, хто сам пережив колективізацію. <...>

В колонії Вормс колективісти наважилися критикувати своє керівництво. Наслідки були такими, що окрему групу осіб, в тому числі й шанованих братів Франк, заслали в жахливі місця. <...>

Ніхто з колоністів не вірить в майбутнє, всі впевнені в занепаді Рад, який наближається. Вони знають, що на радянській землі для них все втрачено, і тому вони втікають з країни...

Польща та Україна у тридцятих–сорокових роках XX століття : Голодомор в Україні 1932–1933. — Т. 7. — Варшава — К., 2008. — С. 892–896.

► **21. Постанова Державного комітету оборони СРСР № ДКО-702сс від 22 вересня 1941 р. «Про переселення німців із Запорізької, Сталінської та Ворошиловградської областей»**

1. Переселити німців із Запорізької області — 63 000 осіб, із Сталінської області — 41 000 осіб і Ворошиловградської області — 5 487 осіб у Казахську РСР.

2. Керівництво переселенням покласти на НКВС СРСР.

3. Розселення на нових місцях проводити шляхом поселення в існуючі колгоспи і радгоспи, використовуючи усі існуючі будівлі у сільських місцевостях і шляхом ущільнення населення.

За відсутності житлового фонду і господарських будівель на місцях розселення здійснити будівництво будинків силами переселенців. Міських мешканців розселити в районних центрах та інших містах, крім республіканських і обласних.

4. Дозволити переселенцям брати зі собою особисте майно та продукти харчування на шлях переміщення до 200 кг на кожного члена родини.

5. Будівлі, сільськогосподарське знаряддя, худобу і зернофураж, які належать переселенцям, здаються комісіям, до яких входять представники місцевого виконкому, Наркомзему СРСР, Наркомм'ясомолпрому СРСР і Наркомату заготівель та відновлюються на місці поселення відповідно до затвердженої РНК СРСР Інструкції Наркомзему СРСР і Наркомм'ясомолпрому СРСР.

Будівлі колгоспам і колгоспникам відновлюються на місцях поселення через надання готових будинків.

Переселенцям, яким не будуть надані на місці переселення будинки, надається на будівництво, а за потреби і на ремонт будинків, кредит від Сільгоспбанку обсягом до 2000 рублів терміном на п'ять років із 3-ма відсотками річних, з погашенням отриманого кредиту з другого року після отримання позики.

*Голова Державного комітету оборони
Й. Сталін*

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–23

★ Ознайомтесь із Джерелом 22. Чим обумовлена поведінка М. Гомера та О. Шиффера? Чому вони не стали опорою нацистського режиму в окупованому німцями селі?

★ Уважно розгляньте світлини (Джерело 23). Порівняйте їх зображення. Про що свідчить світлина праворуч?

★ Чи збереглася в с.Сорочень німецька баптистська община? Відповідь обґрунтуйте.

★ Яким чином події описані в Джерелах 19–22 могли вплинути на долю людей, зображених на світлинці ліворуч? (Джерело 23).

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusdeutsch.ru/?his t=1&hmenu0=8&hmenu01=77&hmenu02=244>

► 22. Погляд дослідника. М. Багмет

Безумовно, розпочинаючи війну, Гітлер розраховував на «п'яту колону», тобто на допомогу своїх колишніх співвітчизників, так званих «фольксдойчерів». Але його наміри не здійснились, бо колишні німецькі колоністи загалом не стали опорою для фашистів. Для підтвердження сказаного наведемо приклад тільки із однієї колонії Гольдштат (нинішнє село Ульянівка Миколаївської області). За спогадами старожила села О. В. Музики, виявляється, що значна кількість німців-колоністів засуджувала війну і критично ставилась до фашистських намірів. Зокрема, Микола Гомер постійно наголошував: «Я не радий, що Гітлер захопив наші землі. Це призведе рано чи пізно до загальної трагедії». А Олександр Шиффер, якого в дні окупації призначили бригадиром, постійно захищав односельців від фашистського свавілля. Одного разу, коли окупаційна влада хотіла вчинити розправу над Вікентієм Лозинським за те, що той переховував зброю, то Олександр Шиффер не тільки застеріг Лозинського від розстрілу, а й зумів довести окупантам недоцільність вигнання багатодітної сім'ї В. Лозинського із обжитого будинку. Крім того, односельчани знали, що на початку війни О. Шиффер так улаштував радіоприймач, щоб постійно його слухати і розповідати правду про хід війни жителям свого села.

Багмет М. Німецькі поселення — «біла пляма» в історії України / М. Багмет, В. Погорелов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/monograf/17/4.pdf>

► 23. Фотодокумент

Sorotschin Church built in 1906-1910. still standing. Photo 1920

*Німецька церква в с. Сорочень Житомирської області
Світлина ліворуч — 1920 р, світлина праворуч — 2010 р.*

Режим доступу : <http://drevlyaniya.blogspot.com/2010/12/blog-post.html>

ДОВІДКА

У 1862 році група із 40 баптистів, очолювана Маттіасом Кельмом мігрували на Волинь. Вони оселилися в селі Сорочень (нині) Ємільчинського району, близько 50 кілометрів від Житомира. Упродовж 1906–1910 рр. німці-баптисти збудували церкву. Приміщення церкви зведене з дуба. В радянські часи церква використовувалася як зерносховище.

§ 1.4. Позбавлені батьківщини. Депортація кримських татар

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як вплинула депортація кримських татар у 1944 році на долю цього народу та його сучасні стосунки з іншими мешканцями Криму?

Основні поняття, ідеї: депортація, геноцид, примусове переселення, спецпереселенці, переселенці, ностальгія, історична батьківщина, репатріація, реадаптація

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

18–20 травня 1944 р.	Початок депортації кримських татар; упродовж 1944–1945 рр. з Криму депортовано більше 300 тис. мешканців, з них — більше 200 тис. кримські татари; до 1 жовтня 1948 р. на спецпоселення додатково вислано 7 219 осіб.
28 листопада 1948 р.	Президія Верховної Ради СРСР приймає Указ «Про карну відповідальність за втечі з місць обов’язкового та постійного проживання осіб, виселених у віддалені райони СРСР в період Великої Вітчизняної війни», який встановлював, що депортовані, розміщені у спецпоселеннях довічно, за втечу каралися 20 роками таборів.
28 квітня 1956 р.	Спецпереселенці з Криму звільнені від адміністративного нагляду, але з них не зняли звинувачення у зраді батьківщини та залишили заборону на повернення в Крим.
Друга половина 1950-х років	Зародження національного руху за відновлення прав кримськотатарського народу.
5 вересня 1967 р.	Указ Президії ВР СРСР щодо реабілітації кримськотатарського народу, який не розглядав питання щодо права на повернення. Початок повернення перших родин кримських татар на батьківщину.
1967–1977 рр.	577 родин кримських татар повернулися в Крим.
20 червня 1987 р.	Багатотисячні акції кримських татар у Москві з вимогою права на повернення у Крим.
14 листопада 1989 р.	Прийняття Декларації Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними та злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали примусового переселення, та забезпечення їхніх прав». Початок масового повернення депортованих в Крим.
2011 р.	В АР Крим мешкає більше 250 тис. кримських татар. За межами України залишається близько 100–120 тис. депортованих кримських татар та їхніх нащадків. Більшість з них проживає в Узбекистані, Росії, Таджикистані, Киргизії.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–3

★ Ознайомтеся з Постановою про примусове виселення кримських татар з Криму (Джерело 1), думкою історика Гульнари Бекірової (Джерело 2) та повідомленням про хід переселення (Джерело 3). Якими були офіційні причини депортації кримськотатарського народу?

★ За документами наведеними у параграфі визначте:
- масштаби депортацій (скільки людей планувалося та було фактично депортовано),
- напрямки депортацій (в які регіони переселяли кримських татар),
- умови та організацію процесу переселення (майно, харчування, житло, транспорт, медичне забезпечення)?

► 1. Офіційний документ**Постанова Державного комітету оборони СРСР
11 травня 1944 року**

В період Вітчизняної війни багато татар зрадили Батьківщину, дезертирували з лав Червоної армії <...> переходили на бік ворога, вступали до сформованих німцями добровольчих татарських збройних частин <...> вирізнялися своїми звірячими розправами щодо радянських партизан <...> допомагали німецьким окупантам <...> активно співпрацювали з німецькою окупаційною владою <...> німці засилали їх у тил Червоної Армії як шпигунів та диверсантів <...> вони вели роботу з підготовки насильницького відокремлення Крима від Радянського Союзу <...>.

Враховуючи викладене вище, Державний комітет оборони постановляє:

1. Усіх татар виселити з території Криму та поселити їх на постійне проживання у якості спецпоселенців в районах Узбецької РСР.

2. Встановити такий порядок і умови виселення:

а) дозволити спецпереселенцям взяти з собою особисті речі, одяг, побутовий інвентар, посуд та продукти у кількості до 500 кг на сім'ю. Майно,

споруди, господарські будівлі, меблі та присадибні землі, що залишаються на місці, приймаються місцевими органами влади.

г) Наркомздорв'я СРСР виділити на кожен ешелон зі спецпереселенцями одного лікаря та дві медсестри з відповідним запасом медикаментів та забезпечити медичне і санітарне обслуговування спецпереселенців у дорозі; забезпечити всі ешелони зі спецпереселенцями щоденно гарячим харчуванням та окропом.

3. Зобов'язати секретаря ЦК КП(б) Узбекистану т. Юсупова:

а) прийняти та розселити в межах Узбецької РСР 140–160 тис. осіб спецпереселенців — татар, скерованих НКВС СРСР з Кримської АРСР.

Видачу спецпереселенцям борошна, круп та овочів протягом червня-серпня цього року здійснювати безкоштовно, як розрахунок за отриману від них на місцях сільськогосподарську продукцію та худобу.

Постанова №5859-сс Державного комітету оборони СРСР від 11 травня 1944 року про виселення з території Криму татар та їх спецпоселення в Узбецькій РСР (за підписом Голови Державного комітету оборони Й. Сталіна)// Російський державний архів соціально-політичної історії, ф. 644, оп. 1, спр. 252, арк. 137–144. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/Crimea_60/photos_03.php?1#photo

► 2. Погляд дослідника. Гульнара Бекірова

Не дивлячись на те, що з часів депортації кримськотатарського народу пройшло більше ніж 60 років, і сьогодні залишається відкритим питання: що це було — надана війною нагода очистити Крим від

кримських татар, проблема, яка походить ще з часів царської Росії, акт помсти чи продуманий геополітичний крок? <...>

Проте, знаючи воістину маніакальну жадобу вождя до пошуку винуватців — як серед окремих громадян, так і серед цілих народів, то депортація як акт помсти не видається вже такою малоймовірною. Водночас є, здається, і цілком раціональне пояснення. Депортації народів здебільшого носили характер прикордонних «зачисток» — окрім кримських татар із місць постійного проживання було депортовано низку мусульманських і тюркських народів, що на тлі напружених взаємостосунків СРСР та Туреччини (Сталін не виключав війни з нею) виглядало цілком логічно — основний удар прийшовся саме по народах, які Сталін відносив до потенційних «попутчиків» Туреччини.

Гульнара Бекирова. Крымские татары. 1941–1991 (Опыт политической истории) / Том I. Симферополь : Издательский дом «Тезис», 2008. — 480 с. — С. 90–91.

► 3. Офіційний документ

Повідомлення Л.Берії Голові Держкомітету оборони Й. Сталіну

4 липня 1944 р. НКВС СРСР доповідав, що виселення з Криму спецпереселенців — татар, болгар, греків, вірмен — закінчене. Усього було виселено 225 009 осіб, у тому числі татар — 183 155 осіб, болгар — 12 422, греків — 15 040, вірмен — 9621, німців — 1119, а також інопідданих — 3652.

Усі татари до місць розселення прибули і розселені в областях Узбецької РСР — 151 604 осіб, в областях РРФСР — 31 551 осіб. Болгари, греки, вірмени і німці в кількості 38 802 осіб перебувають у дорозі в Башкирську АРСР, Марійську АРСР, Кемеровську, Молотовську, Свердловську, Кіровську області і Гур'ївську область Казахської РСР. 3652 особи іноземців для розселення скеровані до Ферганської області Узбецької РСР. Усі прибулі спецпоселенці розміщені в задовільних житлових умовах. Значна кількість розселених спецпереселенців татар залучені до роботи в сільському господарстві — у колгоспах і радгоспах, на лісорозробках, на підприємствах і будівництві. При проведенні операції з виселення на місцях і в дорозі пригод не було.

Повідомлення Л.Берії Голові Держкомітету оборони Й. Сталіну про виселення татар, болгар, греків, вірмен із Криму // Коммунист. — 1991. — №3. — С. 109.

► 4. Фотодокумент

Кримські татари, яких виселили з рідинами з Криму. Станція Усть-Лабінськ, Краснодарський край, 1968 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kirimtatar.com/Archive/ukaz1967.html>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 4–6

★ Уважно розгляньте фото (Джерело 4) та прочитайте спогади кримських татар про переселення (Джерела 5 і 6). Якими були соціальні характеристики депортованих татар (їхній вік, стать, рід занять, рівень достатку тощо)?

★ 2. Порівняйте опис умов перевезення та облаштування татар, що наведені у спогадах очевидців (Джерела 5 і 6) з інформацією в офіційних документах (Джерела 1 і 3). Яким свідченням можна довіряти більше і чому?

★ Порівняйте звинувачення на адресу кримських татар у колабораціонізмі з німецькими окупантами (Джерело 1) та свідчення депортованих кримських татар про їхніх родичів, які загинули на фронтах Другої світової війни (Джерела 5 і 6). На вашу думку, чи достатньо обґрунтовані звинувачення щодо представників кримськотатарського народу і наскільки справедливим було покарання?

★ Як ви вважаєте, чи за вчинки окремих людей повинен відповідати весь народ?

► 5. Свідчення очевидця. Мелія Османова

...18 травня 1944 року, у ході спецоперації військ НКВС, я та члени моєї сім'ї, а також усі наші сусіди та односельці, що мешкали у селі Дуванкой, були насильно виселені з території Криму. На заслання нас везли в товарних вагонах, у яких раніше перевозили військовополонених, і після того, як ми сіли у вагон, нас одразу обліпили воші. У дорозі ми перебували 19 днів, запам'яталися тиснява, задуха вагону, страх перед конвоїрами і, голод (хоча дітям віддавали останній шматок).

Через 19 днів ми дісталися до станції Кугай Наманганської області Узбецької РСР. Поселили нас у польовому таборі серед полів бавовнику: глинобитні стіни, очеретяний дах, без вікон та дверей. Приміщення складалося з однієї кімнати, а сім'я там розмістилася не лише наша, а ще були сім'ї, не пам'ятаю скільки. Наступного дня усіх погнали в поле підгортати бавовник, тато втратив на війні ногу, тому працював на колінах. Їжі не було, в арику (зрошувальний канал) текла каламутна холодна вода, пили цю воду. Через спеку ми, діти, залишені без догляду, купалися в арику. Захворювання малярією, дизентерією косили людей. Я особисто була при смерті.

На маминого брата Меметова С. Джеліла прийшов папір, що пропав без вісті у боях під Красноперекопськом. Інший брат мами, Меметов Сеїтвелі, був на фронті, повернувся вже в Узбекистан. Сестра батька, Османова Уріє, випускниця Бахчисарайського медичного училища, загинула в Бахчисараї, рятуючи поранених. Брат батька Османов Сейдамет дійшов до Берліна і повернувся до Узбекистану близько 1947 року. Брат батька Османов Мамут теж воював і повернувся живим.

Із спогадів Мелії Османової, кримської татарки 1937 р. н. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=50&Itemid=403

► 6. Свідчення очевидця. Леннар Ібраїм оглу Тизиков

На момент виселення до складу нашої родини належали: бабуся, батько, мати, я, двоє братів і дві сестрички. На початку війни 1941 року були мобілізовані до Червоної Армії двоє моїх дядьків, вони так і не повернулися з фронту. <...> Нас зібрали на площі коло підвалу і протримали до вечора. Пізніше повантажили у вагони для худоби. У кожному вагоні було по 6 та більше родин. Спали просто на підлозі, усі люди завошивіли. Туалету і води для вмивання не було, годували

раз на добу. Померлих ховати не було можливості, їх тіла залишали вздовж дороги під час зупинок. Жодних лікарів чи медперсоналу в дорозі я не бачив. До Узбекистану доїхали за 18 діб.

Нашу сім'ю розмістили у кімнаті в бараку з місцем для вогнища на долівці, без грубки. Паливом не забезпечували, воду брали в арику, що тік через село. Жодних продуктів харчування нам не видавали. Жодних земельних ділянок теж не надавали. Наша сім'я позику від держави не одержала, але декотрі сім'ї отримали. Хто міг, той працював на колгоспних полях.

У перший рік проживання на засланні ми усією сім'єю захворіли малярією, від чого померли мої сестрички, а також бабуся. Захворювання серед кримських татар були масовими внаслідок невлаштованості побуту і недоїдання. Декотрі сім'ї вимерли повністю. Навчатися могли лише в узбецьких школах. Я вступив вчитися до російської школи через рік, коли наша сім'я переїхала до райцентру Учкопрюк Молотовського району. <...>

Із спогадів Леннара Ібраїм оглу Тизикова, кримського татарина, 1936 р.н. —
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=50&Itemid=403

ЗАВДАННЯ ► Джерела 7–8

★ Ознайомтеся зі змістом таємних офіційних повідомлень (Джерела 7 і 8). Порівняйте викладені у них факти зі спогадами депортованих татар (Джерела 5 і 6).

★ Встановіть, з якими проблемами зіткнулися депортовані кримські татари — у дорозі та на місцях поселення?

★ Як позначилися умови подорожі та проживання на долях кримськотатарських родин?

★ Що вас вразило найбільше в долі депортованих людей?

★ Ознайомтеся із визначенням поняття «геноцид». Чи можна вважати депортацію кримськотатарського народу актом геноциду? Поясніть свою позицію.

► 7. Офіційний документ.

м. Москва. Спецповідомлення
«Про випадки хвороб спецпереселенців
кримських татар в Узбекистані»

Цілком таємно. 17 липня 1944, №72604.
Заступнику наркома внутрішніх справ СРСР
комісару держбезпеки 2-го рангу
т. Чернишову

Останнім часом серед спецпереселенців — кримських татар в Узбецькій РСР значно зростає кількість випадків захворювання малярією та шлунково-кишковими хворобами. В окремих районах республіки захворювання серед спецконтингенту за своєю масовістю та інтенсивністю набули форму епідемії. <...> Причини поширення захворювань малярією серед спецпереселенців — це відсутність профілактичних заходів — знезараження осередків та хіно профілактики через відсутність акрихіну і хініну. Гострі шлунково-кишкові хвороби є наслідком вживання сирої води, немитих овочів та антисанітарного стану жител. Запобіжні заходи не здійснюються через відсутність бактеріофага <...>.

Заст. наркома внутрішніх справ УзРСР
підполковник держбезпеки Меєр

Таємне повідомлення // ДАРФ. — Ф. 9479. — Оп. 1. — Спр. 160. — Арк. 23–23 зв.

► 8. Офіційний документ

**Заступнику народного комісара внутрішніх справ
СРСР Комісару держбезпеки 2-го рангу т. Чернишову В. В.**

Згідно з Вашим розпорядженням, я провів перевірку роботи з обслуговування спецпереселенців, розселених в Костромській області. Одягом та взуттям спецпереселенці не забезпечені, працюють у лісі босоніж. <...> У постачання спецпереселенців хлібом є перерви по 2–3 дні. Сім'ї спецпереселенців постачаються харчуванням нерегулярно, якість їжі незадовільна, хліб видають з розрахунку 150 гр. на особу. Зарплата не виплачується з червня цього року. Медобслуговування незадовільне. <...> Слід відзначити також відсутність у спецпереселенців постелі: ковдр, подушок, простирадл <...> що призводить до антисанітарії та сприяє вошивості <...>.

Заст. начальника відділу спец поселень
НКВС СРСР полковник держбезпеки Мальцев,
10 жовтня 1944 р.

Відповідь на офіційне розпорядження // ДАРФ. — Ф. 9479. — Оп. 1. — Спр. 157. — Арк. 51–55.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–11

- ★ Яку мету переслідувала радянська влада, вживаючи заходів, котрі перелічені у Джерелі 9?
- ★ Пригадайте, які географічні назви на території Криму, що походять з татарської мови, збереглися донині?
- ★ Розгляньте агітаційні листівки із запрошенням переселятися до Криму (Джерело 10) та інших областей. Чому влада заохочувала оселятися в Криму мешканців інших регіонів України? Які наслідки мали такі заходи?
- ★ Які суспільно-політичні процеси в СРСР активізували самовільне повернення татар на свою батьківщину (Джерело 11)? Чи могло подібне відбуватися упродовж 1945–1953 років?

► 9. Офіційний документ

Із Постанови Кримського обкому ВКП(б)

Обласний комітет ВКП(б) визнає, що питання про перейменування населених пунктів, рік, долин, вулиць та інших татарських позначень, затягнулося і що населення, яке прибуло до Криму, почало запроваджувати у побут ці назви. Низка керівних партійних і радянських працівників дуже часто самі вживають татарські слова і запроваджують їх у мовний обіг. Обласна і районна преса, не кажучи вже про стінгазети, а також різні листи та інструкції нерідко насичені татарськими назвами. Після того, як було здійснене перейменування населених пунктів, деякі працівники продовжують вживати старі назви. Вважаючи це неправильним і шкідливим, бюро обкому ухвалило:

1) Облвиконкому продовжити роботу з перейменування населених пунктів, залізничних станцій, рік, долин, окремих видів робіт та інших татарських позначень.

2) Зобов'язати райкоми партії вести рішучу боротьбу з усім татарським і не допускати вжи-

вання татарських слів та назв. Провести особливу роботу з пояснення значення нових найменувань російських населених пунктів, залізничних станцій, рік, долин та інших позначень.

Із Постанови Кримського обкому ВКП(б) «Про перейменування населених пунктів, вулиць, окремих видів робіт та інших татарських позначень» // ДА АРК. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 2848. — Арк. 45–46.

10. Листівки

Робітники і колгоспники! Починаючи з січня 1968 року проводиться переселення сімей в колгоспи і радгоспи Кримської, Миколаївської, Херсонської областей Української РСР

Гостинну зустріч готують переселенцям в південних областях України.

До місця вселення переселенці та їх майно (до двох тонн на сім'ю) перевозяться коштом держави.

Перед виїздом видається одноразова безповоротна грошова допомога в розмірі: на кожну сім'ю 50 карбованців, і на кожного члена сім'ї по 15 карбованців.

Кожній сім'ї надається окремий дво-трьохкімнатний будинок з господарськими будівлями. Вартість такого будинку до 3000 карбованців, 35 відсотків яких відноситься за рахунок державного бюджету, а решту сплачують переселенці протягом 10 років, починаючи з третього року після вселення.

З прибуттям на місце кожна сім'я одержить продовольчу допомогу.

Для зручності переселенці перед виїздом можуть здати місцевим заготівельним припасом картоплю, зерно, іншу сільськогосподарську продукцію і на підставі обмінних одержать рівноцінну продукцію в місцях поселення.

Сумлінно трудяться, вміло господарюють хлібороби, тваринники, механізатори на землях півдня України. І серед них чимало наших земляків — посланців орденоносної Львівщини.

Про щасливе, заможне життя пишуть вони. «Ласкаво просимо, приїжджайте до нас, друзі!», — читаємо в їх листах.

Докладні довідки про умови і порядок переселення ви одержите в уповноваженнях з використання трудових ресурсів при міськрайвиконкомах, громадських уповноважених при селищних, сільських радах, будинко-

управліннях. Не гайте часу з оформленням документів на переселення!

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://tatkonvolut.at.ua/publ/tarih/garakova_z_pochinajuchi_z_sichnja_1968_roku_provaditsja_pereseleennja/6-1-0-94

► 11. Офіційний документ

Із листа Кримського обкому КПУ

Секретарю ЦК КПРС тов. Хрущову М. С.

Кримський обком партії просить Вас вийти з клопотанням до ЦК КПРС про заборону всім адміністративно висланим у 1944 р. повертатись і проживати на території Кримської обл.

У зв'язку з тим, що звільненим зі спецпоселень особам дозволяється проживати в будь-якій області СРСР без обмежень, деякі з них приїжджають у Крим і вимагають повернення відібраних у них під час виселення з Криму будівель і відшкодування вартості вилученого майна. Особисте майно виселених у 1944 р. було реалізоване, а прибуток спрямований на користь держави. <...>

<...> Враховуючи, що Кримська обл. є прикордонною і заселяти її колишніми спецпереселенцями небажано, вважаємо за необхідне:

1. Заборонити проживання в Кримській обл. всім особам, депортованим у 1944 р. з Криму і зараз звільненим із спецпоселень.

2. Усім звільненим із спецпоселень і вже прибулим до Криму рекомендувати виїхати на проживання до інших областей Радянського Союзу, а їх прохання щодо повернення відібраного під час виселення майна не задовольняти. <...>

Секретар ЦК КП України О. Кириченко

Із листа Кримського обкому КПУ секретареві ЦК КП України О. І. Кириченку про заборону депортованим у 1944 р. громадянам повертатися в Крим від 15 березня 1954 р. // ЦДАГОУ, ф.1., оп. 24, спр. 3614, арк. 1, 7–8.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–13

★ Прочитайте офіційні документи про заходи з повернення кримських татар на їх історичну батьківщину (Джерела 12 і 13).

★ Які права кримських татар було насамперед поновлено? Чому?

★ Які процеси в СРСР сприяли тому, що було офіційно визнано право кримськотатарського народу жити на історичній батьківщині?

► 12. Офіційний документ

Із Постанови Кабінету Міністрів СРСР від 24 липня 1991 року

З метою створення умов для організованого повернення кримських татар в Кримську... АРСР Кабінет Міністрів СРСР постановляє:

1. Рекомендувати урядам РРФСР, Української РСР, Казахської РСР, Узбецької РСР, Таджицької РСР и Республіки Киргизстан утворити в кожній республіці в місцях компактного проживання кримських татар комісію з вирішення проблем, пов'язаних з поверненням кримських татар в Кримську АРСР <...>.

4. Встановити, що належні кримським татарам, які повертаються на правах приватної власності житлові будинки та господарські споруди можуть бути передані за їх бажанням місцевим радянським органам з відшкодуванням власності <...>. Особи, які здали квартири за попереднім місцем проживання <...> мають право на отримання грошової компенсації на придбання чи побудову індивідуального чи кооперативного житла, купівлю квартир <...>.

6. Рекомендувати Кабміну Української РСР та Раді Міністрів Кримської АРСР:

забезпечити виділення тим, що організовано повернулися до Кримської АРСР на нове місце проживання кримським татарам, земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, надання кредитів на індивідуальне житлове будівництво та облаштування, безперешкодне придбання будинків (квартир) <...>.

Із Постанови Кабінету Міністрів СРСР «Про організоване повернення кримських татар до Кримської АРСР та гарантії для їх облаштування» від 24 липня 1991 р. // Центр інформації та документації кримських татар. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/>

► 13. Офіційний документ

Із Постанови Ради Міністрів Української РСР від 16 серпня 1990 року

<...> Рада Міністрів УРСР:

зобов'язала виконками місцевих Рад народних депутатів Кримської області вжити додаткових заходів до своєчасного надання в установленому порядку кримським татарам, які повертаються, земельних ділянок для будівництва житлових будинків <...>;

Держплану СРСР, Держпостачу СРСР, Міністерству фінансів СРСР, Міністерству торгівлі СРСР, Центроспілці, Міністерству лісової промисловості СРСР, Держбанку СРСР з участю Ради Міністрів Української РСР, Ради Міністрів РРФСР, Ради Міністрів Узбецької РСР і Ради Міністрів Таджикицької РСР при формуванні проекту плану і бюджету СРСР на 1991 р. передбачити виділення фінансових і матеріально-технічних ресурсів, необхідних для реалізації першочергових заходів щодо вирішення питань, пов'язаних з поверненням кримських татар у Кримську область.

Із Постанови Ради Міністрів Української РСР «Про першочергові заходи для розв'язання проблем повернення кримських татар до Кримської області» від 16 серпня 1990 р. // Центр інформації та документації кримських татар. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/>

14. Фотодокумент

*Кримські татари
облаштовуються в Криму.
Селище Соук-Су. Судак.
1991 р.*

(Світлина Ріфхата Якупова).
[Електронний ресурс]. — Режим
доступу: http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=496&Itemid=404

15. Фотодокумент

*Кримські татари
облаштовуються
в Криму.
Селище Чадыр-Кермен,
1991 р.*

(Світлина Ріфхата Якупова). [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=496&Itemid=404

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–15

- * Розгляньте документальні фото з життя татар у перші роки після репатріації до Криму (Джерела 14 і 15).
- * Що вони можуть розказати про побут та щоденні клопоти репатріантів?
- * Які першорядні проблеми вирішують кримські татари, які повернулися на свою історичну батьківщину?

► 16. Мовою цифр

Економічні та правові проблеми соціальної адаптації й інтеграції кримських репатріантів

На постійне проживання до Криму повернулися й були зареєстровані до 242 тис. кримських татар і близько 4 тис. депортованих вірмен, греків та німців, що становило, відповідно 98,4 % та 1,6 % від загальної кількості репатріантів.

Темпи надання земельних ділянок відставали від темпів їх повернення кримських татар. Так, на липень 1991 року в Криму мешкало вже 135 тис. кримських татар, тобто понад 30 тис. сімей. Отримали ж за цей час земельні ділянки під індивідуальну забудову лише 14 тис. сімей. Станом на 1 січня 2002 року репатріантам було відведено під забудову близько 46 тис. земельних ділянок, з яких забудували 19 тис. (41,5 %), у стадії незавершеного будівництва перебували 22 тис. ділянок, решта — не освоювалися; було забезпечено житлом 145 тис. (55,8 %) осіб репатріантів.

За 1991–2003 роки витрати України на повернення й облаштування кримських репатріантів досягли 776 млн грн — в середньому трохи більше ніж 3 100 грн на одного репатріанта.

Економічні та правові проблеми соціальної адаптації й інтеграції кримських репатріантів / М. Панчук, Г. Бекірова, В. Ганкевич та ін. Крим в етнополітичному вимірі. — К.: Світогляд, 2005. — [Електронний ресурс]. — режим доступу : <http://www.cidct.org.ua/uk/publications/Etnopolitika/18.html>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 16–17

- ★ Розгляньте фото (Джерело 17), ознайомтеся з результатами досліджень сучасних проблем облаштування кримських татар після репатріації (Джерело 16). Поміркуйте, які є причини згаданих труднощів?
- ★ Як позначаються названі соціально-економічні проблеми на процесі повернення кримських татар на батьківщину?
- ★ Наскільки важливою для сучасного українського суспільства є проблема повернення та облаштування кримських татар на їх історичній батьківщині?

17. Фотодокумент

Акція протесту кримських татар у Сімферополі 18 травня 1991 р.

(Світлина Ріфхата Якупова). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kirimtatar.com/index.php?option=com_content&task=view&id=496&Itemid=404

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як історія і традиційний кочовий спосіб життя ромів вплинули на їх інтеграцію в сучасне українське суспільство?

Основні поняття, ідеї: етнічна спільнота, традиції, етнічні стереотипи, кочівництво, осілість, асиміляція, інтеграція

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

- ★ Коли і звідки прийшли роми на територію України та чому у різних країнах їх називають по-різному (Джерело 1)?
- ★ Чому роми визнають себе не територіальною нацією (Джерело 2)? Як це позначилось на характері їхнього життя?
- ★ Які головні прикмети традиційної ромської культури віддзеркалені у циганському прапорі?
- ★ Що відрізняє культуру ромів-циган від інших етнічних груп, які живуть в Україні?

► 1. Історична довідка

Ром — єдина самоназва народу, у перекладі означає «людина». Усі інші назви на позначення цієї етнічної групи дали інші народи. Англійське слово *gypsy* — походить з грецької і вказує на їхнє ймовірне єгипетське походження; французьке *tsigane* — походить з грецької та означає «недоторканий». Існує багато самоназв локальних груп ромів у різних країнах (сінті, серви, котляри, тощо).

Michel Malherbe. Les langages de l'humanité. — Paris : Bouquins, 1995. — P. 197–198.

Цигани — розсіяна етнічна спільнота. Предки ромів залишили свою прабатьківщину, долину ріки Інд, приблизно в IX–X ст. н. е., а на території України з'явилися в середині XV ст. Найбільша група циган — серви — розселилися по всій Україні. Під час Другої світової війни було знищено 80 % усього ромського населення Європи.

В. Євтух, В. Трощинський. Етнонаціональна структура українського суспільства. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 169–170.

► 2. Історична довідка

8 квітня 1971 року в Лондоні відбувся I Всесвітній циганський конгрес; 8 квітня 1990 р. було проголошено Всесвітнім Днем циган. Цигани світу визнали себе єдиною нетериторіальною нацією й запровадили національні символи: Гімн на основі народної пісні «Джелем, джелем» та прапор. Останній — це поділений на дві горизонтальні смуги прямокутник. Верхня синя означає небо; нижня зелена — траву, лани. Посередині прапора — червоне колесо з вісьмома шпичками, яке символізує традиційну кочівлю.

Д. Десятерик. Час ромів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sumno.com/article/chas-romiv/>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–5

★ Уважно роздивіться гравюру (Джерело 3). Що вона розповідає про спосіб життя та повсякденний побут циган?

★ Опишіть суспільний уклад циганського табору (Джерела 4 і 5). Про які культурні цінності свідчить такий характер життя?

► 3. Репродукція

*Циганський табір.
Гравюра за малюнком Тараса Шевченка*

► 4. Погляд дослідника . Н. Бессонов

Традиційний циганський табір — це об'єднання кількох сімей. Члени табору — не обов'язково родичі. Вони кочували разом з різних причин — найчастіше з міркувань безпеки. Від табору будь-коли могла відокремитися одна із сімей. Зароблені гроші ділили на всіх, в тому числі на старих <...>. Основною складовою табору, природно, була сім'я. Головною формою сім'ї була складна сім'я, авторитарність устрою якої відповідала суспільному ладові циган. Табір очолював вожак <...> ним ставав (без якоїсь формальної виборчої процедури) циган, який добре володів мовою місцевого населення, здатний відстояти інтереси табору, який користувався безумовним авторитетом.

Н. Бессонов Структура цыганского табора. [Електронний ресурс].// Н.Бессонов, Н.Демерет. История цыган — новый взгляд. — Воронеж: Институт антропологии и этнологии РАН, 2000. — Режим доступу: <http://gypsy-life.net/history-main.htm>

► 5. Погляд дослідника. А. Шиле

Табір обирає собі очільника, чи суддю — «вайду». Його завжди можна упізнати із зовнішнього вигляду. Це зазвичай чоловік зрілого віку, завжди вродливіший за інших, і чепурно вбраний: довге волосся завжди розчесане, в руках — ціпок зі срібною голівкою та китицями — це знак його гідності. Вайда пильно стежить за табором і ніхто без його дозволу не сміє піти з місця стоянки. До своїх очільників цигани взагалі ставляться з якимось благоговінням. Розташувавшись табором десь поблизу міста чи села, цигани негайно вирушають на промисел: чоловіки — обмінювати коней, продавати ковальські вироби, а жінки — просити милостиню, ворожити тощо. При цьому всі члени табору діють зазвичай спільно, взаємно допомагають одне одному і суворо оберігають свої таємниці. Найменшу ж незгоду між ними вайда намагається негайно усунути: він вирішує суперечки на основі звичаїв, яким цигани коряться беззаперечно.

Цыгане/ А. Шиле // Природа и люди. — 1878. — № 11. — С. 33.

► 6. Репродукція

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–7

★ Розгляньте малюнок Тараса Шевченка (Джерело 6). Якими художніми засобами художник передав відмінності між представницями двох етнічних культур?

★ Про що найчастіше намагалися довідатися українські дівчата під час ворожіння? У чому таємниця успіху циганського ворожіння (Джерело 7)?

Тарас Шевченко.
Циганка-ворожка. 1841р.
(папір, акварель)

► 7. Погляд дослідника. Н. Бессонов

Ворожіння властиве усім народам, але тільки у циган воно стало масовою професією. Звичайно, це було б неможливо, якби протягом століть не було напрацьовано низку прийомів, які дозволяють існувати навіть посереднім ворожкам. Ці прийоми включають певні елементи афери. Водночас, через постійне спілкування з новими людьми циганки ставали справжніми психологами. Завдяки багатому життєвому досвіду вони дійсно могли зробити достовірне передбачення, дати добру пораду, зняти стресовий стан.

Бессонов Н. Национальное самосознание и основные занятия цыган // Н. Бессонов, Н. Демерет. История цыган — новый взгляд. — Воронеж: Институт антропологии и этнологии РАН, 2000. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gypsy-life.net/history-main.htm>

► 8. Погляд дослідника. Міклош Томка

Цигани впродовж багатьох століть були шанованими майстрами-ремесниками, їх поважали у країнах Центральної та Східної Європи, які стали їх батьківщиною, і лише промислова революція зробила їх ізгоями... Хоча селяни у своєму господарстві не могли обійтися без цвяхів, свердл, чайників, бочок, ночв, тарілок і ложок, плетених кошиків і возів, циновок і віників, чимало малих сіл не мали своїх ковалів, боднарів та кошикарів. Крім того, кріпаки та вільні селяни могли платити за ремісничі вироби лише натуральними продуктами, а не грошима, і тому міських ремісників вони цікавили мало. Аж до середини ХІХ ст. циган-ремісників вважали незамінними майстрами у виготовленні цегли, деревного вугілля для сільських кузень і дзвоників для худоби.

Томка М.. Цыгане-ремесленники в Европе/Миклош Томка // Курьер Юнеско. — № 11. — 1984. — С. 15–16.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–11

- * Якими були традиційні для циган ремесла (Джерело 9)? Чому селяни цінували циганських майстрів?
- * Що зумовлювало кочовий спосіб життя циган (Джерело 10)?
- * 9. Ознайомтеся із Джерелом 11. Чому уряд був зацікавлений у тому, щоб цигани вели осілий спосіб життя?
- * Поміркуйте, чому, не зважаючи на заходи уряду Радянської України, цигани продовжували кочувати? Відповідь обґрунтуйте.

► 9. Погляд дослідника. О. Боронніков

Цигани кочують і можуть кочувати тільки серед осілого населення, і при тому з досить високими формами господарства. Цигани перекочовують туди, де більше людей. Навесні вони приїждять до великих міст, їздять по ярмарках та ін. Характер їхніх промислів такий, що вони можуть жити тільки серед населення, що живе стало. З іншого боку, їхні промисли <...> вимагають від циган, щоб вони розпорошилися на невеличкі групи, бо жоден район не може прогодувати багато людей, які живуть такими промислами. <...> Давні українські цигани майже всі живуть осіло. Вони селяться дворами по 40-50 осіб в різних містах, особливо степових, де жвавіше йде торгівля кіньми.

Ще меншими групами живуть вони по селах. До останніх часів найзвичайніша і найбільш поширена професія циган — осілих і кочових — була торгівля кіньми. Вони не так міцно прив'язані до своєї оселі, як українці, але цього вимагають їхні промисли.»

Баранников О. Українські цигани // ІМФЕ НАН України. Відділ рукописів. — Фонд нацменшин 5. Цигани. — Без дати. — С. 21–23.

► 10. Погляд дослідника. Н. Зіневич

Побоюючись шкідливого впливу на місцеве населення поширеного серед циган кочівного способу життя, уряд [Російської імперії] впродовж першої третини XIX ст. прийняв низку заходів щодо поселення циган на вільних казенних землях для занять хліборобством і скотарством. Правила для поселення циган були вперше опубліковані 1800 року. Осілі цигани-землероби звільнялися від рекрутської повинності та від податей протягом чотирьох років після поселення. Заходи щодо переводу циган до осілого способу життя не мали особливого успіху. Нереалізованим залишився і проект 1785 р. — переселення із Східної Польщі в Крим 500 родин циган. Указом 1836 р. було затверджено положення «Про оселення корінних циган у Бессарабії на колишній основі», але акція не була належним чином продумана і підготована. Окремі постанови проти бродяжництва видавалися в 1809, 1811, 1818 рр. Імператор Микола I видав наказ 1839 р. «Про оселення циган на вільних казенних землях», визначивши при цьому кінцевий термін — 1841 р. Незважаючи на суворі заходи, якими супроводжувалося виконання наказу, цигани в більшості, як і раніше, продовжували кочувати.

Зіневич Н. О. Цигани України: формування етносу і сучасний стан // Український історичний журнал — 2001. — №1. — С. 46–47.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–13

- ★ Ознайомтеся із Джерелами 11 і 12. Чому радянська влада була так зацікавлена в осілості циган? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Проаналізуйте дані таблиці (Джерело 13) та з'ясуйте рівень зайнятості та рівень паспортизації циган Донеччини у 1956 році.
- ★ Які правові наслідки мала відсутність паспорта та постійного місця праці для громадянина СРСР?

► 11. Офіційний документ

Витяг з постанови ВУЦВК УРСР

«Про заходи допомоги для переходу кочових циган до трудового осілого населення» від 23 лютого 1927 року

1. Циганам, що бажають перейти до трудового осілого життя, надати право діставати землю поза міськими місцевостями <...>.
2. Наділяти циган землею треба на загальних підставах <...>.
3. На циган, що дістали землю на трудове користування <...> поширюються всі пільги, встановлені чинним законодавством для переселенців.
4. Землі міст і селищ міського типу дається циганам тільки на праві забудування <...>.

Взявши до уваги необхідність переходу кочових народів УРСР до трудового осілого життя, доручити Наркоматам Внутрішніх справ і Земельних справ, а також ЦКНМ розробити інструкцію, якою

передбачити низку заходів — з одного боку щодо адміністративного впливу, а з другого — до надання можливості переходу кочових народів УРСР до трудових процесів.

Витяг із протоколу засідання Президії Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету. Харків, 23 лютого 1927 // ДАДО — Ф. Р. 2. — Оп. 1. — Спр. 759. — Арк. 128.

► 12. Погляд дослідника. О.Беліков

Влітку 1956 року перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов, перебуваючи на Донбасі, зустрівся з кочовими циганами. Ця зустріч мала великі наслідки для циган, бо вже 5 жовтня 1956 року вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про залучення до праці циган й заборону бродяжництва». Третій пункт указу встановлював кримінальну відповідальність за бродяжництво — заслання до п'яти років з обов'язковим притягненням до праці (цей пункт втратив силу лише 25 березня 1961 р.). 27 жовтня 1956 р. Рада міністрів УРСР прийняла відповідну постанову (№ 1342): об'єднані були зобов'язані у тримісячний термін розселити на постійне місце проживання циган, що займаються бродяжництвом, працевлаштувати їх і організувати культурно-побутове обслуговування. Було затверджено перелік районів розселення циган в УРСР. Головним наслідком акції 1956 р. було зовнішнє припинення кочування циганами.

Беліков О. Матеріали діловодчої документації державних установ 1920–1950-х рр. як джерело вивчення циган (на прикладі Донецької області) // Наукові записки. — Т. 19. — Кн. II. Ч. 2. — Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація. — К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2009. — С. 661.

► 13. Мовою цифр

Соціально-демографічна характеристика циган
Донецької області на 27 жовтня 1956 року

Назва відділів та відділень	Родин	Кількість осіб	Чоловіки	Жінки	Діти	Працює	Паспорт	Прописка
Артемівський	7	35	4	18	13	2	-	22
Горлівський	1	5	-	5	-	2	5	5
Жданівський	11	47	14	13	20	-	-	-
Аввросіївський	19	83	28	32	23	16	11	22
Червоноармійський	24	121	28	37	56	27	12	15
Харцизький	1	4	1	2	1	-	-	-
Андріївське	8	30	6	11	13	17	-	-
Ольгінське	5	14	3	6	5	3	1	1
Селідовське	5						-	-
Разом	81	359	91	131	137	74	29	65

Беліков О. Матеріали діловодчої документації державних установ 1920–1950-х рр. як джерело вивчення циган (на прикладі Донецької області) // Наукові записки. — Т. 19. — Кн. II. Ч. 2. — Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація. — Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2009. — С. 662.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 14–16

★ Які позитивні зрушення сталися у розвитку ромської культури в Україні у перші десятиліття радянської влади (Джерело 14)? Що зупинило цей поступ?

★ Роздивіться світлину зі свята Першого дзвоника у Донецьку (Джерело 15)? Чому, на вашу думку, дівчатка не поміхаються?

★ Якими стали наслідки недостатньої уваги держави щодо освіти ромів в Україні (Джерело 16)?

► 14. Погляд дослідника. О. Беліков

Певним досягненням було створення 1926 року ромської писемності на основі кирилиці. Впродовж наступних чотирьох років побачили світ букварі для загальноосвітніх шкіл, а також п'ять книжок бібліотеки для читання ромською мовою (праці В. Леніна, Й. Сталіна, матеріали ВКП(б), антирелігійна література, підручники з арифметики та циганської мови). У 1927–1932 роках виходили друком громадсько-політичні та літературні часописи «Романі зоря» та «Нево дром». Проте станом на 1929 р. серед ромів України писемних було лише 8 %. У 1937/1938 н. р. в Одеській області навчалися 39 учнів у школах з російською і ромською мовами викладання. Проте політика сприяння розвитку національних культур скоро була згорнута. 24 січня 1938 р. була прийнята таємна

Постанова ЦК КП(б) СРСР «Про ліквідацію національних шкіл й національних відділень у школах». Остаточний крок у ліквідації освітніх закладів для національних меншин України було зроблено протоколом № 20 засідання Політбюро ЦК КП(б) У від 10 квітня 1938 року. «Про реорганізацію національних шкіл в Україні». У серпні ця директива була втілена в життя — усі вказані класи були реорганізовані «як шкідливі, які ізолюють дітей від радянського життя». З 1939 року видання літератури ромською мовою припинилося.

О. Беліков. Державна політика стосовно ромів. Історія і сучасність // Романі Яг. Всеукраїнський двотижневик. — № 15 (163), 30 грудня 2010. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.romaniyag.org/?what=paper&number=116&article=13>.

► 15. Фотодокумент

Дівчатка-циганки 1 вересня 1974 р. у м. Донецьку

Світлина з архіву Н. Нікітіна. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gypsy-life.net/foto-01.htm>.

► 16. Погляд дослідника. О. Беліков

Рівень освіти циган залишався одним із найнижчих у країні. За даними Держкомстату України, 1999 року на тисячу циган Закарпаття середню спеціальну освіту мали п'ять осіб, загальну середню — 79, неповну середню — 406, початкову — 384. У Шевченківському районі Запоріжжя регулярно відвідувало школу тільки близько 30 % дітей циган. Значна частина дітей циган після 5–6 класів кидала школу. Як результат, більша частина циганської молоді залишалася осторонь освіти, що значно звужувало можливості реалізації її життєвих інтересів.

Беліков О. Цигани України наприкінці ХХ ст.: проблеми і шляхи їх вирішення. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/13/articles/sec2/stat22.html

► 17. Фотодокумент

*Циганський ансамбль
«Лаутари»,
м. Охтирка Сумської обл.,
середина 1980-х років*

Т. Сторожко, Н. Зіневич. Цигани Охтирщини (за матеріалами усних джерел та родинних фотоархівів) // Наукові записки. — Т. 19. — Кн. II. — Ч. 2. Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація. К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2009. — С. 625.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–19

- ★ Розгляньте світліну із зображенням циганського ансамблю (Джерело 17). З чого видно, що це фольклорний колектив?
- ★ Які елементи зовнішності вказують на збереження ромських традицій, а які — засвідчують вплив сучасної європейської культури?
- ★ Ознайомтеся із біографією ромської поетеси Папуші (Джерело 18). Що є нетиповим у біографії цієї жінки?
- ★ Чому інші цигани не сприймали прагнення Папуші до освіти і поетичної творчості (Джерело 19)? У чому трагізм її долі?

► 18. Біографічна довідка

Броніслава Вайс (1910–1987) — перша класична циганська поетеса, відома під іменем Папуша (лялька). Народилася у місті Люблін. Самотужки навчилася грамоти. У віці 15 років одружилася з музикою-

арфістом Діонізом Вайсом і в 1944 народила сина Владіслава. Очолювала табір, який осів після 1949 року у Польщі. Визнання до поетеси приходить в 1958–1959 роках, після публікації збірки її поезій «Пісні Папуші» (1956, перевидавали у Польщі 25 разів), була нагороджена державними відзнаками Польської Республіки. Проте життя Папуші склалося трагічно. Ромська спільнота не сприйняла публікацій жінки-ромки, рідна сім'я не підтримала поетесу, ромська громада відкинула

зі свого середовища. Вигнання та смерть сина зруйнували здоров'я поетеси. Вона померла в бідності і самотності, в психіатричній клініці. У місті Гожув-Велькопольські їй встановлено пам'ятник. Її іменем названа одна з премій циганомовної літератури.

Муза Папуші. До дня народження видатної ромської поетеси [Електронний ресурс] // Романі Яг. Всеукраїнський двотижневик. — № 5 (47), 21 квітня 2004. — Режим доступу: www.romaniyag.org/?what=paper&number=47&article=muz.

► 19. Художня література

Ліна Костенко «Циганська муза» (фрагмент поеми)

Плювалися циганки, сміялися з Папуші, —
ну, що це за циганка? Як виродок в сім'ї.
Це ж скільки душ дітей, і душі всі як душі.
А ця — неначе змалку зурочено їй.

* * *

Під школою стояла. Питала у дівчаток,
смаглявими руками допавши букваря:
оце велике слово, — а де його початок?
Для чого букві хвостик? Як пишеться зоря?

Навчилась десь писати. Папір ховає в шматті.
Нанизує слова, як бублики на шнур.
Циганська дітвора, сунделики кучматі,
тягають той папір циганам на розкур.

* * *

Найперша у житті циганська поетеса!
Живе, як Гесіод. Труди і дні... і дні...
І снились їй вночі забрьохані колеса,
кибитки і вогні... вогні... вогні... вогні...

Костенко Л. Вибране // Л. Костенко. — К.: Дніпро, 1989. — С. 402–410.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 20–22

★ Яким чином громадські організації та органи державної влади намагаються сприяти розвитку освіти та культури ромів (Джерело 20)? Чому такі заходи важливі?

★ Прочитайте Джерела 21 і 22 та порівняйте викладені у них факти. Як ви думаєте, що важливіше в сучасній Україні: економія державних коштів чи якісна освіта громадян? Свою позицію аргументуйте.

★ Чому роми хочуть, щоб їхні діти навчалися в окремих школах чи класах? Чи сприяє такий підхід інтеграції циган в українське суспільство?

► 20. Мовою фактів

Прес-реліз Державного комітету національностей та релігій

11 квітня 2008 року

Нині в Україні створено 90 ромських національно-культурних товариств. Основними завданнями, на вирішенні яких зосереджена діяльність ромських громадських об'єднань, є відродження мови, культури, традицій та звичаїв ромської національної меншини. Серед основних напрямів роботи є максимальне залучення дітей ромської національності до

навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Так, у 2006–2007 н. р. у 136 школах Закарпатської області навчалось 5884 учнів ромської національності. У навчальних планах цих шкіл передбачено вивчення культури, звичаїв та традицій ромів (циган). Впроваджуються нові методи навчання дітей ромської національності із врахуванням їхніх традицій виховання та побуту. В Ужгороді організовано ромський дитячий садок. У містах Ужгороді та Ізмаїлі (Одеська область), а також в Київській області відкрито ромські недільні школи, в яких діти вивчають ромську мову і літературу, українську мову, займаються музикою, знайомляться з ромськими ремеслами.

Прес-служба Держкомнацрелігій, 11 квітня 2008 року. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scnm.gov.ua>.

► 21. Повідомлення у пресі. «Газета по-українськи»

На околиці Луцька в середній школі №16 створили перший в Україні циганський клас. За парти сіли 17 учнів із багатодітних мало-забезпечених сімей ромів, віком від 6 до 15 років. Жоден із них не вмів ні читати, ні писати. Тому всі навчатимуться за програмою першого класу. Їм куплять шкільну і спортивну форми. Тричі на день годуватимуть за кошти міськради, яка виділила на утримання класу 52 тис. грн. «У мене 12 діток, — каже 35-річна Фатіма Виряг. — Дякую властям, що зробили наш циганський клас. Воно краще, коли всі однакові. Моя старша дочка раніше тікала зі школи. Каже, діти толкаються і прозиваються. Не хочуть сидіти за одною партою. А свої ніколи в житті не обідять». На Волині проживає близько 5 тисяч ромів. У кожній родині по 9–12 дітей і 90 % відсотків із них неписьменні.

Цигани сіли за парти. // Газета по-українськи. — № 293. — 24 січня 2007.

► 22. Повідомлення у пресі. «Закарпаття Онлайн»

Учні Ужгородської ЗОШ № 14
під час свята останнього дзвоника

Через недостатню кількість учнів міська влада збирається реорганізувати Ужгородську школу № 14 у початкову школу. Учні старших класів та напрацьований педагогічний колектив обіцяють розподілити в інші навчальні заклади міста <...> Учні ромської школи не надто охоче приймуть діти інших шкіл. Здебільшого вони не будуть сприйняті новими колективами. Значна частина просто перестане відвідувати школу. Внаслідок цього роми будуть почувати себе некомфортно та отримають додаткові психологічні комплекси. Діти інших шкіл будуть ставитися до нових учнів з насторогою, тоді як у своїй школі вони всі

Ужгородські роми обіцяють й надалі боротися за свою школу // Закарпаття Онлайн, 22.07.2011

однакові і ніхто не почувається зайвим. <...> Ромські громадські організації міста стурбовані цією ситуацією. Ще у березні місяці цього року були проведені загальні збори разом з батьківським комітетом. Було прийнято клопотання до органу місцевого самоврядування про збереження школи. Адже цю школу будували самі роми для своїх дітей.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/ukr-news-85415-Uzhhorodski-romy-obitsiaut-i-nadali-borotysia-za-svoiu-shkolu-FOTO>.

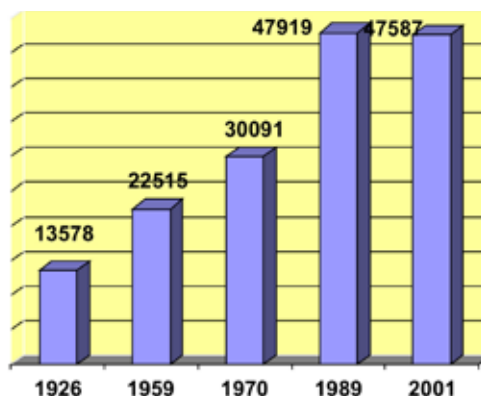
ЗАВДАННЯ ► Джерело 23

★ Проаналізуйте дані діаграми (Джерело 23). Чому у 1990-ті роки приріст циганського населення в Україні фактично припинився? Відповідь обґрунтуйте.

★ Що вам відомо про демографічну ситуацію (рівень народжуваності та смертності) у середовищі ромів? Підготуйте повідомлення на цю тему.

► 23. Мовою цифр

Кількість циган в Україні

Укладено за: Євтух В., Трощинський В., Галушко К., Чернова К. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 169–170.

► 24. Фотодокумент

Типове житло і кибитка сучасних закарпатських циган-кочівників

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gypsy-life.net>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24–27

★ Уважно роздивіться зображення типового житла та кибитки сучасних циган України (Джерело 24) та з'ясуйте, які елементи традиційного способу життя вони зберегли, а що є результатом впливу сучасної цивілізації?

★ Прочитайте опис сучасного циганського житла (Джерела 25 і 26). Які побутові та санітарно-гігієнічні труднощі супроводжують життя сучасних ромів-кочівників? Яким чином органи місцевої влади могли б допомогти ромам вирішити ці проблеми?

★ Порівняйте зображення циган на картині сучасного художника (Джерело 27) та документальні фото (Джерело 24). Знайдіть відмінності між створеним митцем художнім образом та реаліями повсякденного життя ромів.

► 25. Повідомлення інформаційного порталу ifPortal.net

На Калущині між селами Добровляни та Підмихайля живе циганський табір. З кущів бачимо целофанові конструкції, які блищать на сонці. Якби не знати, хто в цьому місці живе, то можна подумати, що це дачні будівельки чи парники. Територія порівняно чиста. Табір складається із таких от халупок — їх понад десяток. Одна ще не закінчена. З березових гілок зроблено основу «помешкання», залишилось обліпити її декількома шарами клейонки та шматтям. Такою методикою зроблено і більшість «будівель» у таборі. Біля помешкання розкладений посуд: старі каструлі, баняки, пластмасові тарілки, покладані дрова — така собі літня кухня.

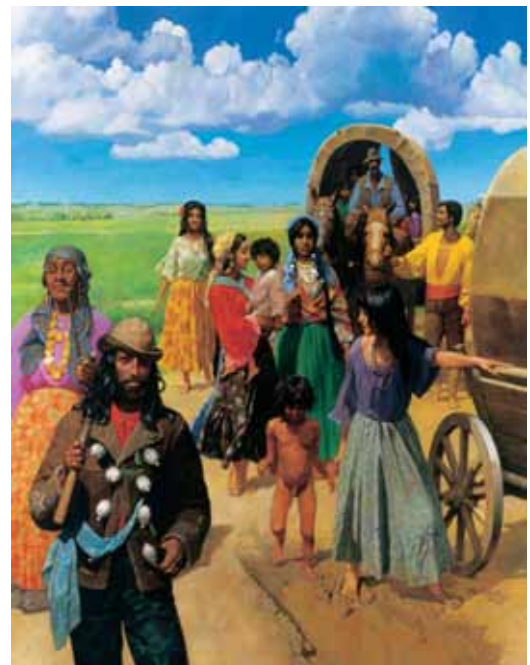
Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ifportal.net/news/full/21854.html>

► 26. Повідомлення у пресі. «Газета по українськи»

Минулої весни в лісі біля селища Оброшине (під Львовом) з'явився циганський табір. Роми поселилися біля зупинки електрички. Поставили чотирнадцять кибиток, у яких живуть п'ять сімей. Зі Львова їхати 15 хвилин. Біля двох кибиток розпалене багаття. Господині готують вечерю. 44-річна Любов Чава — жінка одягнута в колись білу подерту кофтинку та широку спідницю. Курить «Прилуки». «Цілу зиму тут мучуся, — каже циганка. — Приїхала на Львівщину з Закарпатської області. У кибитці нас четверо: я, мій син Юра та донька Марія з онукою Анжелкою». У Любиній кибитці замість дверей — старе потерте покривало. Половину помешкання займає ліжко. На ньому ночує уся родина Чавих. Збоку до стіни прикріплена підставка. На ній лежать дві буханки свіжого білого хліба та чотири пачки «Мівіні». Збоку пічка. У ній взимку готують їжу. Сім'я Чавих сидить навкруги вогнища біля своєї «хати». На вогні смажать рибу та варять каву.

У лісі під Львовом поселився циганський табір // Газета по-українськи. — № 374, 25 травня 2007.
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.ua/articles/lviv-newspaper/164135>.

► 27. Репродукція

Художник М. Бессонов. Циганський табір. 1993 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gypsy-life.net/history23.htm>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 28–29

★ Ознайомтеся із результатами соціологічних досліджень (Джерела 28 і 29). Що, на вашу думку, зумовлює негативне ставлення до ромів значної частини населення України?

★ Знайдіть зразки усної народної творчості (приказки, загадки, казки) та проаналізуйте, який образ цигана вони формують.

★ Як можна подолати негативні стереотипи щодо циган? Які чинники могли б сприяти покращенню взаємин між представниками ромів та інших етносів, які живуть в Україні?

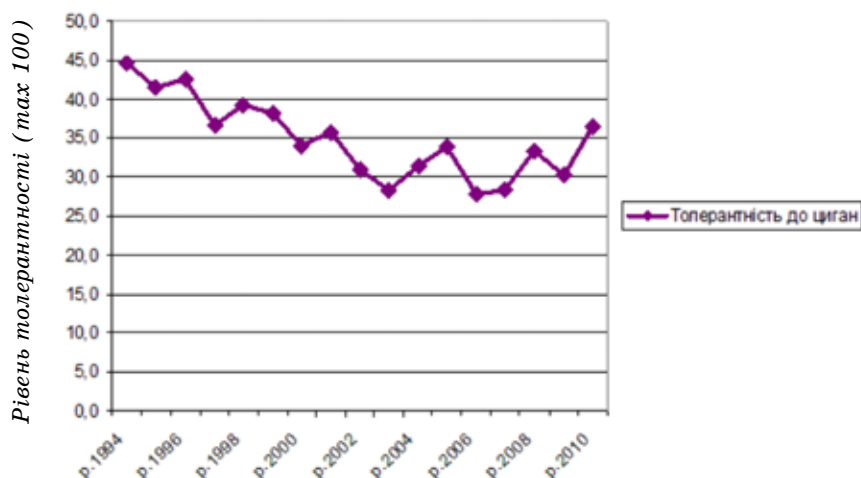
► 28. Мовою фактів

За даними опитування громадської думки, яке проводив Інститут соціології Національної академії наук у 2002 році, ступінь толерантності українців до ромів вчені оцінили у 22 бали (зі 100 можливих). Тобто, середньостатистичний українець згоден їх терпіти як туристів, гостей України, і не сприймає ромів як повноправних громадян.

Роми в Україні: особливості, традиції та стереотипи. — Радіо Свобода, 8 квітня 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1604968.html>

► 29. Мовою цифр

Динаміка толерантності стосовно циган

Результати соціологічного опитування «Толерантність населення України» проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у лютому 2010.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/ua/bank/archives/ethnic.html>

► 30. Погляд дослідника. Е. Марушиакова, В. Попов

У селі Глинниця, поблизу Чернівців циганів близько 250–300 осіб, вони становлять 1/3 населення; решта мешканців села етнічні українці. Будинки циган не відособлені, розташовані зазвичай (але не завжди) на окремих вулицях і загалом не відрізняються від жител решти населення (в селі та регіоні), а деякі навіть виглядають багатше. У циган добра соціальна позиція: сільський голова та директор школи «також з наших», у селі кілька крамничок належать циганам. Для більшості циган гра на музичних інструментах є основною чи додатковою професією, і це дає їм більше можливостей заробітку, на відміну від українців, які зайняті сільським господарством.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 30–32

- ★ Ознайомтеся із Джерелом 30. Про які етносоціальні процеси у середовищі циган свідчить змальована у ньому ситуація? Які чинники цьому сприяли? Відповідь обґрунтуйте.
- ★ Ознайомтеся із біографією циганського барона (Джерело 31). Які чинники сприяли життєвому успіхові цього чоловіка?
- ★ Які риси національного характеру ромів (Джерело 32) зближують їх з українцями, а які — відрізняють? Пригадайте, які ще цінності важливі для обох етнічних культур?

На подвір'ї церкви, де хоронять лише шанованих членів села, є могила цигана. Селяни кажуть, там поховано Алека, він був «шефом-капітаном» циганів села. Ідентичність циган села неоднозначна: спочатку вони називають себе «українцями», але згодом, зізнаються, що вони цигани, хоча з недовір'ям (наприклад, використовують означення на кшталт «наші люди»). Селяни пояснюють, що коли село входило до складу Румунії (між двома світовими війнами), їх змушували декларувати себе «румунами», а в часи СРСР — «українцями», хоча було відомо, що вони цигани. Їхня основна мова — українська (місцевий діалект).

Марушиакова Е., Попов В. От локальной к общей истории (на примере двух цыганских микрогрупп в Карпатском регионе) // Наукові записки. Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація. Т. 19., Кн. II. — Ч. 2. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. — Київ: 2009. С. 593–594.

► 31. Біографічна довідка

Аладар Адам — народився в Ужгороді 1949 року Циганським бароном став у 1990, коли створив одну з перших ромських організацій в СРСР. Зараз очолює закарпатське товариство «Романі Яг» («Циганський вогонь»). Його дружина Лілія є власницею однойменного готельно-ресторанного комплексу в Ужгороді. За освітою — музикант і юрист (закінчив МАУП). У 60-х роках був у складі циганського театру «Ромен» у Москві. У 1994–1998 був депутатом Ужгородської міської ради. В останні роки є єдиним депутатом від України до ромського парламенту при Раді Європи у Страсбурзі. Має четверо дітей, п'ять онуків і правнука.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua/ukr-news-30586-TS%D1%8Bhanskyi-baron-s-Uzhhoroda-predstavliaet-romov-Ukrayn%D1%8B-v-Strasburhe>.

► 32. Свідчення очевидця. Наталя Варакута

Щедрість, гостинність, вірність сімейним традиціям — це риси національного характеру ромів. Шлюби із представниками інших національностей для циганів — виняток, і саме тому упродовж тривалого часу їм вдається зберігати мову і культурні традиції. Якщо якась людина приїжджає з іншої країни, то вона шукає готель, де зупинитися. А ром — завжди знайде іншого рома, завжди його зрозуміє. Віросповідання залежить від місця проживання. Наприклад, багато з кримських ромів — мусульмани. Основна маса їх в Україні — православні.

Наталя Варакута, голова Товариства ромських жінок. Роми в Україні: особливості, традиції та стереотипи. — Радіо Свобода, 8 квітня 2009. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1604968.html>

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як вплинула повоєнна зміна кордону між УРСР та Польщею
на долю населення прикордонних територій?

Основні поняття, ідеї: державна політика в релігійній сфері,
поліконфесійність, релігійне багатоманіття, функції церкви

ХРОНІКА ПОДІЙ

I. Депортація українців з Польщі в УРСР та «евакуація» поляків з УРСР до Польщі у 1944–1946 рр.	15 вересня — 31 грудня 1944 року — перший етап переселення відбувався на засадах добровільності, але оскільки бажаючих виїхати було мало, почали здійснюватися заходи опосередкованого тиску. 1 січня — 31 серпня 1945 року — цей етап пов'язаний з наступом Червоної армії на Закерзоння. Під час переселення використовували загони НКВС та Війська Польського, але, незважаючи на тиск, більшість мешканців не бажали залишати рідні домівки. 1 вересня — 31 грудня 1945 року — етап примусового переселення (депортації) українців з теренів Польщі. Депортація здійснювалась силами Війська Польського, яке отримало завдання відселити українців з 50-кілометрової прикордонної смуги на територію УРСР. На цьому етапі було виселено 81 806 осіб. 1 січня — 15 червня 1946 року — цей етап набрав форм етнічної чистки, включно з пацифікацією («умиротворенням») та спаленням сіл, терором проти мирних мешканців, силовим придушенням будь-якої протидії переселенню. Кількість сімей, що підлягають виселенню було збільшено від 100 до 500 на день.
II. Операція «Вісла»: депортація українців вглиб Польщі	Операція «Вісла» відбувалась протягом 28 квітня — 12 серпня 1947 р. за участі 17,5 тис. солдат Війська Польського. Попри формальне завершення операції, фактичне переселення українців тривало до жовтня 1947 року. Внаслідок проведеної акції, влада знищила українське підпілля і позбулася українського населення у південно-східних воєводствах країни, розпорошивши близько 150 тис. осіб майже по всій території північної та західної частин Польщі.
III. Обмін територіями між УРСР та ПНР	15 лютого 1951 р. у Москві укладена «Угода між СРСР та Польською республікою про обмін ділянками державних територій». Проведено точний перепис населення. 15 жовтня 1951 р. закінчено роботи з відселення населення з переданої ділянки Дрогобицької області. До 26 жовтня 1951 р. з колишньої радянської території було відселено 7167 сімей з 32 066 осіб: колгоспників 5995, робітників і службовців 1172. У південні області направлено 5810 колгоспних сімей, в яких працездатних 14 648 осіб.

Кіцак В.М. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944–1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація : автореф. дис... к. і. н. — Чернівці, 2003.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу:

http://www.ethnos.lemky.com/history/215-etapy_deportacii.html

Роман Кабачій. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ekpu.lublin.pl>.

► 1. Офіційний документ

Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення. 9 вересня 1944 р.

Обидві Договірні Сторони зобов'язуються по підписанні цієї Угоди приступити до евакуації всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають в Хелмському, Грубешівському, Томашівському, Любачівському, Ярославському, Перемишльському, Ліськовському, Замостівському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах і в інших районах Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності, які побажають переселитися з території Польщі на Україну, та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року, які проживають в західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.

Розділ I. Загальні положення

- Ст. 1. <...> Евакуація є добровільною, і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. Бажання евакуйованих може бути висловлено як усно, так і подано письмово....
- Ст. 2. Сторони домовляються почати означену вище евакуацію з 15 жовтня 1944 року і закінчити її 1 лютого 1945 року <...>.
- Ст. 3. 1. Встановити для осіб, що евакууються <...> такі пільги:
- б) в разі, якщо евакуйований здасть свій урожай державі в пункті, звідки він виїжджає, друга Сторона на місці, де поселяється евакуйований, повертає йому зданий урожай в тій же кількості;
 - в) звільнити в 1944 і 1945 рр. всі переселювані господарства, як на території Української РСР, так і на території Польщі, від усіх державних грошових податків та страхових платежів;
 - г) видати евакуйованим грошову позику в місцях їх розселення на господарське влаштування та інші потреби в розмірі 5000 карбованців — злотих на одне господарство <...>.
2. Дозволити евакуйованим вивіз: одяжі, взуття, білизни, постільних речей, продуктів харчування, хатніх речей, сільськогосподарського реманенту, упряжі та інших предметів домашнього і господарського вжитку, загальною вагою до 2 тонн на одну сім'ю, а також належної евакуйованому господарству худоби і птиці <...>.
- 1) Особам спеціальних професій <...> надається право вивезти речі, необхідні для їх професійної діяльності <...>.
- Договірні Сторони домовляються про те, що будинки в містах і сільських місцевостях, які звільняються в результаті переселення, надаватимуться в першу чергу переселюваним.<...>
- Ст. 5. Перевезення евакуйованих з території Польщі в Українську РСР і з території УРСР в Польщу бере на себе Уряд УРСР. <...>

Угода між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 р. // Правові акти України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://holm.kiev.ua/?page=27&lang=1&cath=27>.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–4

★ Уважно прочитайте Угоду між урядами України і Польщі про обмін населенням (Джерело 1) та додатковий протокол до нього (Джерело 2). Представники яких етносів підлягали переселенню з Польщі в Україну і навпаки? Чому?

★ На яких засадах мало відбуватися переселення українців з Польщі та поляків з України? Які пільги та допомогу влада обох країн обіцяла надати переселенцям?

★ Ознайомтеся із планом транспортного забезпечення переселенців (Джерело 3). Поміркуйте, з яких причин довелося продовжити терміни переселення?

★ Проаналізуйте результати перепису населення 1931 р. щодо етнічного складу населення територій на кордоні України та Польщі (Джерело 4). Про який характер етнічного складу населення обох держав це свідчить?

► 2. Офіційний документ

Додатковий протокол до «Угоди між урядом УРСР і урядом Польської республіки...»

Уряд УРСР, з одного боку, і Тимчасовий Уряд Національної Єдності Польської Республіки, — з другого, погодилися про таке:

1. Продовжити до 15 січня 1946 року строк реєстрації осіб, які підпадають під дію Угоди між Урядом Української РСР і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР, підписаної 9 вересня 1944 року.

2. Продовжити строк переселення осіб, що підпадають під дію цієї Угоди, до 15 червня 1946 року.

Додатковий протокол до «Угоди між урядом УРСР і урядом Польської республіки про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 14 грудня 1945 р. // Правові акти України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://holm.kiev.ua/?page=131&lang=1&cat=27>

► 3. Офіційний документ

Наказ наркома шляхів сполучення СРСР

Не підлягає розголошенню.

Для перевезення українського та польського населення, що повертається на батьківщину, на казу: <...> надати 84 257 вагонів та організувати перевезення 466 822 осіб українського населення та 520 000 польського населення з їхнім майном із терміном закінчення перевезень Львівською залізницею у листопаді 1945 р., Ковельською — у листопаді 1945 р., а залізницями Польщі — у грудні 1945 р. Для виконання вказаних перевезень <...> забезпечити щоденне надання вагонів під перевезення українського та польського населення Львівською залізницею у кількості 100 вагонів, Ковельською залізницею — 70 вагонів, і залізницями Польщі — 100 вагонів.

Наказ наркома шляхів сполучення СРСР про організацію переселення українців з Польщі та поляків з УРСР від 21 травня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 503.

Посвідчення на право евакуації до Польщі для поляка Альдона Якувича 30.06.1946 р. Фото надано фундацією «Karta» (Варшава)

► 4. Мовою фактів

Згідно з переписом населення 1931 року 68,9 % (або 21,993 млн з 31,916 млн) громадян Польщі були етнічними поляками. У східних регіонах довоєнної Польщі, розташованих на схід від річок Буг і Сян (території Вільна, Новгородка, Полісся, Волині, Львова, Тернополя та Станіславова) поляки становили 38% населення, тоді як у центральній Польщі (Варшава, Лодзь, Краків та Люблін) вони становили понад 85%. Найбільшою меншиною були українці (4,442 млн або 13,9% загального числа мешканців). На Львівщині українці становили 34,1 %, на Станіславівщині 71,9 %, на Волині — 68,4 % і на Тернопіллі — 45,5 %. Українці жили переважно у сільській місцевості, 90 % займалися сільським господарством. У містах на сході [Польщі] мешкали переважно поляки та євреї. Наприклад, у Львові українці становили лише 11,2 %.

Kochanowski J. Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland's former Eastern Territories/ Jerzy Kochanowski // Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. — Rowman & Littlefield, 2001. — P. 136.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–7

- ★ Ознайомтеся з історичними довідками про обмін державними територіями між УРСР та ПНР (Джерело 5, 6). Яким чином обмін населенням між СРСР і Польщею пов'язаний з рішенням щодо зміни державного кордону? Чи враховувалися інтереси мешканців цих територій?
- ★ Поміркуйте, як могло позначитися на долях корінного населення політичне рішення щодо перенесення кордону?
- ★ Що міг означати для поляків та українців факт, що вони виявилися громадянами іншої країни?
- ★ Ознайомтеся з думкою дослідника (Джерело 7) та оцініть важливість наявності природних ресурсів для підписання угоди?

► 5. Історична довідка

Радянсько-Польський обмін ділянками територій 1951 року

Польсько-радянський обмін державними територіями 1951 року — найбільший мирний обмін територіями у історії Польщі і одна з найбільших змін кордонів у післявоєнній історії Європи та СРСР. Згідно з угодою, укладеною у Москві 15 лютого 1951 року, Польща і СРСР обмінювались ділянками державних територій площею по 480 км². Метою Польщі було отримання нафтопромислів Нижньо-Устрицького району, в обмін на які Радянський Союз отримував зручне залізничне сполучення та рівну за розміром ділянку у Люблінському воєводстві. Розташована на цих територіях нерухома власність передавалась безоплатно й у справному стані, а її вартість компенсації не підлягала. Кожна сторона могла вивозити своє рухоме майно, резервне і невстановлене обладнання. Населення, що проживало на переданих ділянках, мало б залишатися у межах своєї держави, яка самостійно вирішувала питання про його переселення. Передача ділянок і відселення населення планувалося здійснити протягом 6 місяців після набуття чинності угоди.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Радянсько-Польський_обмін_ділянками_територій_1951_року

► 6. Мапа

Польсько-український кордон після 1951 року

► 7. Погляд дослідника. Наталія Кляшторна

Нафта і вугілля — ось що стало причиною обміну територіями у 1951 році. Польська республіка була зацікавлена в українській нафті — її в Карпатах було хоч відбавляй. Натомість поляки запропонували Червоноград і його околиці — там знаходилися вугільні родовища. Після нетривалих переговорів Польща і Радянський Союз підписали договір про обмін.

Кляшторна Н.О. Акція-51. Останні свідки. — Вінниця: ДП «ДФ», 2006.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/1951_Polish-Soviet_territorial_exchange

«ЕВАКУАЦІЯ» ПОЛЯКІВ З УРСР ДО ПОЛЬЩІ

Фото надано
фундацією
«Karta»
(Варшава)

► 8. Мовою цифр. Єржі Кохановський

У 1944, «евакуація» стосувалася лише поляків з УРСР (117 212 осіб). У 1945 виселення розширилося та охопило не лише 511 877 поляків з України, але й 135 654 поляків виселено з Білоруської РСР, 73 042 поляки з Литви та 22058 з Сибіру та Центральної Азії. У 1946 міграція скоротилася знов до 158 435 осіб з УРСР, 136 419 з Білорусії та 221 717 з інших регіонів СРСР. Евакуація з Литви, Білорусії та України практично завершилася до середини 1946 р. Протягом двох наступних років лише 2911 осіб було «репатрійовано» з колишніх східних теренів [Польщі] та ще 15 275 з Сибіру і Центральної Азії. Загалом, у 1944-48 роках 1 517 983 колишніх польських громадян було «офіційно» переселено. Польський щорічний статистичний звіт за 1949 р. містив також категорію мігрантів, які мігрували до Польщі неофіційно. Згідно з цим звітом, 22 815 осіб перебралися до Польщі самотужки.

Jerzy Kochanowski. Gathering Poles into Poland: Forced Migration from Poland's former Eastern Territories // Redrawing nations: ethnic cleansing in East-Central Europe, 1944–1948. Rowman & Littlefield, 2001. — P. 138

ЗАВДАННЯ ► Джерела 8–11

★ Ознайомтеся із даними про кількість поляків, яких було примусово переселено із західних теренів УРСР, Білорусії, Литви, Центральної Азії до Польщі (Джерела 8 і 9). Чому уряд Польщі був зацікавлений у польських переселенцях з України (Джерело 10)?

★ Поміркуйте, чому уряд СРСР погодився на «евакуацію» поляків з території УРСР?

★ Чому після заходів органів НКВС стрімко зросло число поляків, які бажали терміново виїхати до Польщі (Джерело 11)?

★ Що це могли бути за заходи? Чому окремі польські сім'ї залишали Україну не чекаючи організованого вивезення?

► 9. Погляд дослідника. Станіслав Цісельський

Згідно з офіційними даними, контрольоване державними органами виселення змусило 1,167 млн поляків у 1945–1946 роках покинути західні регіони СРСР, і це була лише половина з тих, кого було зареєстровано на обмін населенням.

Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947, ed. Stanisław Ciesielski. — Warszawa : Neriton, 1999. — P. 468.

► 10. Погляд дослідника. Юрій Шаповал

Спротив поляків переселенню протягом кінця 1944 — першої половини 1945 року був викликаний небажанням залишати «свої» території, <...> а також методами примусу, що застосовували органи НКВС і НКДБ. Важливим чинником у проведенні переселення польського населення з території УРСР на завершальному етапі була зацікавленість польського уряду у прискоренні евакуації, з огляду на необхідність освоєння земель, які, за рішенням Потсдамської конференції, відійшли від Німеччини до Польщі. Йдеться про так звані «земе одзискане» (повернуті землі), себто про Південну Прусію, Померанію та Сілезію.

Уроки двох репатріацій/ Юрій Шаповал // Дзеркало тижня. — №35, — 4 вересня 2004 року. [Електронний ресурс]. — Режим доступу — www.dt.ua/newspaper/articles/40970#article

► 11. Офіційний документ

Спеціальне повідомлення про хід переселення польських громадян до Польщі згідно з Люблінською угодою

Цілком таємно

ЦК КП(б) України, товаришеві Хрущову М. С.

Проведені останні часом арешти польських антирадянських елементів, що саботували виїзд поляків із західних областей України до Польщі, <...> різко змінили настрої і хід переселення поляків, які почали масово добиватися якнайшвидшого виїзду до Польщі <...>. Середньодобовий запис поляків на виїзд до Польщі у Дрогобицькій області перед проведенням операції з вилучення польських антирадянських елементів становив 30–35 осіб, а тепер він сягає 300 осіб. У Станіславській області середньодобовий запис зріс з 50–60 до 150 родин, причому багато з них запитують: «Чи не можна від'їхати з першим транспортом?»

Дуже багато поляків, що записалися на виїзд, не чекаючи організованого відправлення, беруть у комісії відповідні документи і вирушають самостійно, вишукуючи для цього усілякий можливий транспорт <...>.

Спецповідомлення наркома держбезпеки УРСР про хід виселення поляків з України // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 412–421.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 12–14

★ Ознайомтеся з документом про зловживання представників радянської влади під час виселення поляків (Джерело 12). Чому подібні явища були можливі?

★ Прочитайте спогади двох польських жінок, які пережили виселення з УРСР до Польщі (Джерела 13 і 14).

★ Перед яким вибором опинилися поляки на українських територіях?

★ З якими труднощами зіткнулися поляки у процесі переселення до Польщі?

★ Чим зумовлена взаємна ворожість українців і поляків у той період?

► 12. Офіційний документ

Лист Головного представника уряду УРСР голові Львівського облвиконкому

До Головного представництва уряду УРСР з евакуації польських громадян надійшов ряд претензій-скарг на беззаконні дії з боку окремих осіб місцевої та районної влади вашої області стосовно польських громадян <...>.

У селі Родатичі частину худоби після ветеринарного огляду було заборонено вантажити. Цю худобу було відібрано у польських громадян, а на руки їм жодних документів не видали.

Тов. Шматько та начальник відділу НКВС викинули з вагонів усе хатнє начиння, повантажене польськими громадянами, і забрали його до сільради. <...> Є випадки насильницького виселення з квартир будинків польських громадян, що зареєструвалися на виїзд, але через транспортні ускладнення поки що не виїхали <...>.

Прошу повідомити мене про вжиті заходи з цього приводу.

Лист Головного представника уряду УРСР голові Львівського облвиконкому про свавілля працівників радянських органів щодо поляків у ході їх виселення, голові Львівської облради тов. Козиреву від 23 квітня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 486-87.

► 13. Спогади очевидця. Владислава Пегдон

Багато польських родин також виїжджали лише з кількома валізками, залишаючи помешкання і будинки, тільки щоб бути подалі від Совітів, і на жаль, від українців. Ці останні загрожували, особливо в селах <...> На польські ділянки в містечках і польські села вирушили ватаги УПА. Посилилися масові вбивства, спалення будинків і цілих сіл. Поляки самі організовували оборону. Совіти не спішили нищити українські банди. І тим, і іншим залежало на тому, щоб вигнати поляків з Поділля, Волині і Покуття.

Відозви Державного Комітету Репатріації (ДКР) заохочували поляків до «репатріації». <...> У цій ситуації багато з нас почали замислюватись про виїзд, але на захід — в Польщу — як казали Совіти: «Уезжайте в Польшу!» Бувало, що просто випихали нас з помешкання, погрожували арештом. <...> Ми зареєструвалися на виїзд в лютому 1945 р. Для виконання усіх формальностей треба було багато разів стояти в чергах. Репатріаційна картка була листком простого газетного паперу з надруком двома мовами. Чекаючи на це нове посвідчення польського громадянства <...> батько збивав з дощок коробки, щоб якось перевезти трохи посуду і сухого провіанту..... Ми продали на ринку різні дрібні речі домашнього вжитку. За отримані гроші купували борошно і кашу, щоб мати на початок на новому місці проживання. <...> На товарній станції залізничники формували склади товарних поїздів для перевезення «репатріантів». Це були товарні вагони або взагалі вагони-платформи.

Із Спогадів Владислави Пегдон, виселеної у 1945 р. з Тернополя до Сілезії (Північно-Західна Польща). Матеріали з архіву Фундації «Карта» (Варшава, Польща) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.karta.org.pl/>

► 14. Спогади очевидця. Галина Конопінська

...Почали надходити вісті, що Львів не належатиме Польщі, адже кордони було пересунуто. Треба було вибирати: або підписувати громадянство СРСР і залишатися у Львові, або польське громадянство і евакуація. Через три дні стояння у черзі в польському Посольстві я отримала евакуаційну картку. Термін виїзду: 15 серпня 1945 р., вагон № 12.

У Зимній Воді в нас була вілла з великим садом <...>. 15 серпня повантажили на віз посуд та інший дріб'язок і вирушили на станцію, де ми стояли три дні <...> вдень і вночі, в гарну погоду і в негоду під відкритим небом. Нарешті, через три дні потяг рушив.<...> Почалася подорож в невідоме. В умовах, які нікому й не снилися: вагон поділений на 4 родини, без туалету і води. Перед кожним семафором потяг зупинявся і стояв дуже довго, цілий день, або й більше. <...>

Якось я неспішно підійшла до одного з українських вагонів і коли доїли корів, я попросила продати мені горнятко молока. Замість молока на мене посипалися образливі прізвиська з приводу моєї польськості і ворожі погляди. Пізніше я вже навіть не дивилась в їх бік, а коли українка запитала мене, чи не знаю, де можна набрати води, я відповіла, що не розумію, хоча я прибула на станцію раніше і знала, де була вода. Це було негарно, але я мусила мати якусь сатисфакцію...

Із Спогадів Галини Конопінської, до переселення мешканки с. Зимна Вода біля Львова. Матеріали з архіву Фундації «Карта» (Варшава, Польща). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.karta.org.pl>.

ДЕПОРТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ ДО УРСР

ЗАВДАННЯ ► Джерела 15–16

★ Ознайомтеся з інформацією про кількість українців, виселених з території Польщі до УРСР (Джерела 15 і 16). Чи мали переселенці право вільного обрання місця для облаштування нового житла? Відповідь обґрунтуйте.

★ Як оцінює значення акції з «обміну населенням» між Україною і Польщею Головний уповноважений уряду УРСР? Чому в офіційних документах примусове переселення українців та поляків називають «евакуацією»?

★ Подумайте, як позначилася масова депортація з історичних теренів на цілісності та тяглості традиційної культури етнографічних груп українців — лемків і бойків?

► 15. Офіційний документ

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР

14 лютого 1947 року

Переважна більшість евакуйованих, а саме 67,02 %, були направлені, згідно з їхнім бажанням, у західні області УРСР, і лише 32,91 % були направлені у східні області УРСР <...> Переважну більшість серед евакуйованих складає селянське населення, усього 449596 осіб або 93,1 % усього евакуйованого населення. <...>

У результаті наполегливої і відданої роботи, проведеної представниками Головного уповноваженого, майже півмільйона українців отримали можливість переселитися з Польщі на свою Батьківщину. Усунені приводи до будь-яких непорозумінь на ґрунті ставлення до національних меншин, що проживали біля кордону. Між Радянським Союзом і демократичною Польщею закладене міцне підґрунтя для непорушності нині встановлених ними кордонів.

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі № 94 14 лютого 1947 р. // Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Том. 5: Акція «ВІСЛА» 1947. — Варшава; Київ, 2006. — ЦДАГОУ. Ф. 1, Оп. 23, спр.4356, арк.1–80.

► 16. Мовою цифр

Остаточного до кінця липня 1946 р. із Закерзоння на територію УРСР за офіційними даними було виселено 482 880 українців <...>. За офіційними підсумковими даними з Холмщини, південного Підляшшя, а також з північної частини Рава-Руського та східної частини Сокальського галицьких повітів, які були включені до Люблінського воєводства, на територію УРСР було виселено приблизно 190 тис. українців, та біля 130 тис. осіб було виселено з Лемківщини. Зокрема, майже 69 тис. українців виселено з Грубешівського повіту, майже 65 тис. з Перемищини, майже 61 тис. — з Сянічини (Східна Лемківщина), понад 43 тис. з Любачівщини, майже 41 тис. з Томашівського повіту, майже 40 тис. — з Ліського повіту, майже 37 тис. з Ярославщини.

Середа В. До 60-річчя депортаційної акції «Вісла» // Історія переселення українців з теренів Республіки Польща у 1944–1947 роках. Збірка уривків інтерв'ю, зібраних учнями Львівської МАН серед членів Товариства «Надсяння» / Під ред. В. Середи. — Львів: Край, 2007. — С. 9

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–18

- ★ Про яке явище свідчить, описаний випадок у Джерелі 17? Чому документ має гриф «Таємно»?
- ★ Ознайомтеся зі спогадами очевидця переселення (Джерела 18). Як приймалося рішення про переїзд до УРСР — добровільно чи під примусом? Відповідь обґрунтуйте
- ★ Визначте, яким могло бути ставлення селян до влади внаслідок дій чиновників (Джерела 17,18)?
- ★ Поміркуйте, чому представники польської влади вдавалися до насильства щодо українців, яких мали переселяти до УРСР?
- ★ Чому уряд Польщі намагався якомога швидше закінчити депортацію українського населення?

► 17. Офіційний документ

Доповідна записка прокурора
Львівської області. 25 червня 1945 р.

Таємно

До облпрокуратури звернулася група селян-переселенців, що прибули з села Кобильниця-Руська (колишній Любачівський район, що відійшов до Польщі), зі скаргою на те, що 26.11.1945 на село на село Кобильницю-Руську, суцільно заселене українцями, напала польська поліція <...>. Під час цього нападу поліція та штурмовики спалили 120 дворів, вбили 34 чоловіків, забрали 160 корів, 85 коней, 40 свиней, 40 возів, одяг, продукти тощо. Постраждалі селяни звернулися до представника СНК УРСР з репатріації українського населення зі скаргою на цей погром. У результаті втручання вищої польської влади частині селян, що мали документи <...> на від'їзд в Україну, <...> худоба та деяке майно були повернуті. <...>

Доповідна записка прокурора Львівської області облвиконкому та обкому КП(б)У про напади польської поліції на українське населення у Польщі від 25 червня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. — С. 525–526.

► 18. Спогади очевидця. Григорій Гринишин

Відразу після капітуляції Німеччини приїхала у наше село польсько-українська комісія і завели мову про переселення. Казали, що можна брати з собою дві тони вантажу, корову, коня, іншу живність. Але

люди сміялися, бо де ж то хто чув, аби зі своєї хати десь їхати? Тоді переселенська комісія в'їхала у село разом з озброєним військом — і почалося... Військо грабувало село і гнало людей до реєстрації. Хто не хотів записуватися на виїзд, замикали у пивниці і дуже знущалися. Нам військові забрали корову, постріляли на подвір'ї усіх курей та ще й примусили мою жінку їх смажити. Отак і сталося, що усі Корманичі «добровільно» зареєструвалися на виїзд у Тернопільську область. Виїхали ми 15 листопада 1945 року. Спочатку зупинилися у Нижанковичах, бо на Тернопільщину я не хотів їхати. Оселилися у якійсь халупі, що була доброю хіба для худоби. ...У холоді і бруді ми промучилися до 5 квітня 1946 року <...>.

Із Спогадів Григорія Гринишина, 1910 р.н., переселеного зі с. Корманичі (Надсяння)

ЗАВДАННЯ ► Джерела 19–21

- ★ Ознайомтеся з фрагментом офіційного звіту про хід переселення українців з Польщі (Джерело 19). Про яку головну проблему у ньому йдеться? Чим вона була зумовлена?
- ★ Зверніть увагу на тривалість очікування українцями транспорту на залізничних станціях та визначте, як це позначилося на фізичному та психологічному стані переселенців?
- ★ Прочитайте спогади очевидців, які пережили депортацію з Польщі (Джерела 20 і 21). З якими труднощами довелося зіткнутися українцям у процесі переїзду?
- ★ Як умови переїзду свідчать про різне ставлення урядів Української РСР та Польщі до своїх громадян?
- ★ Чи мало переселення добровільний характер? Чому, незважаючи на нестерпні умови переселення, українці все ж зважувалися на переїзд? Поясніть вислів очевидця: «Ми не переселенці, ми — вигнанці»? (Джерело 21)

► 19. Офіційний документ

Витяг із підсумкового звіту
Головного уповноваженого уряду УРСР
про виселення українців із Польщі

14 лютого 1947 року

У результаті незадовільного виконання наших заявок на залізничний транспорт, на залізничних станціях Ковельської та Львівської залізниць утворювались великі скупчення українських господарств, що очікували повантаження. Евакуйованим людям доводилося довгий час чекати на вагони у надзвичайно важких умовах за відсутності іноді достатньої кількості продуктів харчування, за нестачі фуражу для худоби тощо, що створювало для них надзвичайно серйозні труднощі. Для ілюстрації можемо навести наступні випадки, коли евакуйованим доводилося дуже довго очікувати на повантаження у вагони. Так, наприклад:

На станції Угнів з 2 лютого до 4 червня 1945 року очікували повантаження 707 українських родин, на станції Сокаль 1 329 родин, на станції Белз 970 родин, що евакуйовувалися з Томашівського повіту. На станції Любачів та на станції Башта з 28 січня до 5 травня 1945 року очікували посадки у вагони 900 українських родин.

Витяг із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі № 94 від 14 лютого 1947 р.
// Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття.
Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Том. 5: Акція «ВІСЛА» 1947. — Варшава; Київ, 2006. — ЦДАГОУ. — Ф.1. — Оп. 23. Спр. 4356. — Арк.1–80.

► 20. Спогади очевидця. Микола Голей

Незабаром поступило і розпорядження депортувати село Бонарівку, як тоді говорилося, в Росію. Вирішили на сільському сході не веснувати, не чекати урожаю і вибиратися. З собою забирали, що могли забрати: худобу, реманент, та й з хати найнеобхідніше до життя. <...>

Ось і сформували похідну колону. Коні тягнули віз з пожитками, ззаду до якого була прив'язана корова. Діти сиділи зверху на клунках, а старші йшли поряд. Колону охороняли самі ґазди і так тягнулися до залізничної станції Коросно. Правда, поляки на колону не нападали, проте зразу ж по нашій виїзді кинулися розбирати наші оселі. На станції ми чекали на вагони більше місяця, а коли їх подали, то завантажувалися у товарні вагони кілька днів, по дві-три родини до вагона. Коні і корови їхали в окремому вагоні. Як погрузилися, думали, що поїдемо зразу ж. Та нас тримали на станції ще майже півтора місяця, що було найважчим випробовуванням. Жили, можна сказати, просто неба циганським табором. Медичної допомоги чи побутової не було ніякої. Їсти варили на невеличких похідних металевих пічках. Та до них треба було знайти дров, яких не було, і тому люди ходили околицями, як цигани в пошуках і дров, і сіна для худоби. Не було туалетів, була проблема з водою. Особливо бідували люди з маленькими дітьми. Худобу і коней треба було кормити і поїти, і ці щоденні проблеми перетворювали наше перебування у вагонах в нестерпне.

Із Спогадів Миколи Голея Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади Львів: Інститут українознавства ім. І Крип'якевича НАН України, 2002.

► 21. Спогади очевидця. Михайло Боцуля

Ми не переселенці, ми — вигнанці. Пам'ятаю, осіннього вересневого ранку 1945 року в наше село Нагірчани <...> увійшла велика група польських солдат <...> і дали команду: «За 20 минут жеби вас тут не било!» У селі здійнявся крик, зойк, плач. Транспорту нам ніхто не дав. Хто мав коней, той зложив собі, що міг, на віз і поїхав на станцію Бакунчиці в Перемишлі. І хто не мав коней — брав клунки на плечі, дітей, корову на шнурок і чвалав на станцію пішки, залишивши все в хатині, у stodолі і на полі. Назад дороги нам не було.

<...> Ми прибули на станцію Бакунчиці в Перемишлі: більше ніхто до села не повертався, бо поліція і солдати не пускали. Чекали на ешелон надворі під дощем, в холоді і в голоді, бо не можна було зварити їжу навіть для малих дітей. Помістили у вагон чотири сім'ї. Вагони були довоєнні, малі. <...> Вивантажили на станції Комарно. Люди розійшлися по ближніх селах шукати собі житла і пристановища. <...> Однак у селі вільних хат не було: ще не виїхали з нього поляки. Ми цілий місяць жили разом з польською сім'єю. <...>

Із Спогадів Михайла Боцуля, 1928 р.н., переселений зі с. Нагірчани (Надсяння) // Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади.

НА НОВОМУ МІСЦІ

ЗАВДАННЯ ► Джерела 22–23

- ★ Чому уряд УРСР скеровував переселенців у південно-східні регіони України (Джерело 22)?
- ★ Спрогнозуйте, як розпорошеність серед місцевого населення мала позначитися на збереженні традиційної культури бойків?
- ★ Прочитайте фрагменти листів, де мешканці Дніпропетровщини описують переселенців з Польщі (Джерело 23). Що найбільше вразило місцеве населення у переселенцях? Чому?
- ★ Як ви вважаєте, чому депортованих українців в УРСР часто називали «поляками»?
- ★ Що провокувало невдоволення і конфлікти між переселенцями та місцевою владою на Дніпропетровщині?
- ★ Визначте, як проходив процес адаптації до нового місця у бойків-горян, яких було переселено у степи Донеччини? (Джерело 23)

► 22. Погляд дослідника. Дарія Петrenchко

В цілому депортація охопила понад 32 тисячі осіб бойківського населення з 35 сіл Нижньо-устицького, чотирьох сіл Хирівського і трьох сіл Стрілківського районів колишньої Дрогобицької області. Мешканці цих сіл були розпорошені у чотирьох південних областях УРСР — Донецькій, Миколаївській, Одеській та Херсонській. Лише незначній частині цих людей вдалося згодом оселитися в Західній Україні, а більшість залишилася в «місцях планового поселення».

Особливістю останньої депортації було те, що терени звільняли від всіх його мешканців, незалежно від походження. Отже, в 1951 р. поляки і члени українсько-польських (змішаних) родин розділили долю депортованих українців — разом з ними вони їхали в товарних вагонах на схід. Жодного пояснення, чому етнічним полякам не дозволили залишитися на терені, що відходив РП, в архівних документах і пресі тих часів віднайти не вдалося.

Місцеві мешканці називають їх «переселенцями» або людьми, які «приїхали з Западни» (себто з Західної України). На відміну від депортованих з території сучасної Польщі холмшаків і долинян, бойків на Херсонщині не називають поляками. Частковим поясненням цього може бути те, що бойки, депортовані 1951 року, походять із гірського регіону, який не зазнав потужного польського впливу. З іншого боку, з 1939 по 1941 та з 1944 по 1951 рік бойки перебували під радянською владою і на момент депортації були громадянами СРСР.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ethnos.lemky.com/ethnic_regions/bojkivshchina/207-deportacija-1951.html.

► 23. Офіційний документ

Доповідна записка заступника народного комісара держбезпеки УРСР секретарю ЦК ВКП(б)

Цілком таємно

ЦК ВКП(б) України тов. Хрущову М. С.

Військовою цензурою НКДБ УРСР у процесі перегляду поштової кореспонденції у лютому 1945 р. було виявлено 14 листів із відгуками сільського населення на прибуття з Польщі українців на проживання в райони Дніпропетровської області.

Нижче наведені витяги з листів:

«...Приїхали до нас поляки-переселенці з Польщі. Дуже освічені, культурні люди. Тут їм даватимуть ділянки, вони вестимуть одноосібне господарство, в колгосп нізащо не хочуть. Вони привезли з собою багато книжок <...> корів, коней, овець і мішками муку <...> Усі дуже багаті люди»...

«...До нас приїхало багато родин поляків і такі багаті, попривозили по 3 корови, по 4 свині, по 5 коней і не хочуть вступати до колгоспу. Я бачу, що вони незадоволені нашим народом...»

«...Сюди прибули поляки з родинами, їх з Польщі виселили, вони українці <...> Їм обіцяють дати землю для одноосібного обробітку, але як це буде — це ще питання ...»

«...До нас приїхало багато поляків з сім'ями, у них багато худоби, хліба і сала. Жили вони самі господарями, а тепер їх змушують йти в колгосп, а вони не хочуть. Але будуть працювати так, як ми <...>»

Доповідна записка заступника народного комісара держбезпеки УРСР секретарю ЦК ВКП(б) про відгуки населення Дніпропетровської області на розміщення виселених з Польщі українців від 27 березня 1945 р. // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт. — Т. 1. — Львів: Інститут українознавства НАН ім. І Крип'якевича України, 1996. — С. 467-469.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 24–28

- ★ Ознайомтеся зі спогадами і документами переселенців з території Польщі про їх адаптацію на новому місці (Джерела 24–28).
- ★ Чим відрізнялись переселенці від місцевих мешканців? Як відбувалося облаштування на новому місці?
- ★ З якими побутовими та господарськими труднощами зіткнулися переселенці?
- ★ На якому ґрунті виникали непорозуміння між переселенцями та місцевими мешканцями?
- ★ Що сприяло налагодженню добросусідських відносин між переселенцями і місцевим населенням?

► 24. Фотодокумент

Переселенський квиток-скерування на поселення у колгосп ім. Сталіна Сталінської (Донецької) області

Кляшторна Н. 1951 рік. Як Польща і УРСР востаннє обмінялися територіями. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/20/53053/>

► 25. Матеріали учнівського пошукового конкурсу «Слідами історії», 2010 р.

«Коли ми приїхали сюди — розповідає Тетяна Грицеляк, — то застали пусті польські хати, нічого не залишили в них поляки, ні в стодолах, але їх також переселяли непередбачено, бо на полях була невикопана бараболя, стояли сніпки. Ми, хоч вже і були приморозки, ходили в поле — визбирували все, що лишилось». <...> «А в кого на полі нічого не залишилось — ходили просити по людях бараболю, — розповідає Катерина Подоляк, — а місцеві жителі, які не встигли виїхати, були недобрі на нас, називали нас «поляками». Переселенці селились компактно — вихідці з одного села намагались триматись разом. І зараз, наприклад, переселенці з Сосниці живуть в північній частині села. Вони тримаються разом, одружуються між собою, навіть неофіційно цю частину села називають «Сосниця».

Матеріали з архіву Асоціації «Нова Доба, 2011 р.

► 26. Спогади очевидця. Олександр Боровик

<...> Зі станції нашу сім'ю привезли на арбі в село Грозное Красноармійського району Запорізької області. У це село не потрапила ні одна сім'я з переселених. У селі багато було спалених хат, люди жили в землянках, голодували. Нас помістили у напівзруйнованому бараці. Дров не було, приходилось збирати перекотиполе, різне сміття і тим опалювати житло. <...> Корова була нашим спасінням від голоду. Місцевим жителям давали лишки молока в обмін на корм корові або на який кілограм крупи. <...> Нас обзивали поляками і насміхались, як тільки могли. <...> У Запорізькій області ми скуштували всього: холоду, голоду, принижень, наруги. <...> На превеликий жаль, і тут в західних областях часто доводилось чути образи на адресу переселенців. Слово «переселенець» вимовлялося з негативним відтінком, у нього вкладалось поняття меншовартості, а це аж ніяк не відповідало дійсності.

Із спогадів Олександра Боровика, 1936 р.н., переселеного зі с. Городиславичі // Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. : Документи, матеріали, спогади. Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України. — Львів: 2002.

► 27. Спогади очевидця. Володимир Рожко

Освіта у м.Збаражі (Тернопільської обл.) була значно краща, ніж в с. Мощанець. Спочатку навчання лемківських дітей проходило з труднощами. Дітям-переселенцям треба було вивчати термінологію. Це давалось нелегко і викликало насмішки. <...> Слово «лемко», як і слово «колгоспник» було символом відсталості, затурканості. Через певний час лемківські сільські діти не поступалися міським у навчанні. Ряд дітей, уродженців с. Мощанець, вчилися добре і відмінно, закінчили школу з медаллю.

Із спогадів Володимира Рожка, переселеного з с. Мощанець Сяноцького повіту (Лемківщина) // Свинко Й., Лановик Б., Межовий край у вогні (Польсько-українські взаємини у 1944-1947 рр.). — Тернопіль: Воля, 2004. — С.149.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 28–30

★ Прочитайте спогади українських переселенців про відвідини рідних земель Польщі (Джерела 28–30).

★ Які почуття виникають у переселенців при відвідинах? Чому?

► 28. Спогади очевидця. Микола Голей

<...> Пасти корову, то вже входило в обов'язки старшого брата Івана. Це була його робота. Не раз приходив з пасовиська в сльозах, бо наш бонарівський діалект відрізнявся від місцевого покутського. Мова у нас хоч була українська, але діалект трохи був інший, наголоси ставилися інакше, одним словом, мовою ми трохи відрізня-

лися від місцевих мешканців. То ж місцеві діти, а їх було значно більше за нас, вже так над нами тішилися, що доводили до сліз. Та з часом всі поступово звиклися, подружилися, мовна різниця згладилася і всі ми дружно росли разом.

<...> Та привезли ми сюди і багато нового, так сказати, передового у землеробстві. Наприклад, техніка обробки ланів у нас була вища, бо ми мали кращі механічні пристрої для обробки ґрунту і зерна. Тут виявився новим наш спосіб посадки картоплі. Тато, як і інші наші ґазди, впрягши кобилу у плужок, садили картоплю рядами. Плугом і підгортали її з часом. Місцеві мешканці приходили дивитися і дуже дивувалися, що кобилу не треба було водити, вона сама йшла рівненько і в кінці рядочка розверталася і йшла назад попри той рівчак. <...> Та з часом всі покутські села перейшли на нашу технологію посадки картоплі.

Із спогадів Миколи Голя / Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади./ Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, — Львів: 2002.

► 29. Спогади очевидця. Стефанія Олексюк

Я мріяла, щоб хоч раз поїхати в Польщу, подивитися, які зміни, що ще залишилося у нашому домі. За 45 років (після депортації) ми поїхали. Ранком зібрались в церкву. Приїхав священник, відчинив церкву. Я зразу заплакала: стіни чорні, образи почорніли, такого ж кольору на них квіти. Стояв наш старий іконостас на місці. Побачила, що нема гіпсової особи Ісуса Христа, що колись купили мої тато в Перемишлі для нашої церкви.

Спочатку поїхали на цвинтар. Цвинтар чистенький, видно ще старі могили, які поросли рідесенькою травою, тому що над ними ростуть високі сосни. Поїхали до ріки Шкло. Як подивилась — заплакала. Що з нею сталося? Звузилась, пішла в глибину, на берегах лоза почорніла, не вкрита водою. Вода тече дуже скоро, коричнева, жодна жива істота не хоче в ній жити. Колись рікою Шкло люди любувалися, хто в якому місці хотів, там купався. <...> Пішли до свого дому. Стоїть тільки одна хатина, бідненька, як сирота, знизилась, шибки побиті, сходи поломані, інших будинків нема — розібрали. Нема села, все заросло лісом. Залишилась одна назва — Млини. Ніхто на цьому переселенні не доробився.

Спогади Стефанії Олексюк, 1930 р. н., переселеної з с. Млини Ярославського пов. у с. Підліски Дрогобицької обл. Приватний архів Г. Виноградської.

► 30. Спогади очевидця. Йосип Свинко

У червні 1994 р. я вперше відвідав Ямну, яку під тиском польських вояків ми змушені були назавжди залишити у жовтні 1945 р., тобто 49 років тому. Перед очима відкрилася дивна картина. До цього мені здавалося, що я з закритими очима знайду своє обійстя, межі полів і впізнаю все довкілля. А вийшло зовсім інакше. Поля заросли лісом, річка Ямнянка опинилась серед густих заростей, плодові дерева майже всі загинули, залишились доживати свій вік лише деякі груші і яблуні. З того часу я майже щорічно, при першій — ліпшій нагоді, намагаюся відвідати єдину «родичку-липу», вклонитись їй та рідній землі. Біля неї вже були моя дружина, син, дочка, невістка та їхні діти.

Спогади Йосипа Свинка, 1934 р. н., переселеного з с. Ямна Долішня Перемишльського повіту (Надсяння). Свинко Й., Лановик Б. Межовий край у вогні. — Тернопіль : Воля. — 2004. — С.145.

ЗАВДАННЯ

★ Чи є серед ваших рідних, знайомих особи, які колись були вислані із рідних місць. З'ясуйте в них наступне.

- 1) Які причини їхнього переселення?
- 2) Якими були умови переселення?
- 3) Коли та куди їх вислали?
- 4) як облаштовували своє життя на новому місці?
- 5) З якими труднощами вони зіткнулися?
- 6) Як ставилося до них місцеве населення?
- 7) Чи змінилося це ставлення з роками?
- 8) В який спосіб вони підтримували зв'язки з малою батьківщиною?

§ 1.7. Міграційна політика уряду СРСР

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Як впливала радянська міграційна політика на ідентичність та цінності мешканців України?

Основні поняття, ідеї:
міграційна політика, переселення, русифікація

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

★ Ознайомтеся з Джерелами 1 і 2. Поміркуйте, яку мету переслідував уряд УРСР, скеровуючи працівників на роботу в інші регіони України?

★ Навіщо було скеровано значну кількість саме партійних та ідеологічних кадрів до Західної України?

► 1. Погляд дослідника. Нестор Гупан

У грудні 1939 р. було здійснено адміністративний поділ Західної України і створено шість областей: Волинську, Рівненську, Львівську, Дрогобицьку, Станіславську, Тернопільську. В серпні 1940 р. з території Північної Буковини і частини Хотинського повіту Бессарабії утворилася Чернівецька область, а на основі Аккерманського та Ізмаїльського повітів утворилася Аккерманська область, яка в грудні того самого року було перейменовано в Ізмаїльську. <...>

Відбулися серйозні зрушення у соціально-економічному житті українського суспільства. На возз'єднаних з УРСР землях швидко вдалося подолати безробіття. <...> Водночас з возз'єднаних земель здійснювалося переселення певної частини трудових ресурсів до східних районів України. Зокрема, із Західної України з вересня 1939 р. по червень 1941 р. на підприємства Донбасу виїхало працювати 17 тис. робітників. З Північної Буковини з серпня 1940 р. по червень 1941 р. було відправлено на новобудови Східної України 14 тис. осіб.

Гупан Н. М. Новітня історія України : 11 кл. / Н. М. Гупан, О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. — К. : Вид-во А.С.К., 2007. — С. 12–14.

► 2. Погляд дослідника. Станіслав Кульчицький

Сюди [на Західну Україну] слідом за військами було послано з Радянської України 86 тис. партійних, радянських, комсомольських, профспілкових функціонерів. Сюди також прислали вчителів, культпрацівників, агрономів, медиків тощо.

Кульчицький С. В. Новітня історія України (1939–2001) : підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / С. В. Кульчицький, Ю. І. Шаповал. — К. : Генеза, 2005. — С. 9.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–5

★ Прочитайте спогади очевидця (Джерело 3). У чому він вбачає роль Росії, щодо інших народів, які входили до складу СРСР? Поясніть її позицію.

★ Ознайомтеся зі спогадами колишньої вчительки математики про роботу на Західній Україні (Джерело 4). Чому вона поїхала працювати в інший регіон? З якими труднощами їй довелося зіткнутися? Чому?

★ Ознайомтеся з Джерелом 5. Чому в списку вчителів Рівненської школи були здебільшого особи, які отримали освіту в УРСР або РСФРР? З яких ймовірних причин вони приїхали в Рівне?

★ Зверніть увагу на педагогічний стаж вчителів. Про що це свідчить?

★ Проаналізувавши Джерела 3, 4 і 5, поміркуйте, які завдання ставила влада перед цими педагогами щодо формування світогляду місцевих учнів?

► 3. Спогади очевидця

<...> За радянської влади Україна була незалежною, як усі радянські республіки. Росія була головною країною, яка надавала всебічну допомогу у всьому — матеріальну, в культурному, духовному зростанні національних республік. Я є прикладом того, як після закінчення педучилища мене скерували викладати в Узбекистан, Грузію, у Вірменію, тобто туди, де була потреба. Я чудово знаю, що до [соціалістичної] революції всі закавказькі республіки і республіки Середньої Азії, і навіть Україна і Молдова були, фактично, неписьменними країнами, де мова і наука розвивалися слабо <...> Росіяни зробили дуже багато для розвитку усіх національностей колишнього Радянського Союзу. Ми їх зробили дуже розумними, культурними, і навчили демократії».

Інтерв'ю записане в межах проекту «Україна XX століття у пам'яті жінок». Архів проекту: Інститут народознавства НАН України. US6-04: 1474–1501.

► 4. Спогади очевидця

Після інституту нас кілька осіб скерували в Західну Україну працювати, у Львів. Приїхали в обласно, а нам кажуть: «Вас скеровано у сільську школу». <...> Ось я вперше пішла, мій перший урок. Вони [діти] говорять, а я нічого не розумію, абсолютно! По-перше, у них вимова якась не така, якась дикція не така, як в нас. Там вони дуже далекі були від літературної української мови, дуже далекі. Приходжу, а директор мені каже: «Ну, як урок пройшов?» Я як розплачусь! Я кажу: «Я нічого не розумію!» А він каже: «Заспокійся, за місяць ти будеш так розмовляти, як усі!» Точно. Коли ми через півтора місяця зустрілися у Львові, наші дівчата з цієї [східної] України всі балакали так, як вони [місцеві]. Усі! Бо ти цю мову чуєш всюди, іншої мови не було і тому все це так швидко прищеплюється.»

Інтерв'ю записане в межах проекту «Україна XX століття у пам'яті жінок» у січні 2004 р. у м. Харкові. Архів проекту, Інститут народознавства НАН України. UK1-04: 1152–1184

► 5. Офіційний документ

У виконання постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 9.04.1936 р. «Про підвищення зарплати вчителям» — на підставі документів про освіту і стаж роботи провести тарифікацію вчителів середньої школи №2 м. Ровно, за станом на 1 березня 1941 р.

№ п/п	Прізвище, Ім'я, По батькові	Освіта, що закінчив і коли	Пед. стаж	Предмет викладання
1	Горславець Іван Вакулович	Ставропольський інститут соц. виховання в 1933 р.	10 р.	хімія
4	Гажій Василь Андрійович	Одеський університет, географічний ф-т, 1940 р.	1 р.	географія
10	Касяненко Іван Федорович	Одеський університет, історичний ф-т, 1940 р.	1 р.	історія
19	Синіцька Євгенія Олексіївна	Одеський університет, історичний ф-т, 1940 р.	1 р.	історія
24	Гуріна Марія Іванівна	Миколаївський учит. інститут, 1939 р.	1 р.	укр. мова

Із наказу № 73 по Ровенькому міському відділу народної освіти м. Ровно від 1 березня 1941 р. ДАРО. — Ф. Р-329. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 277–278.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 6–8

★ Ознайомтеся з документами та даними про депортацію українців із західних теренів до північно-східних регіонів СРСР (Джерело 6). Поміркуйте, якими суспільно-політичними подіями зумовлені такі заходи?

★ Як ви поясните той факт, що документи з Джерел 6 і 7 мають грифи «Цілком таємно», «Таємно»? Від кого та чому радянська влада намагалася приховати депортацію біженців та осадників із Західної України і Західної Білорусії?

★ Яка інформація в Джерелі 6 дозволяє нам зрозуміти, що майбутнє переселенців-осадників буде важким? Як ви вважаєте, чи було справедливим покарання членів сімей обвинувачених?

► 6. Офіційний документ

Постанова Ради народних комісарів СРСР про депортацію населення західних областей України і Білорусії

**м. Москва, 29 грудня 1939 р.
ЦІЛКОМ ТАЄМНО!**

1. Затвердити інструкцію Народного Комісаріату Внутрішніх Справ СРСР про порядок переселення польських осадників із західних областей УРСР та БРСР.

2. Затвердити представлене НКВС СРСР Положення про спецпоселення та працевлаштування осадників, яких виселяють із західних областей УРСР та БРСР.

3. Зобов'язати Наркомліс СРСР забезпечити підготовку та прийом, розміщення, облаштування та трудове використання переселенців-осадників, що скеровуються на роботу в лісову промисловість. <...>

8. Запропонувати Кіровському, Пермському, Вологодському, Архангельському, Іванівському, Ярославському, Новосибірському, Свердловському та Омському облвиконкомам та СНК

Комі АРСР надати практичну допомогу НКВС та Наркомлісові СРСР у справі перевезення та розміщення спецпереселенців-осадників і у випадку необхідності надати у розпорядження НКВС СРСР автовантажний транспорт, якого бракує, для перевезення переселенців шляхом залучення місцевих організацій та колгоспів.

Постанова Ради народних комісарів СРСР про депортацію населення західних областей України і Білорусії // Кучерепа М. Історія Волині : 1939–1941 рр. : навч. посіб. — Луцьк, 2006. — С. 257–258.

► 7. Офіційний документ

Довідка про кількість чоловіків, жінок і дітей в складі сімей осадників і біженців, висланих з УРСР і БРСР (Станом на 01.04.1941 р.)

Серпень 1941 р.
ТАЄМНО

	Чоловіків	Жінок	Дітей від 14 до 16 років	Дітей до 14 років	Всього
1. Осадників	36670	38078	11329	46386	132463
2. Біженців	29437	26459	4131	16041	76068
Всього	66107	64537	15460	62427	208531

Довідка про кількість чоловіків, жінок і дітей в складі сімей осадників і біженців, висланих з УРСР і БРСР // Кучерепа М. Історія Волині : 1939–1941 рр. : навч. посіб. — Луцьк, 2006. — С. 412.

► 8. Погляд дослідника. М. Бугай

За період з 1944 по 1962 рік було виселено [в північно-східні регіони СРСР], за даними ВСП НКВС, спецвідділу МВС СРСР та інших відомств, 171 566 (131 319 дорослих) оунівців. На прес-конференції КДБ УРСР (лютий 1990) зазначалося, що з 1944 по 1951 рік були виселені 65 905 сімей (203 662 особи) пособників загонів оунівців-УПА.

Бугай М.Ф. За повідомленнями НКВС СРСР, були переселені... Про депортацію населення з України у 30–40-і роки. — Київ: Знання, 1992. — С. 43

ЗАВДАННЯ ► Джерело 9

★ Ознайомтеся зі спогадами жінки, яка пережила депортацію її родини до Ханти-Мансійська (Джерело 9). Зясуйте, з яких причин їх примусово виселили і вивезли з рідної домівки?

★ Хто, із згаданих нею учасників життєвої драми, не злякався і виявив людяність та спробував допомогти?

★ Оцініть поведінку наступних осіб: а) міліціонера; б) селянина, що супроводжував міліціонера; в) директора школи.

► 9. Спогади очевидця. Ганна Струсь

<...> А в 1941 році нас вивезли. Вони прийшли рано-вранці. <...> Батько порався біля коней <...> Дивлюся — вулицею йдуть двоє: один — наш, сільський, а другий — міліціонер. <...> Сільський пішов кликати батька. Коли той зайшов до хати, міліціонер враз наказує: «Руки вгору!» І поставив нас з піднятими руками біля столу. Міліціонер нас облапав і звелів: «Сідайте». Потім наказує сільському: «Шукай!» Той сільський перевернув усе : всі наші лахи вивалив на долівку, навіть у піч заглядав. Однак ніде нічого не знайшов. <...> Обшук закінчився. І нам сказали: «Збирайтеся на три дні. Зайвого нічого не беріть — тільки на себе». Нам кажуть: «Виходьте з хати!» А до хати вже під'їхав віз. Ми вийшли. Хату зачинили на замок. Сіли на той віз. Я почала плакати <...>.

А поруч з нашою хатою була школа, де директорував присланий з Росії чоловік. В селі не було транспорту, і батько часто возив його в район кіньми. Отож той директор підійшов до нас. Побачив, що ми всі плачемо, і сказав сільському, що був разом з міліціонером: «Відчини зараз же хату!» Той відчинив. Директор і каже батькові: «Заходь і бери те, що зможеш винести. Бо тільки те в тебе й буде». <...>

Повезли всіх у Луцьк, де двадцять одну сім'ю загнали в один вагон-товарняк. У вагоні вгорі і внизу були нари і двоє маленьких затягнутих сіткою віконцець. <...> І повезли.

Везли нас 18 діб. Тільки раз в день відкривали двері <...> доїдемо до якоїсь там станційки, зупинимось, міліціонери випустять з вагона двох мужчин і знову закриють двері. А ті мужчини одержать на всю добу хліба, води і баланди, та з тим і вертають у вагон <...>.

Спогади Ганни Петрівни Струсь (до заміжжя Литвинчук) (1912–1999) — нар. в с. Воронів Теремнівського (нині Луцького) району на Волині. В 1941 р. була вивезена разом з сім'єю до Ханти-Мансійська. Струсь Л. Мерзлота. Сибірські оповіді / Леонід Струсь. — Рівне : ПП Лапасьук, 2010. — С. 23–27.

ЗАВДАННЯ ► Джерело 10

★ Ознайомтеся з Джерелом 10. Що у його змісті свідчить про застосування певного примусу в підборі та скерування робітників для освоєння цілих земель?

► 10. Офіційний документ

<...> 1. Зобов'язати виконками міських і районних Рад депутатів трудящих, міськкоми і райкоми КП України відібрати в установленому порядку з установ, підприємств і будівельних організацій, незалежно від їх відомчого підпорядкування і скерувати в будівельні організації

Міністерства міського і сільського будівництва Казахської РСР для роботи в районах освоєння цілих і перелогових земель 560 робітників і 46 інженерно-технічних працівників і службовців.

Із спільної постанови № 27 виконкому Полтавської облради і бюро обкому КПУ про відбір і направлення робітників та інженерно-технічних працівників будівельних спеціальностей на будови в районах освоєння цілих і перелогових земель. 28 березня 1955 р. // Білоусько О. А.. Новітня історія Полтавщини : II половина XX століття : підруч. для 11 кл. / О. А. Білоусько, П. В. Киридон, Т. П. Пустовіт, В. Я. Ревагук. — Полтава : Оріяна, 2007. — С. 246.

► 11. Пісня «Їдуть новосели»

*Слова Н. Солохіна
Музика Е. Родигіна*

Родины просторы, горы и долины,
В серебро одетый зимний лес грустит.
Едут новоселы по земле целинной.
Песня молодая далеко летит.

Приве:

Ой ты, зима морозная,
Ноченька яснозвездная!
Скоро ли я увижу
Свою любимую в степном краю?
Вьется дорога длинная,
Здравствуй, земля целинная!
Здравствуй, простор широкий,
Весну и молодость встречай свою!

Зашумят метели, затрепчат морозы,
Но друзей целинных нелегко сломить.
На полях бескрайних вырастут совхозы,
Только без тебя немножко грустно будет жить.

► 12. Плакат

Селезньов В.
«На нові терени їдьмо з нами!» 1954 р.

► 13. Плакат

Говорков В. Всей семьей на новые места.
1957 г.

Текст Плакату:

Головне управління переселення і організованого набору робітників при Раді Міністрів РРФСР

«Проводиться переселення сімей колгоспників та іншого населення в багатоземельні колгоспи.

Переселенцям надаються наступні пільги:

Безкоштовний проїзд, перевезення майна, видається одноразова безповоротня матеріальна допомога; у місцях поселення переселенцям надаються жилі будинки разом із господарськими будівлями, видаються кредити на будівництво будинків та придбання корів, а також продовольча позика; господарства переселенців звільняються від сг. податку і поставок державі продуктів терміном від 3 до 5 років.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

★ Уважно прочитайте текст пісні «Їдуть новосели» (Джерело 11) та розгляньте плакат «На нові терени їдьмо з нами!» (Джерело 12). Поміркуйте, з якою метою їх створено?

★ Зважаючи на зміст пісні та плакату визначте, на які верстви населення насамперед були розраховані подібні агітаційні матеріали?

★ Чому для радянської влади було важливо вплинути на світогляд та цінності саме цих громадян?

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13–14

- ★ Уважно розгляньте агітаційний плакат (Джерело 13). Куди запрошують переселятися колгоспників? Прочитайте спогади очевидця (Джерело 14). Порівняйте його розповідь зі змістом агітаційного плакату (Джерело 13). Які умови праці і побуту обіцяє переселенцям плакат?
- ★ Якими виявилися реальні умови проживання перших цілинників? (Джерело 14)
- ★ Поміркуйте, чи могли за таких обставин цілинники зберігати та підтримувати національні традиції та етнічну ідентичність?

► 14. Спогади очевидця. Федір Моргуна

<...> Добиралися до місця дві доби. <...> Під ночівлю і своє майбутнє житло вирішили пристосувати покинуту конюшню, стіни якої були складені з дернини і вкриті пруттям та якимось гнилим чорним бур'яном. <...> Тут у конюшні, ми й перебули свою першу цілинну ніч <...> Нас чекали жахливі морози і страшні снігові урагани, а нам зимувати в наметах і вагончиках, що наскрізь продувалися. Є директор, три спеціалісти, кілька десятків механізаторів, і жодного столяра і будівельника. <...> У господарстві не було ніякої ремонтної бази. Не лише машини — й запасні частини до них зберігати не було ніде. Ремонтували техніку в морози й завірюхи під відкритим небом. Ніхто з нас у подібній обстановці раніше не жив і не працював.

Із спогадів Федора Моргуна. О. А. Білоусько. Новітня історія Полтавщини : II половина XX століття : підруч. для 11 кл. / О. А. Білоусько, П. В. Киридон, Т. П. Пустовіт, В. Я. Реверук. — Полтава : Оріяна, 2007. — С. 246–247.

► 15. Історична довідка

БАМ — Байкало-Амурська Магістраль, залізниця у Східному Сибіру та на Далекому Сході, один з найбільших залізничних шляхів світу. Історія БАМу веде свій початок ще з XIX ст., хоча активне будівництво почалося у 1930-і роки. 8 липня 1974 р. видано Постанову ЦК КПРС и Ради Міністрів СРСР № 561 «Про будівництво Байкало-Амурської залізничної магістралі». За кілька місяців до неї (у квітні 1974) відбувся XVII з'їзд ВЛКСМ, на якому БАМ було оголошено передовою комсомольською будовою та створено штаб ВЛКСМ з шефства над БАМом. Упродовж

усього періоду будівництва БАМ ЦК ВЛКСМ активно контролював ситуацію з масового рекрутування молоді на цю будову, комсомольці з усього СРСР склали основну частку робітників. 8 жовтня 1976 р. запроваджено медаль ВЛКСМ «За будівництво Байкало-Амурської магістралі» та низку інших відзнак. Багато селищ вздовж БАМу збудовані представниками однієї республіки, так селище Новий Ургал (Хабаровський край, РФ) збудували українці.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 15–16

- ★ Уважно прочитайте історичну довідку про будівництво БАМу (Джерело 15) та розгляньте світліну (Джерело 16). Поміркуйте, яку світоглядну суперечність демонструють Джерела 15 і 16?
- ★ З чого можна зробити висновок, що цю церкву (Джерело 16) збудували українці? Про важливість яких цінностей та потреб для українців свідчить наявність у с. Ургал церкви?

Всеволод Назимкін та Алім Аджієв. Історія магістралі. Офіційний сайт БАМу. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bam.railways.ru/history.html>

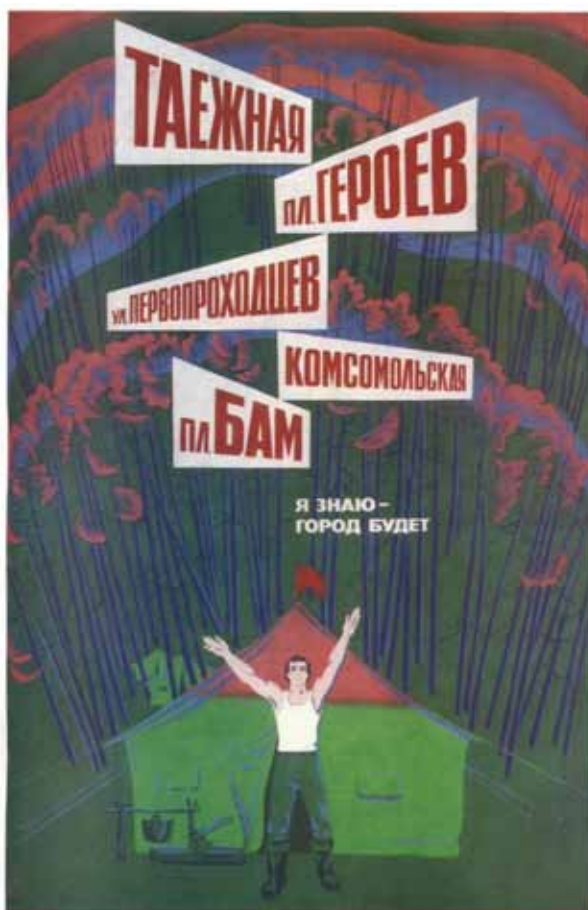
► 16. Фотодокумент

*Українська церква у селищі Новий Ургал,
Хабаровський край, Російська Федерація*

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bam.railways.ru/history.html>

► 17. Плакат

Механтьєв В. Д.
«Я знаю — місто буде!» 1976 р.

► 18. Плакат

Механтьєв В. Д. «Тут нам жити,
працювати і вчитися». 1976 р.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 17–19

- ★ Уважно розгляньте агітаційні плакати (Джерела 17 і 18). Чому для радянської влади важливо було залучити саме молодь до праці на будівництві БАМу? Як такий досвід міг вплинути на світогляд та цінності молодих людей?
- ★ Уважно прочитайте текст пісні (Джерело 19). Які ідеї вона пропагує? Які найважливіші цінності репрезентує ця пісня для радянської людини?

► 19. Пісня «Мой адрес — Советский Союз»

*Слова В. Харитонова
Музика Д. Тухманова*

Колёса диктуют вагонные,
Где срочно увидеться нам.
Мои номера телефонные
Разбросаны по городам.

Вы, точки-тире телеграфные,
Ищите на стройках меня.
Сегодня не личное главное,
А сводки рабочего дня.

Я там, где ребята толковые,
Я там, где плакаты «Вперёд»,
Где песни рабочие новые
Страна трудовая поёт.

Припев:
Заботится сердце,
Сердце волнуется,
Почтовый
Пакуется груз.
Мой адрес —
Не дом и не улица,
Мой адрес —
Советский Союз.

§ 1.8.

Сьогодення і старі проблеми: трудова міграція з України

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Яким чином сучасні трудові еміграції впливають на економічний розвиток та соціальні зміни в Україні?

Основні поняття, ідеї: трудова еміграція, трудова міграція, проблеми трудової міграції

ЗАВДАННЯ ► Джерела 1–2

- ★ Опрацюйте статистичні дані про напрямки та обсяги трудової міграції (Джерело 1).
- ★ Наскільки зменшилася чисельність українського населення в результаті міграційних процесів?
- ★ Які напрямки міграцій переважають? (Джерело 1)
- ★ Проаналізуйте таблицю (Джерело 2) та з'ясуйте, люди якого віку і статі, мешканці яких регіонів переважають серед сучасних українських трудових емігрантів? Чому?

► 1. Мовою цифр

Основні напрямки міграцій у 2000 р.

	Число прибулих	Число вибулих
Всі напрямки міграції:	790453	837066
у межах України	736741	736741
внутрішньорегіональна міграція	461880	461880
міжрегіональна міграція	274861	274861
міждержавна міграція	53712	100325
країни СНД	49302	55193
країни Балтії	445	221
країни далекого зарубіжжя	3965	44911

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vuzlib.net/me_kneu/5-6.htm

► 2. Мовою цифр

Трудові мігранти за віковими групами, статтю та місцем проживання до виїзду за кордон, 2005-2008 рр.

	Всього	Жінки	Чоловіки	Міські поселення	Сільська місцевість
Кількість трудових мігрантів, всього, тис. осіб у тому числі за віковими групами % до підсумку	1 476,1	484,8	991,3	803,2	672,9
15-24 роки	15,3	12,0	16,8	13,9	16,8
25-29 роки	14,2	12,3	15,1	13,0	15,6
30-34 роки	15,7	16,6	15,2	16,2	15,1
35-39 роки	14,6	14,2	14,9	15,3	13,9
40-49 роки	29,3	30,2	28,9	29,8	28,7
50-59 роки	10,9	14,7	9,1	11,8	9,9

Зовнішня трудова міграція населення України. — Київ: Державний комітет статистики України, Український Центр Соціальних Реформ. 2009. — С. 29.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–6

★ Розгляньте карту (Джерело 3) та визначте, у яких регіонах спостерігається особливо високий рівень трудової еміграції і де він дуже низький. Поясніть ці відмінності.

★ Прочитайте фрагменти інтерв'ю з українськими заробітчанами (Джерело 4). Що спонукало цих людей до міграції?

★ Ознайомтеся із результатами досліджень про головні причини трудової міграції (Джерело 5) та опрацюйте карту (Джерело 6) З'ясуйте наступне: а) з яких країн надходять в Україну кошти від трудових мігрантів? б) з яких країн надходить найбільше коштів. Чим це можна пояснити? Яке значення мають ці кошти для соціально-економічної ситуації в нашій країні?

★ Як ви вважаєте, за яких умов кількість трудових мігрантів з України може зменшитись? Що для цього варто зробити?

► 3. Карта

Територіальні відмінності рівня трудової міграції // Зовнішня трудова міграція населення України. Київ: Державний комітет статистики України, Український центр соціальних реформ, 2009. — С. 64.

► 4. Свідчення очевидців

<...> Ну, змушена була поїхати сюда хоч закінчила університет, маю вищу освіту. Але фінансові проблеми тоді були, дочка в мене довгий час хворіла від малечку... Змушена була полишити роботу і так трапилась мені така нагода — одна знайома підійшла до мене і запропонувала, а я якраз була в відпустці, і думала поспробую, поїду... Як наші люди працюють і я поспробую того хліба закордонного...

Інтерв'ю з Ольгою, 1955 р. н., одружена, Варшава 2005 р.; приватний архів Володько В. В.

<...> Ну, перше, що мене спонукало, це те, щоб дати своїм дітям освіту. Моя Галинка поступила, як я вже казала, на юридичний, і треба було платити гроші...

Інтерв'ю з Олександром, 1967 р.н., одружена, Афіни 2008 р. (Приватний архів Володько В. В. і Ровенчак О. А.)

► 5. Із інформаційного порталу

За деякими оцінками, грошові надходження від мігрантів складають 400 млн доларів щомісячно, тобто 4,8 млрд в рік. Згідно з іншими підрахунками, вони досягають 6 млрд доларів щорічно. Це важливий засіб боротьби з бідністю, поліпшення житлових умов, навчання дітей, накопичення капіталу для заснування власного бізнесу. В той же час трудова міграція має цілий ряд негативних наслідків, серед яких криза сімей, безпритульність дітей, утриманські настрої частини молоді.

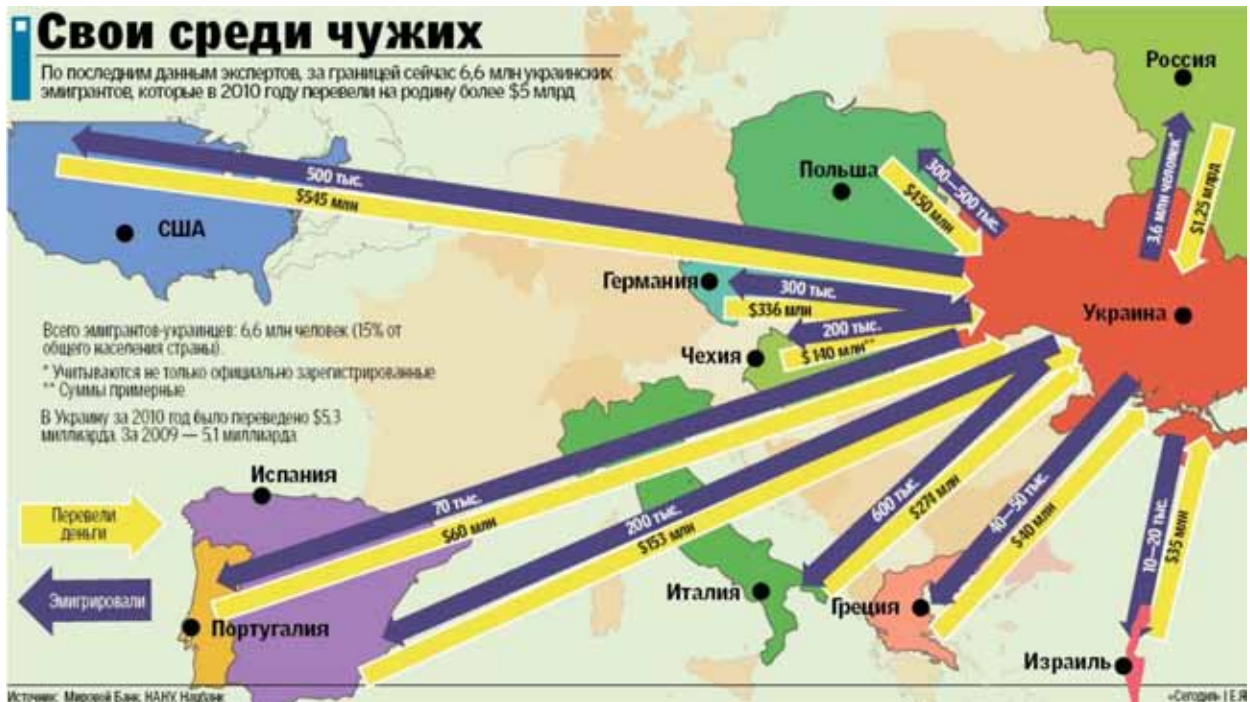
Парламентські слухання «Стан та проблеми правового і соціального статусу сучасної української трудової міграції» 17 листопада 2004 р.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.portal.rada.gov.ua

► 6. Карта

Схема переміщення грошової маси, спричинена міграційними процесами

ЗАВДАННЯ ► Джерела 7-8

★ Розгляньте діаграму (Джерело 7). В яких сферах зайнятості найбільше змогли себе реалізувати українці в Європі? Чим ви поясните такий факт?

★ Ознайомтеся з результатами досліджень про економічний внесок трудових мігрантів у країнах перебування (Джерело 8). Як ви можете оцінити роль мігрантів в економіці цих країн?

► 7. Мовою цифр

Зайнятість емігрантів з України в Європі, в середньому за сферами послуг

► 8. Із інформаційного порталу

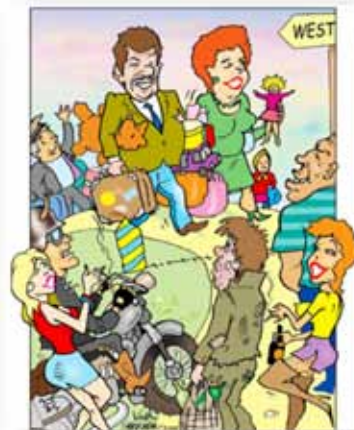
Іммігранти в країнах Західної Європи становлять 12–20% від загальної кількості населення. У Східній Європі — від 1,9% 1985 року до 7,5 — 2005 року. Майже 40% офіційних мігрантів прибули до європейських країн у пошуках роботи. Решта — ті, хто звернувся з проханням про притулок, приїхав із метою возз'єднання родини, — згодом теж опиняються на ринку праці. <...> В Іспанії 30% усього приросту ВВП із 1996 по 2006 роки забезпечили іммігранти. Те саме джерело забезпечило половину профіциту іспанського бюджету <...>. Німецькі дослідники підраховали, що іммігрант, який приїхав у країну в 30-річному віці й залишився в ній, збагачує скарбницю на 110 тис. євро. А у Великобританії іммігранти загалом одержали в 1999–2000 роках зі скарбниці 28,8 млрд фунтів стерлінгів, а внесли за той же період 31,2 млрд. Для 36 із 153 країн, що розвиваються, перекази членам сімей емігрантів, які залишилися на батьківщині, перевищують решту різновидів зовнішнього інвестування й фінансування.

Європейська міграція в цифрах та узагальненнях // Європейський простір.
[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/27090.html>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–10

- ★ Уважно розгляньте карикатуру (Джерело 9) та плакат соціальної реклами (Джерело 10). Яку соціальну проблему, зумовлену трудовою міграцією, вони порушують?
- ★ Як позначається відсутність вдома батьків-заробітчан на становленні особистості їхніх дітей?
- ★ Які інші негативні наслідки може мати споконвічне бажання заробити більше на чужині?
- ★ Чи є серед ваших знайомих, друзів, рідних трудові емігранти? Дізнайтеся, як склалася їхня доля.
- ★ Як діти заробітчан ставляться до того, що їх батьки тривалий час перебувають за межами країни?
- ★ Чи хотіли б ви бути дитиною батьків-заробітчан? Відповідь обґрунтуйте.

► 9. Карикатура

Карикатури Вадима Шевченка

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/2342/>

► 10. Соціальна реклама

*Соціальна реклама
Міністерства праці
та соціальної політики
і Державної служби
зайнятості
(Світлина з приватного
архіву В.Володько)*

► 11. Свідчення очевидця

...Найбільші три проблеми і загрози в житті і в моєму перебуванні в Італії. Основною проблемою я вважаю розпад сім'ї — якщо на відстані дружина тут, а чоловік там. Я в цьому переконаний, знаю на багатьох прикладах, що сім'ї не витримують цієї відстані, місяців і років. Це є перша і дуже велика проблема, загроза для суспільства, для сімей. Друга проблема, яка виникає — це здоров'я, яке ми повинні шанувати. Не дай Бог не буде здоров'я — не буде праці, не буде нічого. Ну і третя проблема, також важлива — це відсутність роботи. Це саме більше лякає після того, як здоров'я тратиш — тратиш роботу. Якщо не буде роботи — який смисл перебувати за кордоном?»

Інтерв'ю з українцем-заробітчанином записане у м. Неаполь, Італія у 2008 // Іванкова-Стецюк О. Українська трудова міграція в якісному вимірі // На роздоріжжі: Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції / За ред. І. Маркова. — Львів, 2009. — С. 183.

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

★ Прочитайте фрагменти інтерв'ю із заробітчанином (Джерело 11) та текст пісні гурту «Бумбокс» (Джерело 12). Про які проблеми трудових мігрантів у них йдеться?

★ Поміркуйте, як впливає праця за кордоном на фізичний, психоемоційний та матеріальний стан заробітчан?

★ Висловіть свою думку з приводу того, яку ціну доводиться платити трудовим мігрантам за можливість покращити фінансове становище своєї родини.

► 12. Пісня (фрагмент)

«Вона носила квіти в волоссі»
гурт «Бумбокс», сл. і муз. А. Хливнюк

І раптом все змінилось навколо
Проблеми, ціни, сни сподівання
Роз'їхалися як діти в школу,
Що першим було — стало останнім.
Йй у Варшавські спальні райони,
Ййому Москву бетоном залити,
Але кохання у таксофонах
Приречене не довго прожити.
Куди ведуть строкаті дороги?
Чому ви заблукали у світі?
Вас сотні, тисячі, вас мільйони
В Ізраїлі, Канаді, на Криті.
Є спогади про те, як було все.
Надії є на те, як все буде.
Нас доля стрімко течією несе,
Бо ми є не титани, ми люди.

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Яким чином сучасна імміграція впливає на різні сфери
суспільного життя в Україні?

Основні поняття, ідеї: іммігрант, нелегальний іммігрант, біженець,
етнічні та расові стереотипи, ксенофобія, расизм, інтеграція,
толерантність

ЗАВДАННЯ ► Джерело 1

★ Ознайомтеся із даними щодо кількості іммігрантів в Україні (Джерело 1). Зверніть увагу на зміну чисельності окремих етнічних груп у перше десятиліття незалежності України. Чим зумовлені ці зміни? Відповідь обґрунтуйте.

★ Спробуйте пояснити, чому значна частина іноземців зосереджена у певних містах та регіонах України?

★ Якими факторами зумовлений такий вибір місця проживання?

► 1. Мовою цифр

У нещодавній доповіді Світового Банку, яка активно обговорювалася в українській пресі, із посиленням на дані ООН зазначалося, що в державі нараховується 6,9 млн мігрантів. Таким чином, за цим показником Україна поступалася лише США, Німеччині та Росії і знаходилася на четвертому місці в світі. Крім того, у доповіді говорилося, що серед мігрантів, які проживають на території України, 1,6 млн є нелегальними; це більше ніж будь-де в Європі. Однак, попри помітну частку іммігрантів у населенні України, потрібно зазначити, що 78 % з них (4,1 млн) прибули до проголошення державою незалежності. Тобто, переважна більшість народжені на території колишнього СРСР переміщувалися в межах єдиної держави — на той час вони були внутрішніми мігрантами.

Порівняння даних переписів 1989 та 2001 рр. засвідчує, що впродовж цього періоду кількісно зріс ряд етнічних груп. Так, чисельність азербайджанців в Україні збільшилася на 20 % і досягла у 2001 р. 45,2 тис., грузин — майже у півтора рази (становила у 2001 р. 34,2 тис.), вірмен — у 1,8 рази (99,9 тис.). Перепис показав також, що на 50 % стало більше корейців, їхня загальна кількість становила у 2001 р. 12,7 тис. осіб, у 30 разів зросла чисельність турків (8,8 тис.), у 9 разів — курдів (2 тис.), у 8 разів — в'єтнамців (3,9 тис.) і представників народів Індії та Пакистану (1,5 тис.), у 5 разів — арабів (3,2 тис.).

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я. М. — К.: Стило, 2009. — С. 17

ЗАВДАННЯ ► Джерело 2

★ Ознайомтеся із даними дослідження, яке подає соціальні характеристики іммігрантів (Джерело 2). Чим зумовлені гендерні відмінності у кількісному складі та освітньому рівні іммігрантів з різних країн?

► 2. Погляд дослідника. О. Брайчевська

У іммігрантській групі переважали чоловіки (60 %), жінки становили 40 %. Найбільша питома вага жінок серед вихідців із Афганістану (49 %) та В'єтнаму (40 %). Приблизно однакова кількість чоловіків і жінок серед мігрантів з Китаю, Ірану. Водночас, повністю чоловічим виявився склад тих, які прибули з Пакистану, Бангладеш, Туреччини. Такий статевий склад мігрантів відображає як національно-культурні традиції, за якими утримання сім'ї та пошук заробітку (в тому числі й за кордоном) належать до обов'язків чоловіків, так і характер міграції з певних країн: вимушений, коли рятуються цілими сім'ями, та економічний, коли на заробітки їде передовсім молодий чоловік. Кожний п'ятий з одружених мігрантів, охоплених обстеженням, проживав у шлюбі із громадянкою України. Змішані шлюби укладали лише чоловіки, жодного випадку, коли б жінка-іммігрантка вийшла заміж за уродженця України під час дослідження не зафіксовано.

Брайчевська О. Соціально-демографічні характеристики іммігрантів // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стилос, 2009. — С. 91–99

► 3. Мовою цифр

Значна частина іммігрантів прибуває в Україну з метою працевлаштування. Обсяги трудової імміграції незначні, проте рік від року зростають. За даними Державного центру зайнятості, у 2000 р. в Україні офіційно, тобто із дозволами на працевлаштування, працювали 3,1 тис. іноземців, а на кінець 2007 р. — 12 тис.

Розподіл працівників-мігрантів з-за кордону, які одержали дозвіл на працевлаштування в Україні у 2007 р., за громадянством, осіб

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стилос, 2009. — С. 22

► 4. Погляд дослідника. Максим Буткевич

Якщо ми говоримо про заробітчанин, найбільше їх у великих промислових містах. Насамперед йдеться про Київ, Харків, Одесу. Переважно це торгівля на величезних ринках — «Барабашово», «Сьомий кілометр». Або промислові міста, де існує нестача робочих рук на низькооплачуваних, брудних, небезпечних роботах. У цьому плані Україна, хай зі своєрідними модифікаціями, але наслідую загальносвітовий тренд: мігранти передусім працюють на роботах, які позначаються як три D — Dirty, Dangerous &

ЗАВДАННЯ ► Джерела 3–4

- ★ Ознайомтеся з даними про офіційну зайнятість іммігрантів в Україні (Джерело 3).
- ★ Поміркуйте, яким чином співвідносяться ці цифри з реальною кількістю вихідців з цих країн, що нині працюють в Україні?
- ★ Чи є у місцевості, де ви проживаєте, іноземні заробітчани? Що вам відомо про їхнє повсякденне життя, побут, працю?
- ★ Ознайомтеся з поглядом дослідника щодо сфер зайнятості іммігрантів в Україні (Джерело 4). Наскільки думка дослідника віддзеркалює ситуацію, яка вам відома.

Dumb, тобто «тупа, брудна, небезпечна» робота. Більше того, у цих великих містах є радше нестача робочих рук, пов'язана, очевидно, із демографічними процесами — старінням, падінням народжуваності протягом попередніх 15 років, а також із відтоком активної частини робочої сили за кордон.

Максим Буткевич: «Формується образ мігранта як загрози національній безпеці» // Спільне: журнал соціальної критики. — 2010. — № 1. — С. 89–93. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://commons.com.ua/archives/8384>

► 5. Думка експерта. М. Товт

Україна є частиною центральноєвропейського маршруту, одного з п'яти основних транскордонних маршрутів нелегальної міграції, що ведуть з усього світу до країн ЄС. Маршрут пролягає через Росію, Україну, Польщу, Угорщину, Словаччину до країн Західної Європи. Через своє географічне

розташування Закарпатська область, що межує з чотирма країнами Євросоюзу, особливо відчуває перебування на своїй території великої кількості нелегальних транзитних мігрантів — громадян країн Південно-Східної Азії, Близького та Середнього Сходу, Африки, а останнім часом і ряду країн СНД (Молдова, Грузія, Російська Федерація), які прагнуть потрапити в країни Західної Європи і затримуються при спробі незаконного переходу Державного кордону України. За період 1991–2008 кількість затриманих в області незаконних мігрантів сягнула понад 38,3 тис. осіб.

Товт М. Нелегальна міграція та біженці на новому східному кордоні ЄС // Карпатський регіон та його роль у забезпеченні безпеки і співробітництва в Європі. — Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2008. — С. 140–146. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Uzhgorod/21.pdf>

ЗАВДАННЯ ► Джерела 5–7

- ★ Ознайомтеся з Джерелами 5. 6 і 7. Поясніть, чому Україну називають «транзитною країною» щодо нелегальної міграції?
- ★ Чому мешканці багатьох країн прагнуть нелегально потрапити до країн Європи?
- ★ Зверніть увагу на громадянство осіб, які становлять більшість серед затриманих нелегальних мігрантів. Назвіть вірогідні причини міграції цих людей на Захід.
- ★ Чому серед затриманих нелегальних мігрантів переважають вихідці з країн колишнього СРСР?

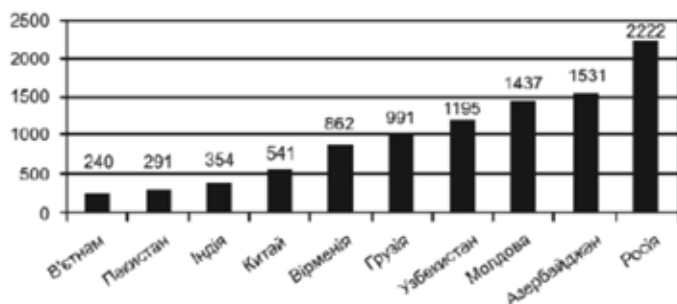
► 6. Мовою цифр

В останні роки щорічно на кордоні затримували 4–5 тис. нелегальних мігрантів (у 2007 р. 3767 осіб), натомість зросла кількість іноземців, яких не пропустили в Україну. Як що в 2003 р. прикордонники за побігли в'їзду 2,5 тис. потенційних нелегальних мігрантів, у 2004 р. — 4,9 тис., у 2005 р. — 11,3 тис., то у 2006 р. — 18,2 тис., а у 2007 р. — 24,9 тис. осіб. Кількість виявлених правоохоронцями всередині країни нелегальних мігрантів зменшується. Якщо ще кілька років тому вона перевищувала 20 тис. на рік, у 2007 р. становила 11,6 тис. осіб.

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стило, 2009. — С. 23–24.

► 7. Мовою цифр

Громадянство найбільших груп нелегальних мігрантів, виявлених на території України у 2007 р.

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стилос, 2009. — С. 22

ЗАВДАННЯ ► Джерело 8

★ Ознайомтеся із повідомленням про акцію протесту мешканців м. Мукачеве (Джерело 8). Чому люди заперечували проти існування пункту утримання нелегальних мігрантів у їхньому регіоні? Наскільки обґрунтовані їхні вимоги?

► 8. Повідомлення у пресі. «Тільки правда»

У Мукачівському районі Закарпаття сьогодні відбулася акція протесту проти відкриття в області нового пункту утримання нелегальних мігрантів. Учасники кількатисячного мітингу виступають проти відкриття в Мукачівському районі на базі військового містечка, що розташоване між селами Дерцен і Форнош, нового пункту утримання нелегальних мігрантів <...> Мешканці навколишніх сіл стурбовані можливістю будівництва нового табору, передусім побоюючись появи нових інфекційних хвороб <...> Жителів Мукачівського району підтримує і районна та обласна влада. «Розміщення табору нелегалів в туристичному краї, який межує з чотирма країнами Європи, є, однозначно, хибним рішенням <...>».

«На Закарпатті протестують проти пункту утримання нелегалів 12 березня 2010» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://t-pravda.net/ru/crossing/regions/20396-na-zakarpatti-protestuyut-proti-punktu-utrimannya-nelegaliv.html>

► 9. Мовою цифр

Національний склад біженців досить різноманітний. Це вихідці з майже 50 країн Азії, Африки, Європи. Близько третини з них є громадянами країн СНД, зокрема, Азербайджану, Росії (Чечні), Вірменії, Грузії, Таджикистану. Найбільший відсоток завжди становили громадяни Афганістану. Проте частка їх поступово зменшувалася. У 2007 р. вона скоротилася до 52 % проти 86 % у 1996 р. Громадян африканських країн серед тих, хто має статус біженця в Україні, небагато: 81 особа з Конго, 65 — Судану, 30 — Анголи.

Щорічно іноземці подають близько 2 тис. клопотань про набуття притулку. У 2007 р. бажаний статус одержали лише 33 особи, тобто трохи більше 1% заявників, серед яких було 17 афганців, 6 казахів, 5 іранців, по 4 — громадян Росії та Узбекистану.

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стилос, 2009. — С. 18–19..

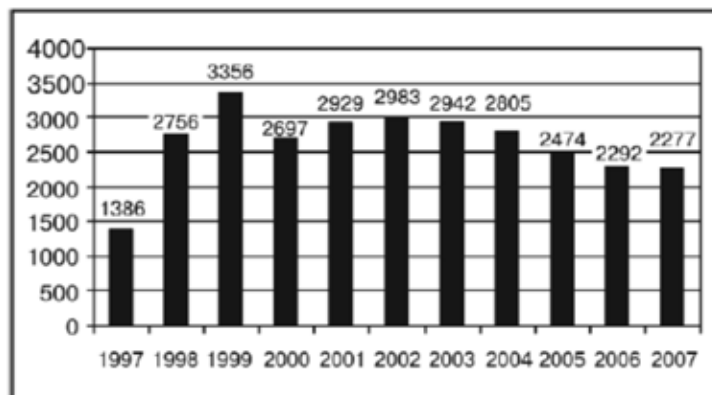

ЗАВДАННЯ ► Джерела 9–10

★ Ознайомтеся із даними про склад та кількість біженців в Україні (Джерела 9 та 10). Зважаючи на громадянство біженців, поясніть, які чинники у їхніх рідних країнах змусили цих людей шукати притулку в Україні? Поміркуйте, чому кількість осіб, що отримали статус біженця, в Україні не зростає?

► 10. Мовою цифр

Кількість визнаних біженців в Україні у 1996–2007 рр., осіб

Малиновська О. Імміграція в Україну: сучасна динаміка // «Нетрадиційні» іммігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стило, 2009. — С. 19

ЗАВДАННЯ ► Джерела 11–12

★ Ознайомтеся з Джерелами 11 та 12. За якими ознаками можна припустити, що вказані злочини вчинені на ґрунті ксенофобії та расизму? Чому правозахисники стурбовані тим, що правоохоронні органи кваліфікують подібні злочини лише як хуліганство?

★ Чи відомі вам особисто випадки вияву ворожості до осіб іншої расової чи етнічної приналежності? Які причини, на вашу думку, спричиняють до таких ситуацій?

★ Як ви думаєте, якими шляхами суспільство може покращити цю ситуацію?

► 11. Офіційний документ

Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»

5 листопада 2009 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». (Відомості Верховної Ради України. 2010, №5). Закон передбачає кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років за навмисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Крім цього, передбачено покарання у вигляді штрафу від 200 до 500 неоподаткованих мінімумів доходів громадян чи обмеження свободи на строк до п'яти років (з позбавленням права займати визначені посади або займатись певною діяльністю на строк до трьох років) за навмисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожечі і ненависті, на приниження національної честі і гідності людей в зв'язку з їх релігійними переконаннями, расовою, етнічною приналежністю, кольором шкіри, мовою.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу. http://dumskaya.net/news/V_Ukraine_zh_ubijstva_na_pochve_rasovoj_nenavist-004020/

► 12. Повідомлення Прес-служби МВС України

Працівники Печерського райуправління міліції затримали чотирьох хуліганів, які побили громадянина Туреччини. Як з'ясувалося, потерпілий мешкає в Україні вже чотири роки. Того вечора він прогулювався зі своєю знайомою на Хрещатику. Поряд проходили четверо молодиків, один з яких висловив образливі слова на адресу іноземця. Оскільки останній не відреагував на провокацію, інший молодик ударив іноземця кулаком в обличчя. Конфлікт припинили працівники патрульної служби міліції. За цим фактом порушено кримінальну справу, за ознаками ч.2 ст. 296 «Хуліганство» Кримінального кодексу України. Призначено судово-медичну експертизу для визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, завданих іноземцеві. Досудове слідство у справі триває.

Прес-служба МВС України. Офіційний веб-сайт МВС України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/194881.jsessionid=673057569F5C439F2CF02D7D57640733>

Розбійний напад на п'ятих китайських студентів скоїли у Києві. Двоє зазнали ножових поранень — обидва опинилися у лікарні, один з постраждалих у стані коми. Український омбудсмен Ніна Карпачова заявила — цей звірський напад був скоєний за расовою ознакою. Він підтверджує, що в Україні ксенофобія стає соціальною проблемою, а зусиль, які демонструє виконавча влада, недостатньо. Згідно з моніторингом уповноваженого з прав людини Карпачової, тільки за цей рік в Україні скоїли близько 200 злочинів проти іноземців. Із них — 15 убивств. За словами Карпачової, особливо гостро ця проблема проявилася у Києві.

5 канал. Новини. 25 липня 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://5.ua/newsline/200/0/52438/>

Водночас, правозахисні організації стверджують, що в Україні майже всі злочини, скоєні на ґрунті расизму, називають хуліганством. «У Кримінальному кодексі є окремі статті — за вчинення злочинів на расовому ґрунті. Але в Україні такі випадки найчастіше кваліфікують просто як хуліганство, тому немає адекватної картини з проблеми расизму», — стверджує Тетяна Мазур, директор Міжнародної амністії в Україні.

Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 5 квітня 2011. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1301996489>

► 13. Фотодокумент

Футбольний клуб
«Шахтар» —
переможець Кубка
УЕФА 2009

ЗАВДАННЯ ► Джерела 13–15

★ Розгляньте фото (Джерело 13) та ознайомтеся із складом футбольного клубу «Шахтар» (Джерело 14). Зверніть увагу на частку іноземних «легіонерів» у його складі. Чому, на вашу думку, іноземні футболісти у складі ФК «Шахтар» займають значну частину основного складу команди?

★ Перегляньте світлину із зображенням вболівальників львівського футбольного клубу (Джерело 15). Опишіть свої відчуття?

★ Наведіть приклади того, яким чином іноземні мігранти приносять користь нашій країні в різних сферах суспільного життя, сприяють піднесенню міжнародного іміджу України?

► 14. Офіційний документ

Склад команди «Шахтар» сезону 2011–2012

Воротарі

30 Пятов Андрій — Україна

Півзахисники

3 Хюбшман Томаш — Чехія

7 Фернандіньо — Бразилія

8 Жадсон — Бразилія

14 Кобін Василь — Україна

15 Степаненко Тарас — Україна

19 Гай Олексій — Україна

22 Мхітарян Генріх — Вірменія

29 Тейшейра Алекс — Бразилія

33 Срна Дарійо — Хорватія

Захисники

5 Кучер Олександр — Україна

13 Шевчук В'ячеслав — Україна

26 Рац Разван — Румунія

27 Чигринський Дмитро — Україна

32 Іщенко Микола — Україна

36 Чижов Олександр — Україна

44 Ракицький Ярослав — Україна

Нападники

9 Адріано Луїс — Бразилія

11 Едуардо — Хорватія

17 Селезньов Євген — Україна

99 Морено Марсело — Болівія

Офіційний сайт ФК «Шахтар». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://shakhtar.com/ua/team/>

► 15. Фотодокумент

Вболівальники ФК «Карпати»

Офіційний веб-сайт ФК «Карпати» www.fckarpaty.lviv.ua

ЗАВДАННЯ ► Джерела 16–17

★ Ознайомтеся із Джерелами 16 та 17. Що є запорукою злагоди у шлюбі афганця та українки (Джерело 16)?

★ За що цінують і поважають українські родичі та друзі африканця Матеуса Пембеле (Джерело 17)?

★ Поміркуйте, які чинники сприяють міжетнічній згоді та успішній інтеграції іноземців в українське суспільство?

► 16. Свідчення очевидця

<...> Я мусульманин, у нас в Афганістані всі мусульмани. Моя дружина родом із України, вона православна. Я поважаю її віру, а вона поважає мою. В сім'ї у нас святкують як православні свята, так і мусульманські. Наші діти, які народились в Афганістані, хрещені у мечеті, а ті, які в Україні, — у православній церкві. Коли вони виростуть, хай самі вибирають, ким їм бути — православними чи мусульманами <...>.

Фрагмент інтерв'ю з імігрантом з Афганістану, чоловіком, 56 років, освіта вища, громадянин України. Брайчевська О. Соціально-демографічні характеристики імігрантів // «Нетрадиційні» імігранти у Києві: сім років потому / За заг. ред. Пилинського Я.М. — К.: Стилос, 2009. — С. 91.

► 17. Повідомлення з преси

Матеус Пембеле, африканець, восени 2006 року одружився з українкою Аллою Панченко з села Олександрівки Корюківського району. За паспортом він Матеус Пембеле, а в побуті Кеннеді. У Алли це другий шлюб. Перший раз вийшла заміж молодою. Але чоловік пив, і вони розлучилися. <...> Реєстрували шлюб у Корюківці, а за святкові столи сіли в Олександрівці. З боку нареченого були на весіллі двоє друзів. Родичі живуть у Центральній Африці, приїхати не змогли. «Береться за всяку роботу, — хвалить зятя теща. — Картошку і капусту сапував. Окучувача тягав з батьком на переміну. Грубу склав з кирпича. Ми тепер там корм для худоби варимо. Відпасав корів. Поїть нашу Зорку, годує. Тільки не доїть. Торік я хворіла, не варила, не прала — усе Алла. А Кеннеді їй допомагав. Город полов, а восени копав картоплю. Аллочка багато консервації робить, гарно в неї получається. Він у неї на підхваті. Молодець. І людина хороша. Ні тобі скандалів, ні матюків. Неп'ющий. Ну, хіба чарку в празник... З сусідами у нього хороші відносини...» Два роки тому Матеус Пембеле одержав паспорт громадянина України. Усі його плани на майбутнє зв'язані з нашою країною.

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/news_9454.html